

БАТЛАВ.

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН.....Ц.МӨНХ-ОРГИЛ

**ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ
ТУХАЙ ХУУЛЬ /ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА/-ИЙН
ТӨСЛИЙН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ**

Нэг. Хуулийн төсөл боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлага

1990 онд Монголын ард түмэн социализмаас Үндсэн хуульт ардчилал руу тайван замаар шилжсэн. 1992 онд Монгол Улс анхны ардчилсан Үндсэн хуулиа баталсан бөгөөд хүний болон иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулж, парламентын тогтолцоог сонгож, төрийн эрх мэдлийг хуваарилж, хяналт, тэнцлийг хангасан билээ. Ийнхүү Монгол Улсын Үндсэн хууль /цаашид "Үндсэн хууль" гэх/-иар Үндсэн хуулийн цэц гэсэн оноосон нэртэй Үндсэн хуулийн шүүхийг анх удаа байгуулж Үндсэн хуулийн хяналтыг хариуцуулсан юм. Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлд заасны дагуу Үндсэн хуулийн цэц /цаашид "Цэц" гэх/ Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, хууль тогтоомж, Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж дүгнэх, үүнийг Монгол Улсын Их Хурал /цаашид "УИХ" гэх/ хүлээн зөвшөөрөхгүй бол маргааныг дахин хянан үзэж, Үндсэн хууль зөрчсөн хууль, шийдвэрийг хүчингүй болгох бүрэн эрхтэй бөгөөд тодорхой албан тушаалтныг Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх, огцруулах, эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэхийг мөн дүгнэдэг.

Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг анх баталсан. УИХ-аас 1997 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр уг хуульд тусгасан маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой дийлэнх зохицуулалтыг хасаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль /цаашид "ҮХЦМХШАТХ" гэх/-д оруулах замаар зарчмын өөрчлөлт багатайгаар тусгаж, баталжээ. Эдгээр хууль тогтоомж нь Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчныг анх удаа бүрдүүлж, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүйн суурийг тавьсан.

ҮХЦМХШАТХ-ийг анх 36 зүйлтэйгээр баталсан бөгөөд 2005, 2009, 2015, 2016, 2020, 2021 (энэ онд хоёр удаа), 2022, 2024 онд буюу нийт 9 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулаад байна. Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй. Энэ тухай судлаачид ҮХЦМХШАТХ нь эрүү, иргэн, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулиудтай харьцуулахад маш товч, ерөнхий, ердийн шүүхэд хэвшсэн процессын шударга ёсны шаардлага бүрэн тусаагүй хэмээн шүүмжилж ирсэн. Мөн, хууль тогтоомжоор Цэцийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх арга замыг хэт явцууруулснаас болж, тодорхой тохиолдолд иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн тухай өргөдлийг хүлээн авч хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчин бүрдээгүй гэж үздэг.

УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан "Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр"-ийн 4.4.2 дахь заалтад

“Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэжээ. Түүнчлэн УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 85-д Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай /шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн мэдүүлэх, энэ хүрээнд “Монгол Улсын ҮХЦМХШАтХ нь хэт ерөнхий, агуулгын хувьд Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуультай давхардсан зохицуулалт агуулсан, маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар зайлшгүй зохицуулах зарим харилцааг зохицуулаагүйгээс Цэцийн дүгнэлт, шийдвэрт нөлөөлж байгааг өөрчлөх, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэгийг нарийвчлан зохицуулах”-аар заасан.

УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно,” 1.1.3.1.3-т “Цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ,” 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн Үндэсний Комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биеллээ олоогүй байна.

Иймд Цэцийг ардчилсан, эрх зүйт төртэй бусад улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн нийтлэг жишигт ойртуулах, маргааныг Үндсэн хуулийнхаа үзэл баримтлалд нийцүүлэн онолын өндөр түвшинд, хараат бус, шударга, бодитой шийдвэрлэх эрх зүйн орчин, баталгааг бүрдүүлэх үүднээс Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ /цаашид “ҮХЦМХШтХ” гэх/-ийг батлах шаардлага үүсээд байна. Хуулийн төслийг боловсруулахдаа Цэц үндсэн эрхийн маргааныг тухайн иргэний өргөдлөөр хянан шийдвэрлэх, маргаантай асуудлаар хүсэлт гаргахад хамаарлын зарчмыг баримтлах, түүнчлэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шалгуурыг нарийвчлан тусгах зэргээр Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой харилцааг нарийвчлан зохицуулна.

Хоёр. Хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ

Хуулийн төслийг Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг Цэц иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар буюу эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтээр хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахаар боловсруулна.

Нэгдүгээр бүлэгт нийтлэг үндэслэл буюу хуулийн зорилт, хууль тогтоомж, нэр томьёоны тодорхойлолт, маргаан хянан шийдвэрлэх хүрээ, хугацаа, түүнийг тодорхойлох, тоолох, маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбогдон гарах зардлыг тооцох зохицуулалтыг тусгана.

Хоёрдугаар бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх зарчим буюу хараат бус байх, хамтын, ил тод байх, тэгш эрхийг хангах, Цэц нотлох, хуралдаан, зөвлөлдөөнийг биечлэн, тасралтгүй явуулах зарчим, маргаан хянан шийдвэрлэх хэл, бичгийн талаар тусгана.

Гуравдугаар бүлэгт Цэцэд хандах хэлбэр, хугацаа буюу өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлага, тэдгээрийг хүлээн авах, бүртгэх журмыг тусгана.

Дөрөвдүгээр бүлэгт маргааны оролцогчийн эрх зүйн байдал буюу маргааны үндсэн болон бусад оролцогч, тэдгээрийн эрх, үүрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлөх зохицуулалт, өмгөөлөгч, гэрч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрч, нарийн бичгийн даргын эрх зүйн байдлын талаар тусгана.

Тавдугаар бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх нийтлэг журам буюу маргаан хянан шийдвэрлэх үндэслэл, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт маргааныг хуваарилах болон холбогдох бусад журам, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх, маргааныг хэрэгсэхгүй болгох, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх талаар тусгана.

Зургадугаар бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт буюу Бага, Дунд, Их суудал, тэдгээрийн хэлэлцэж шийдвэрлэх асуудлыг тодорхойлох, бэлтгэл хангах, хуралдаан явуулах, Цэцийн дүгнэлтийг УИХ-д хүргүүлэх болон маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх зохицуулалтыг тусгана.

Долдугаар бүлэгт Цэцийн шийдвэр гаргах талаар буюу маргааныг хуралдаанаар хэлэлцэх, зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх, Цэцийн шийдвэрийн үндэслэлийг хэлэлцэн тогтоох журам, шийдвэрийн бүтэц, шийдвэрийг биелүүлэх, нийтлэх болон бусад журам, шийдвэрийн үр дагавар, хууль, бусад шийдвэрийг түр түдгэлзүүлэх зохицуулалтын талаар тусгана.

Наймдугаар бүлэгт тусгай журам буюу хууль, бусад шийдвэрт холбогдох маргаантай асуудал, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр үүссэн маргаантай асуудал, албан тушаалтанд холбогдох маргаантай асуудал, үндсэн эрхийн маргаан, ард нийтийн санал асуулга, сонгуульд холбогдох маргаантай асуудлын талаарх тусгай зохицуулалтыг тусгана.

Есдүгээр бүлэгт бусад зохицуулалт буюу хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, хууль хүчин төгөлдөр болох хугацааг заана.

Гурав.Хуулийн төсөл батлагдсаны дараа үүсэж болох эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар

Хуулийн төсөл батлагдсанаар дараах зарчмын шинэлэг зохицуулалт орж, холбогдох эрх зүй, эдийн засаг, нийгэм соёлын үр дагавар үүснэ гэж үзэж байна. Үүнд:

Иргэдийн үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхгүйгээс Монголд үндсэн эрх ноцтой зөрчигдөж, эдгээр зөрчил Үндсэн хуулийг хэрэглэж шийдвэрлэгдэж чаддаггүй. Иймд, иргэн эрхээ хамгаалах хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны гаргасан шийдвэр, бусад акт өөрийнх нь үндсэн эрхийг зөрчсөн хэвээр байна гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргах, ингэснээр зохиомол ачаалалд дарагдахгүйн зэрэгцээ Цэц Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг тодорхой тохиолдолд

хэрэглэж, “шууд үйлчилдэг эрх зүй” болгох, Цэц иргэний үндсэн эрхийн баталгаа болох нөхцөл бүрдэнэ.

Цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд хянан шийдвэрлэх маргааны агуулгыг “хамаарлын зарчмын” хүрээнд томьёолно. Ингэснээр өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлага, хүрээ хязгаарыг тогтоож, өөрийн үндсэн чиг үүрэгт үл хамаарах асуудлаар Цэцэд хандах боломжгүй байх, түүнчлэн шаардлага, шалгуурыг тодорхой зохицуулна.

Иргэд, эрх бүхий этгээдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавигдах шаардлага, хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл, маргааныг хянан шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг тодорхой болгож хуулийн төсөлд тусгана. Ингэснээр Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн түвшинд хөгжүүлэх, түүний үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй байх, Цэцийн гишүүн хараат бус ажиллах, процессын шударга ёсыг хангах ач холбогдолтой юм. Энэ хүрээнд одоогийн хуульд Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргахад хугацааны хязгаарлалтыг тусгаагүй байсныг өөрчилж, бусад улсын сайн туршлага болон ердийн шүүхийн нийтлэг жишигт нийцүүлэн Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хугацааг ялгамжтайгаар зохицуулна. Ингэснээр өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд Цэцэд хандахдаа илүү хариуцлагатай хандах, Цэцийн үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхээс гадна парламентаас баталсан хууль тогтоомжийг хүндэтгэх, түүний тогтвортой байдал, легитим шинжийг хангах ач холбогдолтой.

Одоогийн хуулийн дагуу Цэцийн дарга өргөдөл, мэдээллийг Цэцийн гишүүнд хуваарилж, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг нэг гишүүн дангаар шийдвэрлэж, гомдол гаргасан тохиолдолд Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэж ирсэн. Үүнийг өөрчилж, хуулийн төсөлд Цэц нь үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэдэг байхаар шинэлэг зохицуулалт тусгана. Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилахаас өмнө урьдчилсан байдлаар Ерөнхий бүртгэлийн шүүлтүүр бий болгох нь Цэцэд хандаж буй иргэнийг чирэгдүүлэхээс сэргийлэх, нөгөө талаас Цэцийн гишүүнийг шаардлагагүй ачааллаас хамгаалах боломжийг нэмэгдүүлнэ. Ерөнхий бүртгэгч нь Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хуульд заасан хэлбэрийн шаардлагыг хангаагүй тохиолдолд хүлээн авахаас татгалзаж, буцаах шийдвэр гаргах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд зааснаар өргөдөл, мэдээллийг урьдчилан шалгах хугацааг 14 хоног байхаар заасан бөгөөд хугацааг сунгах талаарх тодорхой зохицуулалт байхгүй, харин Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх хугацаа 30 хоног байхаар заасан нь маргааныг бүрэн гүйцэт, бодитой, онолын түвшинд шийдвэрлэхэд оновчтой бус, хэт богино хугацаа юм. Иймд, Ерөнхий бүртгэгч нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор шаардлагыг хангасан эсэх зэргийг нягтлан үзэж, бүртгэх эсэхийг шийдвэрлэх, түүнчлэн бүтгэхээс татгалзсан хариуг маргагч тал эс зөвшөөрвөл 30 хоногийн дотор Цэцэд дахин хандаж болох, энэ тохиолдолд уул өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг ажлын таван өдрийн дотор Бага суудлын бүрэлдэхүүнд гардуулж бүртгэхээр зохицуулна. Цэц маргааныг үүсгэснээс хойш 90 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэх бөгөөд тухайн маргаан ээдрээ, төвөгтэй бол энэ хугацааг 90 хоногоор хоёр хүртэл удаа сунгаж болохоор тусгаснаар бусад улсын жишигт нийцэхийн сацуу маргааныг мэдээлэл, судалгаа, тооцоололд үндэслэн тодорхой цаг хугацааны дотор шийдвэрлэх ач холбогдолтой.

Одоогийн хуульд маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнийг томилох, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн гишүүнд хуваарилах, бүрэлдэхүүнийг томилох асуудлыг Цэцийн дарга шийдвэрлэхээр хуульчилсныг халж, энэ харилцааг олон улсын сайн туршлага болон Шүүхийн тухай хууль (2021)-д нэгэнт туссан дэвшилтэд зохицуулалтад нийцүүлэн боловсруулна. Ингэхдээ хуулийн төсөлд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан, зөвлөлдөөн даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журамтай байх, уул журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх, шаардлага хангасан программ хангамжийг ашиглахаар заана. Ингэснээр эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд үзэмж, дур зоргоор хандах боломжгүй болж, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал, Цэцийн процессын шударга байдлыг нэмэгдүүлэх, Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх ач холбогдолтой.

Цэц дүгнэлтээ ёсчилсноос хойш 24 цагийн дотор УИХ-д хүргүүлэх, богино хугацаанд тогтоолоо бичиж эцэслэх шаардлага тавигддаг нь Цэцийн шийдвэрт үндэслэл дэлгэрэнгүй бичих боломжийг хязгаарладаг. Иймд Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрийн үндэслэлийг онолын түвшинд, ойлгомжтой, үндэслэл сайтай гаргах шаардлагын үүднээс зөвлөлдөөн дууссанаас хойш 45 хоногийн дотор Цэцийн шийдвэрийг эцэслэн бичиж, ёсчлох, улмаар тодорхой хугацаанд нийтэд мэдээлэх, нийтлэх, эмхэтгэж хэвлэхээр хуульчилна.

Түүнчлэн Цэцийн гишүүн тусгай санал бичиж, хэвлүүлэх эрхтэй байхаар тусгана. Учир нь тусгай санал нь ямар нэг шууд үр дагаваргүй ч Үндсэн хуулийн шүүхийн практикийг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий, шийдвэр гаргах ажиллагааг ил тод, нээлттэй болгох, шүүгч шийдвэр гаргахдаа хараат бус ажилласан гэдгийг баталгаажуулах ач холбогдолтой. Иймд тусгай санал нь Цэцийн гишүүний эрх тэгш, хараат бус байх баталгааг бүрдүүлэхэд чиглэсэн чухал зохицуулалт болох юм.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийн маргааныг дахин хянан шийдвэрлэх үндэслэл журмыг хэт ерөнхий тусгасныг өөрчилж, УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, өмнөх шийдвэрийн дагуу хүчингүй болгосон зохицуулалтыг агуулгаар нь дахин сэргээсэн, УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, Үндсэн хуулийн тодорхой зүйл, заалтын талаарх Цэцийн эрх зүйн байр суурийг өөрчлөх, шинээр тогтоох шаардлага үүссэн гэж Дунд суудалд оролцсон гишүүдийн гурваас доошгүй нь үзсэн маргааныг Их суудлаар хянан шийдвэрлэхээр зохицуулна. Ингэснээр тодорхойгүй, эрх зүйн хийдэлтэй байсан асуудлыг нэг мөр ойлгохоор нарийвчлан зохицуулах ач холбогдолтой.

Цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг тодорхой хуульчлах шаардлагатай байна. Энэ хүрээнд одоогийн дутмаг заалтыг өөрчилж, ШтХ болон ЗХШХШтХ-ийн сайн туршлагад нийцүүлэн маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг нарийвчлан хуульчлах, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийн шаардлагаасаа татгалзах, Цэцийн гишүүнийг татгалзан гарах зэрэг асуудлыг тусгайлан зохицуулна. Мөн Цэцийг үл хүндэтгэсэн, хуралдааны дэг болон хууль зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгана.

Мөн маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой зохицуулалтыг нарийвчлан зохицуулах, түүнчлэн Цэцийн хяналтын онцлогтой уялдуулан маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зонхилон бичгэн хэлбэрээр явуулах, зарим тохиолдолд

хуралдаан хийхгүйгээр зөвхөн зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэдэг болсноор онолын шүүх болох нөхцөл хангагдана гэж үзэж байна.

Дөрөв. Хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуультай хэрхэн уялдах, түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор цаашид шинээр боловсруулах буюу нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох хуулийн талаарх санал

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөлтэй холбогдуулан Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл болон бусад холбогдох хууль тогтоомжид нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг боловсруулна.

---oOo---

ТАНИЛЦУУЛГА

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн талаар

Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг анх баталсан. Монгол Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/-аас 1997 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр уг хуульд тусгасан маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой дийлэнх зохицуулалтыг хасаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль /цаашид “ҮХЦМХШАТХ” гэх/-д оруулах замаар зарчмын өөрчлөлт багатайгаар тусгаж, баталжээ. Эдгээр хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-д маргаан хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчныг анх удаа бүрдүүлж, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүйн суурийг тавьсан.

ҮХЦМХШАТХ-ийг анх 36 зүйлтэйгээр баталсан бөгөөд 2005, 2009, 2015, 2016, 2020, 2021 (энэ онд хоёр удаа), 2022, 2024 онд буюу нийт 9 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулаад байна. Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй. Энэ тухай судлаачид ҮХЦМХШАТХ нь эрүү, иргэн, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулиудтай харьцуулахад маш товч, ерөнхий, ердийн шүүхэд хэвшсэн процессын шударга ёсны наад захын шаардлага бүрэн тусаагүй хэмээн шүүмжилж ирсэн.

УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 4.4.2 дахь заалтад “Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэжээ. Түүнчлэн УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 85-д Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай /шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн мэдүүлэх, энэ хүрээнд “Монгол Улсын ҮХЦМХШАТХ нь хэт ерөнхий, агуулгын хувьд Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуультай давхардсан зохицуулалт агуулсан, маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар зайлшгүй зохицуулах зарим харилцааг зохицуулаагүйгээс Цэцийн дүгнэлт, шийдвэрт нөлөөлж байгааг өөрчлөх, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэгийг нарийвчлан зохицуулах”-аар заасан.

УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно,” 1.1.3.1.3-т “Цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан

хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ,” 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн Үндэсний Комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биелээгүй өдийг хүрсэн.

Ийнхүү УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооноос 2021 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдөр эдгээр хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх чиг, үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан. Ажлын хэсэг дэргэдээ хуулийн төслийг боловсруулахад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх дэд хэсгүүдийг ажиллууллаа.

Ажлын хэсгийн зүгээс санаачилж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлыг тодруулж, эрдэмтэн, судлаач, хуульч нартай зөвлөлдөж, хэлэлцүүлгийг өрнүүлэх зорилгоор хэд хэдэн ажил зохион байгуулаад байна. Тухайлбал, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлыг УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Үндсэн хуулийн цэц, Монгол Улсын Их Сургуулийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран 2022 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр амжилттай зохион байгуулж, илтгэлийн эмхэтгэлийг хэвлэсэн болно. Энэхүү хуралд манай улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн тэргүүлэх эрдэмтэн, судлаач, хуульчдаас нийт 7 илтгэлийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналттай холбоотой тулгамдсан асуудал, шийдлийг танилцуулж, хэлэлцүүлсэн. Тус хуулийн төслийг боловсруулахад энэ хурлаас гарсан санал зөвлөмжийг харгалзан үзсэн. Мөн 2023 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчлэл” хэлэлцүүлгийг хуульчдын дунд зохион байгуулж, хуулийн төслийн үзэл баримтлалын хүрээнд санал, шүүмж сонслоо.

Ажлын хэсгийн төлөөлөл 2022 оны 12 дугаар сард Холбооны Бүгд Найрамдах Герман улс /цаашид “ХБНГУ” гэх/-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхэд, 2023 оны 4 дүгээр сард Бүгд Найрамдах Солонгос Улс /цаашид “БНСУ” гэх/-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд тус тус айлчилж туршлага судалсан. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхэд холбогдох сайн туршлагыг хуулийн төсөлд тусгах үүднээс МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнд захиалга өгч, “Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл” болон “Хувь хүний Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх” сэдвээрх Венецийн комиссын хоёр тайлан, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэсэн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэлийг тус тус орчуулж, хэвлэсэн болно.

Ажлын дэд хэсгүүдийн зүгээс боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн эхний хувилбарыг англи хэл рүү орчуулж, Ардчилсан сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA)-ийн шинжээчдээс, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч асан, профессор, доктор Майкл Эйхбергээс санал авч, холбогдох саналыг Монгол Улсын онцлогт тохирох эсэхийг

нь шалгуур болгон төсөлд тусгаж сайжруулсан. Ийнхүү хуулийн төслийг 2024 оны 01 дүгээр сарын 04-ны өдөр цахим парламентын нэгдсэн сүлжээнд байршуулж, олон нийтэд мэдээлж, Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын Хуульчдын холбоо, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг холбогдох байгууллагад болон эрдэмтэд, судлаач нарт хүргүүлж, саналыг авч, төсөлд тусгаад байна.

Хуулийн төсөлд тусгагдсан зарчмын шинжтэй гол өөрчлөлтийг танилцуулъя.

Хууль тогтоомжоор Цэцийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх арга замыг хэт явцууруулснаас болж, тодорхой тохиолдолд иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн тухай өргөдлийг хүлээн авч хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчин бүрдээгүй гэж үздэг. Иргэдийн үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхгүйгээс Монголд үндсэн эрх ноцтой зөрчигдөж, эдгээр зөрчил Үндсэн хуулийг хэрэглэж шийдвэрлэгдэж чаддаггүй. Иймд, иргэн эрхээ хамгаалах хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны гаргасан шийдвэр, бусад акт өөрийнх нь үндсэн эрхийг зөрчсөн хэвээр байна гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргах, ингэснээр зохиомол ачаалалд дарагдахгүйн зэрэгцээ Цэц Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг тодорхой тохиолдолд хэрэглэж, “шууд үйлчилдэг эрх зүй” болгох, Цэц иргэний үндсэн эрхийн баталгаа болох нөхцөл бүрдэнэ гэж үзлээ.

Цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд хянан шийдвэрлэх маргааны агуулгыг “хамаарлын зарчмын” хүрээнд томьёолж, маргаан хянан шийдвэрлэх зарчмыг тусгайлан зохицууллаа. Ингэснээр Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах зарчим, холбогдох асуудлыг ердийн шүүхийн жишиг, олон улсын сайн туршлагад нийцүүлэх бөгөөд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлага, хүрээ хязгаарыг тогтоож, өөрийн үндсэн чиг үүрэгт үл хамаарах асуудлаар Цэцэд хандах боломжгүй байх, түүнчлэн шаардлага, шалгуурыг тодорхой зохицуулсан онцлогтой.

Иргэд, эрх бүхий этгээдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавигдах шаардлага, хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл, маргааныг хянан шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг тодорхой болгож хуулийн төсөлд тусгалаа. Энэ нь Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн түвшинд хөгжүүлэх, түүний үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй байх, Цэцийн гишүүн хараат бус ажиллах, процессын шударга ёсыг хангах ач холбогдолтой юм. Энэ хүрээнд одоогийн хуульд Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргахад хугацааны хязгаарлалтыг тусгаагүй байсныг өөрчилж, бусад улсын сайн туршлага болон ердийн шүүхийн нийтлэг жишигт нийцүүлэн Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хугацааг ялгамжтайгаар зохицуулав. Ингэснээр өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд Цэцэд хандахдаа илүү хариуцлагатай хандах, Цэцийн үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхээс гадна парламентаас баталсан хууль тогтоомжийг хүндэтгэх, түүний тогтвортой байдал, легитим шинжийг хангах ач холбогдолтой.

Одоогийн хуулийн дагуу Цэцийн дарга өргөдөл, мэдээллийг Цэцийн гишүүнд хуваарилж, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг нэг гишүүн дангаар шийдвэрлэж, гомдол гаргасан тохиолдолд Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэж ирсэн. Үүнийг өөрчилж, хуулийн төсөлд Цэц нь үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэдэг байхаар шинэлэг зохицуулалт тусгав. Өргөдөл, мэдээллийг Бага суудалд хуваарилахаас өмнө урьдчилсан байдлаар Ерөнхий бүртгэлийн шүүлтүүр бий болгох нь Цэцэд хандаж буй иргэнийг чирэгдүүлэхээс сэргийлэх, нөгөө талаас

Цэцийн гишүүнийг шаардлагагүй ачааллаас хамгаалах боломжийг нэмэгдүүлнэ. Ерөнхий бүртгэгч нь Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хуульд заасан хэлбэрийн шаардлагыг хангаагүй тохиолдолд хүлээн авахаас татгалзаж, буцаах шийдвэр гаргах чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд зааснаар өргөдөл, мэдээллийг урьдчилан шалгах хугацааг 14 хоног байхаар заасан бөгөөд хугацааг сунгах талаарх тодорхой зохицуулалт байхгүй, харин Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх хугацаа 30 хоног байхаар заасан нь маргааныг бүрэн гүйцэт, бодитой, онолын түвшинд шийдвэрлэхэд оновчтой бус, хэт богино хугацаа юм. Иймд, Ерөнхий бүртгэгч нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор шаардлагыг хангасан эсэх зэргийг нягтлан үзэж, бүртгэх эсэхийг шийдвэрлэх, түүнчлэн бүтгэхээс татгалзсан хариуг маргагч тал эс зөвшөөрвөл 30 хоногийн дотор Цэцэд дахин хандаж болох, энэ тохиолдолд уул өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг ажлын таван өдрийн дотор Бага суудлын бүрэлдэхүүнд гардуулж бүртгэхээр зохицууллаа. Цэц маргааныг үүсгэснээс хойш 90 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэх бөгөөд тухайн маргаан ээдрээ, төвөгтэй бол энэ хугацааг 90 хоногоор хоёр хүртэл удаа сунгаж болохоор тусгаснаар бусад улсын жишигт нийцэхийн сацуу маргааныг мэдээлэл, судалгаа, тооцоололд үндэслэн тодорхой цаг хугацааны дотор шийдвэрлэх ач холбогдолтой.

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-д маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнийг томилох, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн гишүүнд хуваарилах, бүрэлдэхүүнийг томилох асуудлыг Цэцийн дарга шийдвэрлэхээр хуульчилсныг халж, энэ харилцааг олон улсын сайн туршлага болон Шүүхийн тухай хууль (2021)-д нэгэнт туссан дэвшилтэд зохицуулалтад нийцүүлэн боловсруулав. Ингэхдээ хуулийн төсөлд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан, зөвлөлдөөн даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журамтай байх, уул журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх, шаардлага хангасан программ хангамжийг ашиглахаар заасан. Ингэснээр эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд үзэмж, дур зоргоор хандах боломжгүй болж, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал, Цэцийн процессын шударга байдлыг нэмэгдүүлэх, Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх ач холбогдолтой.

Цэц дүгнэлтээ ёсчилсноос хойш 24 цагийн дотор УИХ-д хүргүүлэх, богино хугацаанд тогтоолоо бичиж эцэслэх шаардлага тавигддаг нь Цэцийн шийдвэрт үндэслэл дэлгэрэнгүй бичих боломжийг хязгаарладаг. Иймд Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрийн үндэслэлийг онолын түвшинд, ойлгомжтой, үндэслэл сайтай гаргах шаардлагын үүднээс зөвлөлдөөн дууссанаас хойш 45 хоногийн дотор Цэцийн шийдвэрийг эцэслэн бичиж, ёсчлох, улмаар тодорхой хугацаанд нийтэд мэдээлэх, нийтлэх, эмхэтгэж хэвлэхээр тусгалаа.

Түүнчлэн Цэцийн гишүүн тусгай санал бичиж, хэвлүүлэх эрхтэй байхаар тусгав. Учир нь тусгай санал нь ямар нэг шууд үр дагаваргүй ч Үндсэн хуулийн шүүхийн практикийг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий, шийдвэр гаргах ажиллагааг ил тод, нээлттэй болгох, шүүгч шийдвэр гаргахдаа хараат бус ажилласан гэдгийг баталгаажуулах ач холбогдолтой. Иймд тусгай санал нь Цэцийн гишүүний эрх тэгш, хараат бус байх баталгааг бүрдүүлэхэд чиглэсэн чухал зохицуулалт болох юм.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийн маргааныг дахин хянан шийдвэрлэх үндэслэл журмыг хэт ерөнхий тусгасныг өөрчилж УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, өмнөх шийдвэрийн дагуу хүчингүй болгосон зохицуулалтыг агуулгаар нь дахин сэргээсэн, УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, Үндсэн хуулийн тодорхой зүйл, заалтын талаарх Цэцийн эрх зүйн байр суурийг өөрчлөх, шинээр тогтоох шаардлага үүссэн гэж Дунд суудалд оролцсон гишүүдийн гурваас доошгүй нь үзсэн маргааныг Их суудлаар хянан шийдвэрлэхээр зохицуулав. Ингэснээр тодорхойгүй, эрх зүйн хийдэлтэй байсан асуудлыг нэг мөр ойлгохоор нарийвчлан зохицуулах ач холбогдолтой.

Цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын хувьд маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг тодорхой хуульчлах шаардлагатай байна. Энэ хүрээнд 1997 оны ҮХЦМХШАтХ-ийн дутмаг заалтыг өөрчилж, ШтХ болон ЗХШХШтХ-ийн сайн туршлагад нийцүүлэн маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг нарийвчлан хуульчлах, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийн шаардлагаасаа татгалзах, Цэцийн гишүүнийг татгалзан гаргах зэрэг асуудлыг тусгайлан зохицуулав. Мөн Цэцийг үл хүндэтгэсэн, хуралдааны дэг болон хууль зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгасан.

Маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой зохицуулалтыг нарийвчлан зохицуулах, түүнчлэн Цэцийн хяналтын онцлогтой уялдуулан маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зонхилон бичгэн хэлбэрээр явуулах, зарим тохиолдолд маргааныг зөвхөн зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх боломжтой болсноор онолын шүүх болох нөхцөл хангагдана гэж үзэж байна.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл нь 9 бүлэг, 58 зүйлээс бүрдэх бөгөөд хуулийн төслийг дагалдаж Хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай болон холбогдох бусад хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг хамтад нь боловсруулсан болно.

Мөн Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, шинэчилсэн найруулгын төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ болон зардлын тооцооны судалгааг холбогдох байгууллагаар гүйцэтгүүлж, хавсаргав.

ХУУЛЬ САНААЧЛАГЧ

---oOo---

ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТАНИЛЦУУЛГА

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан
шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн
найруулгын төслийн талаар

Монгол Улсын өмнөх Үндсэн хуулиудаар үндсэн хуулийн хяналтын байгууллага, эсхүл үндсэн хуулийн хяналттай ижил төстэй механизмыг тогтоож байгаагүй. 1990 оны эхээр батлагдсан 1960 оны Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хуульд Үндсэн хуулийн зөвлөл байгуулах тухай заасан боловч энэ нь хэрэгжээгүй юм. Харин 1992 оны Үндсэн хуулиар Монгол Улс түүхэндээ анх удаа Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/ нэртэй үндсэн хуулийн шүүхтэй болсон.¹

Цэц, түүний үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс болох Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр баталсан. Монгол Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/-аас 1997 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр уг хуулийн маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой дийлэнх зохицуулалтыг хасаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль /цаашид “ҮХЦМХШАТХ” гэх/-д зарчмын өөрчлөлт багатайгаар тусгаж баталжээ. Эдгээр хууль тогтоомж нь Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчныг анх удаа бүрдүүлж, үндсэн хуулийн процессын эрх зүйн суурийг тавьсан. Гэвч, Монгол Улсад Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлж байсан туршлагагүй, энэ талаарх суурь болон харьцуулсан судалгаа хангалттай хийгдэж байгаагүй үед уг хууль батлагдсан учраас хуулиар зохицуулбал зохих зарим харилцааг зохицуулаагүйн зэрэгцээ давхардал, хийдэл ихтэй, хуулийг хэрэгжүүлэх явцад үүссэн тулгамдсан олон асуудлыг шийдвэрлээгүй.

ҮХЦМХШАТХ-ийг анх 36 зүйлтэйгээр баталсан бөгөөд 2005, 2009, 2015, 2016, 2020, 2021 (энэ онд хоёр удаа), 2022, 2024 онд нийт 9 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулаад байна. Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй байна.

Өнгөрсөн 32 жилийн хугацаанд Монгол Улсын улс төр, нийгэм, эдийн засгийн харилцаанд гарч буй өөрчлөлт, хөгжлийн хурдац, нийгмийн хэрэгцээг дагаж шүүх эрх мэдлийн бусад байгууллагын нэгэн адил Цэцийн үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг шинэчлэн боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Мөн Цэцийн үйл ажиллагааны гуч гаруй жилийн алдаа, оноог дүгнэн цэгнэж, дэлхий дахинаа төлөвшин хөгжиж буй Үндсэн хуульт ёс, Үндсэн хуулийн шүүхийн өсөн нэмэгдэж буй үүрэг, хүний эрхийг тодорхой тохиолдолд хэрэглэж хамгаалах хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн холбогдох хууль тогтоомжийг сайжруулах үндэслэл бүрдээд байгаа билээ.

¹ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (2016), 175.

УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.4.2-д “Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэжээ. Мөн, УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 84-д Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай /шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн мэдүүлэх, “Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар бүхий түвшинд ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, Цэцэд хандан гомдол, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хүрээ хязгаарыг тодорхой болгох, Цэцийг олон улсын жишгийн дагуу шүүхийн хэлбэрээр хөгжих эрх зүйн орчныг бий болгох”-ыг зорьжээ.

УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно” гэж, 1.1.3.1.3-т “Цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ” гэж, 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн Үндэсний комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биелээгүй өдийг хүрсэн.

2021 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн ивээл дор зохион байгуулагдсан “Хүний эрхийн үндэсний форум-2021” гаргасан зөвлөмжид урт хугацаандаа “1.Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад Цэцийн гишүүнд тавигдах шалгуурыг тодруулж зохицуулах, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчөөс Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх хугацааг бодитой тогтоох, нэр дэвшигчийг томилгооны сонсголоор хэлэлцэж томилох, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр дахин томилогдох хязгаарыг тогтоож, институцын хараат бус, мэргэжлийн байдлыг хангах;” “2.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад Иргэний мэдээллийг Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргаан үүсгэх эх үүсвэр биш, харин нэгэнт үүсгэсэн маргааныг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой үндэслэл, судалгаа гэж үзэх (amicus curiae) нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан ямар асуудлаар хүсэлт гаргахыг хамаарлын зарчмаар тодорхойлох;” “3.Үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг шүүхээр хянуулсны дараа эрх нь зөрчигдсөн хувь хүн Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл гаргах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгож, Үндсэн хуулийн цэцийг дэлхийн Үндсэн хуулийн шүүхүүдийн түгээмэл зорилгод илүүтэй нийцсэн, хүний үндсэн эрх зөрчигдсөн тохиолдлыг хянан шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй институц болгон хөгжүүлэх эрх зүйн шинэтгэлийг эхлүүлэх;” “4.Үндсэн хуулийн цэцээс хувь хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн эсэх тухай маргааныг шийдвэрлэхэд Хүний эрхийн Үндэсний Комисс өөрийн санаачилгаар буюу Үндсэн хуулийн цэцийн хүсэлтээр хуралдаанд оролцож (amicus curiae), маргаантай эрх зүйн асуудлаар дүгнэлт танилцуулах эрх зүйн зохицуулалтыг судалж үзэх”-ийг УИХ-д зөвлөсөн байна.

Ийнхүү УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооноос 2021 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдөр Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль тогтоомжийн шинэчилсэн

найруулгын төслийг боловсруулах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх чиг үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан. Ажлын хэсэг дэргэдээ хуулийн төслийг боловсруулахад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх дэд хэсгүүдийг ажиллуулав.

Ажлын хэсгийн зүгээс санаачилж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тулгамдаж буй асуудлыг тодруулж, эрдэмтэн, судлаач, хуульч нартай зөвлөлдөж, хэлэлцүүлэг өрнүүлэх зорилгоор хэд хэдэн ажил зохион байгуулаад байна. Тухайлбал, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлыг УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Үндсэн хуулийн цэц, Монгол Улсын Их Сургуулийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран 2022 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр амжилттай зохион байгуулж, илтгэлийн эмхэтгэл (УБ, 2022)-ийг хэвлэсэн болно. Энэхүү хуралд манай улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн тэргүүлэх эрдэмтэн, судлаач, хуульчдаас танилцуулсан нийт 7 илтгэлийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналттай холбоотой тулгамдсан асуудал, шийдлийг хэлэлцүүлсэн. Тус хуулийн төслийг боловсруулахад энэ хурлаас гарсан санал, зөвлөмжийг харгалзан үзсэн. Мөн 2023 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчлэл” хэлэлцүүлгийг хуульчдын дунд зохион байгуулж, хуулийн төслийн үзэл баримтлалын хүрээнд санал, шүүмж сонслоо.

Ажлын хэсгийн төлөөлөл 2022 оны 12 дугаар сард Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхэд, 2023 оны 4 дүгээр сард Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн шүүхэд тус тус айлчилж туршлага судалсан. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхэд холбогдох сайн туршлагыг хуулийн төсөлд тусгах үүднээс МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнд захиалга өгч, “Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл” (УБ, 2023) болон “Хувь хүний Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх” (УБ, 2023) сэдвээрх Венецийн комиссын хоёр тайлан, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэсэн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэл (УБ, 2023)-ийг тус тус орчуулж, хэвлэсэн болно.

Ажлын дэд хэсгүүдийн зүгээс боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн эхний хувилбарыг англи хэл рүү орчуулж, Ардчилсан сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA)-ийн шинжээчдээс, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч асан, профессор, доктор Майкл Эйхбергээс саналыг нь бичгээр авч, холбогдох саналыг Монгол Улсын онцлогт тохирох эсэхийг нь шалгуур болгон төсөлд тусгаж сайжруулсан.

Хуулийн төслийг 2024 оны 01 дүгээр сарын 04-ний өдөр Улсын Их Хурлын цахим хуудаст байршуулж, олон нийтэд танилцуулсан. Мөн Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын Хуульчдын холбоо, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг холбогдох байгууллагад болон Үндсэн хуулийн эрх зүйгээр мэргэшсэн эрдэмтэн, судлаач, хуульч нарт төслийг хүргүүлсэн. Олон нийт болон мэргэжлийн хүрээнээс ирүүлсэн саналаас тусгаж төслийг боловсруулав.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл нь 9 бүлэг, 58 зүйлтэй байна. Хуулийн төслийг бүлэг тус бүрээр багцлан танилцуулъя.

Нэгдүгээр бүлэг Нийтлэг үндэслэл

Хуулийн төслийн тус бүлэгт нийтлэг үндэслэл буюу хуулийн зорилт, хууль тогтоомж, нэр томъёоны тодорхойлолт, маргаан хянан шийдвэрлэх хүрээ, хугацаа, зардлын талаар тусгаж зохицууллаа.

1. Үндсэн эрхийн тодорхойлолт оруулав.

Цэцийг үндсэн эрхийн маргаан хянан шийдвэрлэхээр зохицуулж буйтай уялдуулан үндсэн эрх гэдэгт ямар эрхийг хамааруулах талаар эргэлзээ үүсэхээс сэргийлж нэр томъёоны тодорхойлолтод үндсэн эрхийг тусгайлан заав. Ингэхдээ ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийг жишиг болгож, Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан эрхүүдээс зөвхөн иргэний болон улс төрийн эрх, сурч боловсрох эрхийг үндсэн эрхийн төвшинд хамгаалахаар тусгасан.

2. Маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааг ердийн шүүхийн болон олон улсын сайн туршлагад нийцүүлэв.

Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд өргөдөл, мэдээллийг урьдчилан шалгах хугацааг 14 хоног, Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх хугацааг 30 хоног байхаар заасан нь маргааныг бүрэн гүйцэд, бодитой, үндэслэл бүхий шийдвэрлэх боломжийг хязгаарладаг гэж шүүмжлэгддэг. Нэг талаар, шийдвэр гаргахад хэт богино хугацаа олговол Үндсэн хуулийн шүүх чиг үүргээ бүрэн гүйцэд хэрэгжүүлэх боломжгүй болно.

Өргөдөл, мэдээлэлд тусгасан асуудал нь Үндсэн хуулийн маргаан мөн эсэхийг тогтоохын тулд холбогдох бусад байгууллага, албан тушаалтнаас тайлбар, тодорхойлолт, лавлагаа бичгээр авах, ижил төстэй хэргийн лавлагаа судалгаа хийх зэрэг тохиолдолд уг хугацаа хангалтгүй байдаг. Үүнээс шалтгаалан уг хугацааг сунгах тохиолдол олон гардаг бөгөөд нийтлэг заалтыг баримтлан хугацааг сунгадаг нь гомдол, шүүмжлэл гаргах үндэслэл болж байна. Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээллийн 70 гаруй хувийг нэг гишүүний тогтоолоор маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзаж шийдвэрлэсэн байдаг. Эдгээрийн 40-50 орчим хувьд нь урьдчилан шалгах хугацааг сунгасан үзүүлэлттэй байна.

Өргөдөл, мэдээллийг урьдчилан шалгах ажиллагааг үр дүнтэй явуулах нь Үндсэн хуулийн зөрчлийг таслан зогсоох гол хөшүүрэг болоод зогсохгүй, нөгөө талаас ач холбогдолгүй хүнд процесс буюу эрх зүйн үр дагаваргүй хуралдаан хийхээс сэргийлэх үүднээс бусад маргааны талаар үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхэд нөлөө үзүүлнэ. Иймд уг хугацааг нэмэх шаардлагатай юм. Бусад улсад уг хугацааг 30 ба түүнээс дээш хоног байхаар зохицуулсан нь нийтлэг байна гэжээ.² Үүний дагуу хуулийн төсөлд Ерөнхий бүртгэгч нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор шаардлага хангасан эсэхийг шийдвэрлэх, бүртгэхээс татгалзсан хариуг маргагч эс зөвшөөрвөл 30 хоногийн дотор Цэцэд дахин хандаж болох, энэ тохиолдолд уул өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг ажлын таван өдрийн дотор Бага суудлын бүрэлдэхүүнд гардуулж бүртгэхээр зохицууллаа.

Маргаан хянан шийдвэрлэх нийт хугацааг оновчтой тогтоох шаардлагатай. Нөгөө талаар, иргэний үндсэн эрхийг Үндсэн хуулийн шүүхээр үр дүнтэй хамгаалахын тулд хэт урт хугацаа зарцуулж болохгүй. Иймд Үндсэн хуулийн шүүх нь зохих хугацаанд шийдвэр гаргах үүргээ биелүүлэхийн сацуу онцгой

² Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан (2023), 29.

тохиолдолд дээрх хугацааг сунгах боломжтой байх хэрэгтэй.³ Цэц маргааныг үүсгэснээс хойш 90 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэх бөгөөд тухайн маргаан ээдрээ, төвөгтэй бол энэ хугацааг 90 хоногоор нэг удаа сунгаж болохоор заасан нь Монгол Улсын ердийн шүүхэд холбогдох процессын хууль⁴-ийн дэвшилтэд зохицуулалт төдийгүй бусад улсын сайн жишигт нийцэж байгаа юм.

Хоёрдугаар бүлэг Маргаан хянан шийдвэрлэх зарчим

Хуулийн төслийн тус бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх зарчим буюу хараат бус байх, хамтын, ил тод байх, тэгш эрхийг хангах, Цэц нотлох, хуралдаан, зөвлөлдөөнийг биечлэн, тасралтгүй явуулах зарчим, маргаан хянан шийдвэрлэх хэл, бичгийн талаар тусгалаа.

Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд шүүхийн буюу дээд хяналт тавьдаг; энэ үүргээ хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарчим, журам, арга явцаар хэрэгжүүлдэг; Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянаад Үндсэн хууль хэрэглэж эцэслэн шийдвэр гаргадаг; шийдвэр гармагц Үндсэн хуулийн ёсоор хүчин төгөлдөр болдог; түүнийг холбодог байгууллага, албан тушаалтан хэн боловч заавал биелүүлдэг; Цэц, түүний гишүүн нь гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах, аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байх Үндсэн хуулийн зарчим баримталдгийн хувьд үндсэн хуулийн шүүх мөн.⁵ Гэтэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах нийтлэг шаардлага, зарчмыг бүрэн гүйцэд тусгаагүй ирсэн. Иймд Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах зарчим, холбогдох асуудлыг ердийн шүүхийн жишиг, олон улсын сайн туршлагад нийцүүлэн хуулийн төслийн энэ бүлэгт тусгайлан зохицуулав.

Гуравдугаар бүлэг Цэцэд хандах хэлбэр, хугацаа

Хуулийн төслийн тус бүлэгт Цэцэд хандах хэлбэр, хугацаа буюу өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлага, тэдгээрийг хүлээн авах, бүртгэх журмыг тусгалаа.

1. Эрхээ сэргээлгэх хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа уул эрх нь зөрчигдсөн хэвээр гэж үзсэн иргэн Цэцэд гаргах эрхийг тусгав.

Иргэн хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа ч “үндсэн эрх” нь зөрчигдсөн хэвээр гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргаж хянан шийдвэрлүүлэхээр зарчмын шинжтэй томоохон өөрчлөлтийг зохицуулав. Одоогийн байдлаар манай улсад иргэний өргөдөл гаргах эрхийг хийсвэр байдлаар авч үзэж байгаа бөгөөд иргэн хүн өөрт нь шууд хамааралтай асуудлаар бус, харин тодорхой хууль, эсхүл

³ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 48.

⁴ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2016)-д хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг 60 хоногт шийдвэрлэх, шаардлагатай бол эхний удаа 30 хоногоор сунгах, хоёр дахь удаагаа 15 хоногоор сунгах, давж заалдах шатны шүүх гомдлыг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор шийдвэрлэх, хяналтын шатны шүүх хэлэлцэх тогтоол гарснаас хойш 30 хоногийн дотор хэлэлцэхээр буюу үндсэндээ маргааныг 5 сарын хугацаанд хянан шийдвэрлэхээр зохицуулсан.

⁵ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 20.

хуульд заасан албан тушаалтан Үндсэн хууль зөрчсөн асуудлаар өргөдөл, мэдээлэл гаргадаг. Цэц эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн тухайн иргэний өргөдлийг хянаж шийдвэрлэх боломжгүй байна гэсэн үг. Үүнтэй холбогдуулан Нэгдсэн үндэстний байгууллагын Хүний эрхийн зөвлөлийн зүгээс хүний эрхийн асуудлаар Цэцийн эрх хэмжээг өргөтгөх талаар зөвлөмж хүртэл гаргаж байсан.⁶

Үндсэн эрхийн зөрчил дийлэнхдээ хийсвэр байдлаар бус, харин шүүх, эсхүл төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэр үйл ажиллагааны явцад гардаг. Тухайлбал, шүүх Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээг хэрэглэлгүйгээр цаазаар авах ял оногдуулснаар амьд явах эрх зөрчигдсөн; эрүү шүүлтийн хохирогч болж өөрт учирсан эдийн бус хохирлоо нөхөн төлүүлэх эрх зөрчигдсөн; Эрүүгийн хуульд үзэн ядалтаас үүссэн гэмт хэргийг хуульчлаагүйгээс энэ гэмт хэргийн хохирогч болж тэгш эрх нь зөрчигдсөн; тэгш сонгох эрх нь зөрчигдсөн; хувийн өмчийг шударга нөхөн олговоргүйгээр дайчлан авахыг зөвшөөрсөн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын (ИТХ) тогтоолоор өмчлөх эрх зөрчигдсөн; нийтийн ашиг сонирхлын төлөө улс төрчийн үйл ажиллагааг шүүмжилсэн, хардсан нийтлэл бичээд ял авсан бол хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө зөрчигдсөн; мэдэгдлээс татгалзсан Засаг даргын захирамжийг хэвээр үлдээсэн шүүгчийн захирамж гарсан бол тайван цуглаан хийх эрх нь зөрчигдсөн асуудлаар ердийн шүүхээр үндсэн эрхээ хамгаалуулж чадахгүй байгаа иргэд Цэцэд хандах боломжгүй байна. Цэц Дээд шүүхийн болон ИТХ-ын шийдвэр хүний эрх зөрчигдсөн гэдгийг тогтоосон ч хүчингүй болгохоос татгалзаж байсан бөгөөд ийм төрлийн маргааныг хүлээн авдаггүй. Харин иргэний өргөдлийг өргөн хүрээтэй тодорхойлох нь илүү дэвшилттэй үзэл баримтлал бөгөөд манай нөхцөлд илүү тохиромжтой. Үүний дагуу хууль тогтоох, шүүх, гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч этгээдийн аливаа акт (шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүй)-аар үндсэн эрх нь зөрчигдсөн бөгөөд хууль зүйн ердийн арга замаар уг эрхээ хамгаалуулж чадахгүй байна гэж үзвэл тухайн иргэн Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл гаргах эрхтэй болох хэрэгтэй.⁷

Гэтэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд иргэдийг өөрт хамааралгүй ч Үндсэн хууль зөрчсөн асуудлаар мэдээлэл гаргах, өргөдөл гаргах эрхтэй байхаар зохицуулсан ч иргэдийн өргөдөл, мэдээлэл Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг хамгаалах арга хэрэгсэл болж чадахгүй байгаа нь институтын зориулалтыг өөрчилж, ач холбогдлыг бууруулдаг.⁸ "Иргэдийн хувьд Цэцэд ямар нэгэн шат дамжлагагүйгээр шууд хандах эрхтэй боловч Цэцэд хандах асуудал нь гагцхүү түүний хяналтын объектоор хязгаарлагдаж буй нь өөрийн үндсэн эрх зөрчигдсөн гэх үндэслэлээр уг эрхээ Үндсэн хуулийн түвшинд хамгаалуулах боломжийг хязгаарлаж байна"⁹ гэж дүгнэжээ. Цэцэд иргэн мэдээлэл гаргадгийг зохистой хязгаарлах, үүний оронд үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар Үндсэн хуулийн гомдлыг өргөдлийн хүрээнд харьяалуулах шаардлагатай гэдгийг судлаач, эрдэмтэн, хуульч нар дэмжиж, олон судалгаа хийж иржээ.¹⁰ Эдгээр судалгаанд

⁶ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург нар, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (2016), 175.

⁷ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, *Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: тулгамдсан асуудал, шийдэл* (2005), 413.

⁸ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 123.

⁹ А.Бямбажаргал, *Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам*, (2019), 408.

¹⁰ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005); Ж.Амарсанаа, Д.Мөрөн, С.Болд, *Үндсэн хуулийн цэцийн чадавхыг бэхжүүлэх нь*; Н.Энхцэцэг, *Абстракт хяналт ба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын систем: Харьцуулсан судалгаа*; Munkhsaikhan Odonkhuu, *Towards Better Protection of Fundamental Rights in Mongolia: Constitutional Review and Interpretation*, CALE Books 4 (Nagoya University, 2014); A.Byambajargal, *A Study on the Problems and Improvement of Constitutional Review in Mongolia (Dissertation)*, (Seoul: Kookmin University, 2015); Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (УБ: Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэсний байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр, 2016); Д.Ганзориг, "Үндсэн эрхийн маргаан-Цэц шийдвэрлэх боломж,

Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянах шаардлагатай гэж үзэхдээ (1) иргэн өөрийн эрх, ашиг сонирхол зөрчигдсөн гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргах эрхтэй байгаа нь Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх агуулгатай бөгөөд Үндсэн хуулийн анхны үзэл баримтлал нь үүнд чиглэсэн; (2) Цэц нь зөвхөн хийсвэр хяналтыг хэрэгжүүлэх нөхцөл байдал бий болж, улмаар Цэцийн шийдвэрийн үндэслэл, чанарт сөргөөр нөлөөлдөг; (3) иргэдийн үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхгүйгээс Монголд үндсэн эрх ноцтой зөрчигдөж, эдгээр зөрчил Үндсэн хуулийг хэрэглэж шийдвэрлэгдэж чаддаггүй; (4) ердийн шүүх нь зөвхөн Үндсэн хуулиас бусад хууль хэрэглэж маргааныг шийдвэрлэдэг тул үндсэн эрхийн зөрчлийг Үндсэн хуулийн төвшинд хамгаалах боломжгүй байдагтай холбоотой гэж үзжээ.

Иймд, Үндсэн хуулийн 64 дүгээр зүйл болон 66.1-т заасны дагуу Цэц нь "үндсэн эрх" нь зөрчигдсөн тухай иргэний өргөдлийг хянан шийдвэрлэх тухай 1992 оны Үндсэн хуулийн анхны үзэл баримтлалыг хуулийн төсөлд тусгав. Ингэхдээ үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг ердийн шүүхээр хянуулах зэргээр эрхээ сэргээлгэх хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа уул эрх нь зөрчигдсөн хэвээр гэж үзсэн иргэн Цэцэд тус үндэслэлээр өргөдөл гаргаж, үндсэн эрхээ сэргээлгэх зохицуулалтыг хуулийн төсөлд олон улсын сайн туршлагын дагуу тусгасан. Венецийн комиссоос хувь хүн зөвхөн үндсэн эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд л үндсэн хуулийн гомдол (өргөдөл) гаргах эрхтэй байвал зохино гэж зөвлөдөг.¹¹ Өөрөөр хэлбэл, Цэц "тодорхой нэг зөрчил, маргаан (казус)-ыг ч мөн Үндсэн хуулиар зохицуулан хамгаалж, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх боломжтой байх хэрэгтэй."¹² Ингэснээр Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг тодорхой тохиолдолд хэрэглэж, "шууд үйлчилдэг эрх зүй" болгох, Цэц иргэний үндсэн эрхийн баталгаа болох нөхцөл бүрдэх юм. Харин шүүхийн шийдвэрийг хянах цар хүрээний хувьд Үндсэн хуулийн шүүх бол асуудалд цогцоор ханддаг шүүх биш бөгөөд тухайн шатны шүүх нэхэмжлэгчийн гомдлыг хэлэлцэхдээ түүний Үндсэн эрхийг зөрчсөн байна уу, үгүй юу гэдгийг л хэлэлцэж¹³ зөвхөн Үндсэн хуульд заасан эрхийг зөрчсөн Үндсэн хуулийн асуудлаар л шийдвэр гаргах эрхтэй байна.¹⁴

Үндсэн эрх зөрчигдсөн тухай өргөдлийг Цэц хүлээн авахаас өмнө урьдчилан хянан шийдвэрлэх буюу "...үндэсний эрх зүйн бүх шат дамжлагыг дүүргэсэн байх учиртай"¹⁵ тэр дундаа ердийн шүүхэд хандаж, эцсийн шийдвэр гарсан байх шаардлага тавигдахаар төсөлд тусгасан. Цэц шүүхийн шийдвэрийг хянах нь Үндсэн хуулийн 50.2-т "Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх ..." гэж заасантай зөрчилдөхгүй юм. Энэ тухайд Цэц нь бусад шүүхийн хэрэглэсэн ердийн хуулийг бус, гагцхүү Үндсэн хуулийг хэмжүүр болгох бөгөөд шүүхийн мэргэжлийн алдааг засах шат дамжлага биш, харин төрийн эрх мэдлийн гурван салааны шийдвэрийг Үндсэн хуулийн дагуу хянах үүрэгтэй байгууллага болохын хувьд ийнхүү үндсэн эрхийн маргааныг хянаж буй юм. Түүнчлэн Улсын дээд шүүх нь зөвхөн ердийн хууль хэрэглэж маргаан шийдвэрлэж буй хүрээндээ л эцсийн шийдвэр гаргадаг. Харин Үндсэн хуулийг хэрэглэж, эцэслэн тайлбарлах монопол эрхийг дангаар эдлэх эрх бүхий цорын ганц байгууллага нь Цэц¹⁶ болохынхоо хувьд Үндсэн хуулийн хяналтыг шууд

хандлага" (2017); А.Бямбажаргал, *Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам*, (2019), 408; О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022).

¹¹ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 14.

¹² Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 45.

¹³ Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 30.

¹⁴ Мөн тэнд, 66.

¹⁵ Мөн тэнд, 100.

¹⁶ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 102.

хэрэгжүүлэх бүрэн эрхтэй. Мөн, Үндсэн хуулийн 50.1.3-т Улсын дээд шүүх нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах талаар Цэцийн шилжүүлсэн асуудлыг хянан шийдвэрлэнэ гэж зааснаас үзвэл Улсын дээд шүүх нь Цэцээс үндсэн эрхийг маргааныг шийдвэрлэж, шилжүүлсэн асуудлыг Цэцийн дүгнэлтийн үндсэн дээр хянан шийдвэрлэх чиг үүрэгтэйг Үндсэн хууль хүлээн зөвшөөрчээ. Иймд Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх зохицуулалт нь Үндсэн хуульд нийцнэ.

Тодорхой тохиолдолд зөрчигдсөн үндсэн эрхээ ердийн шүүхийн эсхүл бусад журмаар сэргээлгэж хамгаалуулж чадаагүй иргэн Цэцэд өргөдөл гаргах боломж олгох нь гурван ач холбогдолтой.¹⁷ Нэгд, иргэний өргөдлийн энэ үзэл баримтлал нь үндсэн эрхийн хамгаалалтыг сайжруулна. Хоёрт, иргэний өргөдөл нь үндсэн эрхийн тодорхой асуудалтай нягт холбогддог тул тодорхой тохиолдолд зөрчилдсөн ашиг сонирхлууд нь Цэцийн шийдвэрт хөндөгдөх асуудлыг хурцалж, тодорхой, ойлгомжтой үндэслэл гаргах боломжийг нэмэгдүүлнэ. Гуравт, иргэний өргөдлийг үндсэн хуулийн гомдлын агуулгаар ойлговол Цэцийг улс төрийн шинжтэй гэхээс илүү Үндсэн хуулийн шүүхийн шинжтэй институт болгон хөгжүүлнэ. Мөн Үндсэн хуулийг шууд үйлчилдэг болгох буюу амьдруулахад түүний хэрэгжилтэд хяналт тавих нь нэн чухал бөгөөд энэхүү зорилгын төлөө үндсэн хуулийн хяналтын институт буюу Үндсэн хуулийн шүүх ажилладаг.¹⁸

Ийнхүү үндсэн эрхийн маргааныг Цэцийн хяналтын маргаан байхаар зарчмын шинжтэй томоохон өөрчлөлтийг төсөлд тусгасан нь Үндсэн хуулийн хяналтын хамгийн гол зорилт болох Үндсэн хууль дээдлэх ёсыг хангах, Үндсэн хууль шууд хэрэгжих нөхцөлийг бүрдүүлэх, эрх мэдлийг хязгаарлах, хүний эрхийг хамгаалах зорилготой юм.¹⁹ Мөн Цэц үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх явдал нь Үндсэн хуулиар зохицуулсан шүүх эрх мэдлийн бүлэгт хамааралгүй буюу Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих чиг үүргийнхээ хувьд Үндсэн хуульд заасан иргэний эрх, эрх чөлөөтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэж буй тул Үндсэн хуулийн зөрчил үүсэхгүй буюу Үндсэн хуулийн суурь үзэл баримтлалд нийцэж буй юм.²⁰

2.Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл гаргахад тодорхой хугацааны хязгаарлалт тогтоов.

Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд Цэцэд хандаж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргахад хугацааны хязгаарлалтыг огт тусгаагүй. Гэтэл, Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах хугацааг тогтоосноор тодорхой хугацааны дараа аливаа актын хүчинтэй байдалд халдах боломжгүй болдог тул энэ нь хууль зүйн тодорхой байдал (legal certainty)-ыг хангадаг.²¹ Иймд Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хугацааг бусад улсын сайн туршлага болон ердийн шүүхийн нийтлэг жишигт нийцүүлэн ялгамжтайгаар зохицуулав. Ингэснээр өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд Цэцэд хандахдаа илүү хариуцлагатай хандах, Цэцийн үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхээс гадна парламентаас баталсан хууль тогтоомжийг хүндэтгэх, түүний тогтвортой байдал, легитим шинжийг хангах ач холбогдолтой.

¹⁷ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 284.

¹⁸ Ү.Амарбат, "Үндсэн хуулийн шүүхээр хүний эрхийг хамгаалах нь," *Хууль дээдлэх ёс* №2 (Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, 2023), 223.

¹⁹ Ж.Амарсанаа, "Үндсэн хуулийн хяналт, түүнийг хэрэгжүүлэх арга зам," *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц (өгүүлэл, илтгэлийн эмхтгэл)*, ред. У.Амарсанаа, Ц.Сарантуяа (2007), 439.

²⁰ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 36-37.

²¹ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 24.

3.Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг нягтлан үзэх, маргаан үүсгэх эсэхийг Бага суудлаар шийдвэрлэхээр тогтов.

Мөн одоогийн хуулийн дагуу Цэцийн дарга өргөдөл, мэдээллийг Цэцийн гишүүнд хуваарилж, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг нэг гишүүн дангаар шийдвэрлэж, гомдол гаргасан тохиолдолд Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэж ирсэн. Харин хуулийн төсөлд Цэц нь үндсэн эрхийн маргааныг хянан шийдвэрлэх, маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэдэг байхаар шинэлэг зохицуулалт тусгасан. Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилахаас өмнө урьдчилсан байдлаар Ерөнхий бүртгэлийн шүүлтүүр бий болгох нь Цэцэд хандаж буй иргэнийг чирэгдүүлэхээс сэргийлэх, нөгөө талаас Цэцийн гишүүнийг шаардлагагүй ачааллаас хамгаалах боломжийг нэмэгдүүлнэ.²² Мөн ерөнхий бүртгэгч нь хуульчийн зөвшөөрөлтэй, мэргэжлээрээ долоогоос доошгүй жил ажилласан байх бөгөөд Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хуульд заасан хэлбэрийн шаардлагыг хангаагүй тохиолдолд хүлээн авахаас татгалзаж, буцаах шийдвэр гаргах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхээр заасан. Гэхдээ “Үндсэн хуулийн шүүхийн ажилтны шийдвэрлэсэн өргөдлийг “буцаах” шийдвэрийн эсрэг гаргасан давж заалдах гомдлыг ... гурван шүүгчдийн бүрэлдэхүүн бүхий хороонд гаргадаг байх хэрэгтэй”²³ гэж зөвлөсний дагуу өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авахаас татгалзах тухай ерөнхий бүртгэгчийн шийдвэрийг эс зөвшөөрвөл өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд дахин гаргах эрхийг хуульчилж Цэцийн бага суудлаар шийдвэрлэхээр хуулийн төслийн энэ бүлэгт тусгасан. Ердийн шүүхэд зөвхөн шүүгч л нэхэмжлэлийг хүлээн авах эсэхийг шийдвэрлэдэг жишгийг энэ хүрээнд харгалзан үзсэн.

Дөрөвдүгээр бүлэг **Маргааны оролцогчийн эрх зүйн байдал**

Хуулийн төслийн тус бүлэгт маргааны оролцогчийн эрх зүйн байдал буюу маргааны үндсэн болон бусад оролцогч, тэдгээрийн эрх, үүрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа дахь төлөөлөл, өмгөөлөгч, гэрч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрч, Цэцийн нарийн бичгийн даргын эрх, үүргийн талаар тусгалаа.

Одоогийн хуулиар Цэцэд хандах эрх бүхий этгээд нь эрх зүйн байдлын хувьд ямар онцлогтой болох, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад эдлэх эрх, хүлээх үүрэг нь ялгаатай эсэхийг тодорхойлон хуульчлаагүй. Дээрх хуулийн 18 дугаар зүйлд Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчдын эрх, үүргийг хуульчилсан боловч Цэцэд хандах хэлбэр /өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт/-тэй нь уялдуулан авч үзээгүй, нийтлэг байдлаар зохицуулсны зэрэгцээ, шаардлагаасаа аль ч шатанд татгалзах эрхтэй байхаар хуульчилсныг бусад улсын сайн туршлагад нийцүүлэн өөрчлөх нь зүйтэй.²⁴

Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, профессор Ц.Сарантуяа “ҮХЦМХШАтХ-ийн 18 дугаар зүйлд Цэцийн хуралдаанд оролцогчийн эрх үүргийг заахдаа маргагч тал болон оролцогч тал гэсэн 2 өөр нэг томъёог ашигласан нь нэг талаас Үндсэн хуулийн маргаанд заавал байдаг идэвхтэй оролцогч

²² Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 168.

²³ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 92.

²⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 29.

субъектийг, нөгөө талаас бусад оролцогчдыг ялган зааглах гэсэн зорилготой”²⁵ гэжээ. Иймд хуулийн төсөлд маргагч болон хариуцагч талыг “үндсэн оролцогчид”; гэрч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрч, Цэцийн нарийн бичгийн дарга нь “бусад оролцогчид” гэж томъёолон, хамаарах зааг ялгааг тодорхойлж, эрх, үүргийг заасан нь одоо хэрэгжиж буй хуулийн хийдлийг зассан, хууль хэрэглэж буй хүнд ойлгомжтой зохицуулалт болсон гэж дүгнэсэн.²⁶

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-ийн дутмаг заалтыг өөрчилж, ШТХ болон ЗХШХШТХ-ийн сайн туршлагад нийцүүлэн маргааны оролцогчдын эрх зүйн байдал, эрх, үүргийг нарийвчлан хуульчилсан. Түүнчлэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийн шаардлагаасаа татгалзах, Цэцийн гишүүнийг татгалзан гарах зэрэг асуудлыг тусгайлан зохицуулсан онцлогтой.

Тавдугаар бүлэг

Маргаан хянан шийдвэрлэх нийтлэг журам

Хуулийн төслийн тус бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх нийтлэг журам буюу маргаан хянан шийдвэрлэх үндэслэл, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт маргааныг хуваарилах болон холбогдох бусад журам, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх, маргааныг хэрэгсэхгүй болгох, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх талаар тусгалаа.

1.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, маргааныг урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах болон холбогдох бусад журмыг баталж хэрэгжүүлэхээр заав.

1997 оны ҮХЦМХШАТХ-д өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн гишүүнд хуваарилах, маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүн, хуралдаан даргалагчийг томилох, маргаан хянан шийдвэрлэх хугацаа сунгах зэрэг асуудлыг Цэцийн дарга шийдвэрлэхээр хуульчилсан нь заримдаа үзэмжээрээ хандах, гишүүдийн ажлын ачаалал хэт ялгаатай болох, хараат бус байдалд нь нөлөөлөх эрх зүйн хийдлийг бий болгосон. Энэ ч утгаараа 1992-2021 оны хооронд Цэцийн хянан шийдвэрлэсэн 3451 маргаан нь Цэцийн даргаас бүрэн хамааралтай байж ирсэн бөгөөд тухайн маргааныг аль гишүүнд хуваарилах эсэхийг зөвхөн Цэцийн дарга дангаар шийдвэрлэх эрх хэмжээтэй.²⁷ Венецийн комиссоос “маргааныг танхимуудад хуваарилах эсхүл бүрэлдэхүүнд хуваарилахдаа нэг талыг баримтлуулахаас зайлсхийх тодорхой журамтай байх шаардлагатай. Иймд хэргийг автоматаар хуваарилах нь танхим эсхүл шүүгчийн мэргэшлийг тооцож чадах учир дээрх шаардлагад хүрэх хамгийн сайн арга”²⁸ гэж зөвлөдөг. Иргэдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт болон бүрэлдэхүүнийг хуваарилахад тодорхой объектив шалгуур шаардлагатай²⁹ бөгөөд энэ тухай хуульчлах нь Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх, хараат бус байдлыг хангах чухал алхам болно.

²⁵ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй* (2005), 189, дам ишлэв: Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 57.

²⁶ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 57.

²⁷ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 13.

²⁸ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан, CDL-AD(2021) 001* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 33.

²⁹ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 123.

Иймд олон улсын сайн туршлага болон Шүүхийн тухай хууль (2021)³⁰-д нэгэнт туссан дэвшилтэд зохицуулалтыг хуулийн төсөлд оруулж, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан, зөвлөлдөөн даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журамтай байх, уул журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх, шаардлага хангасан программ хангамжийг ашиглахаар заасан. Ингэснээр эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд үзэмжээрээ хандах эрсдэл багасаж, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал, процессын шударга байдлыг нэмэгдүүлэх, Цэцийн гишүүдийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх ач холбогдолтой.³¹ Мөн маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг Цэцийн нэг гишүүн дангаар шийдвэрлэдэг байсныг халж, бусад улсын сайн туршлагад үндэслэн Бага суудлаар гурван гишүүний бүрэлдэхүүнтэй шийдвэрлэхээр өөрчлөв.

2.Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх процессыг Үндсэн хуулийн шүүхийн жишигт нийцүүлэн хуульчлав.

Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн түвшинд хөгжүүлэх, түүний үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй байх, Цэцийн гишүүн хараат бус ажиллах, процессын шударга ёсыг хангахад шаардлагатай нарийвчилсан зохицуулалтыг тусгав. Жишээлбэл, хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгсэхгүй болгох, хуралдаан, зөвлөлдөөн хойшлуулах зэрэг ажиллагаа болон холбогдох үндэслэлийг хэт ерөнхий, товч тусгасныг халж, нарийвчлан хуульчлах нь зүйтэй. Энэ хүрээнд иргэд, эрх бүхий этгээдээс Цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавигдах шаардлага, хүлээн авахаас татгалзах үндэслэл, маргааныг хянан шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг тодорхой болгож хуулийн төсөлд тусгав. Ийнхүү тусгахдаа Монгол Улсад үйлчилж буй процессын хуулиудын сайн туршлага³² болон Үндсэн хуулийн шүүхийн процессын олон улсын жишигт нийцүүлэв.

3.Маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх үндэслэл, журмыг нарийвчлав.

Венецийн комиссоос “Үндсэн хуулийн шүүхээс аливаа шийдвэрээ дахин хянах нь зөвхөн онцгой тохиолдолд л зөвшөөрөгдөх ёстой”³³ гэж тайлбарласан байдаг. Үүний дагуу 1997 оны ҮХЦМХШАТХ-ийн маргааныг дахин хянан шийдвэрлэх үндэслэл журмыг өөрчилж, УИХ-аас Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, өмнөх шийдвэрийн дагуу хүчингүй болгосон зохицуулалтыг агуулгаар нь дахин сэргээсэн, Үндсэн хуулийн тодорхой зүйл, заалтын талаарх Цэцийн эрх зүйн байр суурийг өөрчлөх, шинээр тогтоох шаардлага үүссэн гэж Дунд суудалд оролцсон гишүүдийн гурваас доошгүй нь үзсэн маргааныг Их суудлаар хянан шийдвэрлэхээр зохицуулав. Ингэснээр тодорхойгүй, эрх зүйн хийдэлтэй байсан асуудлыг нэг мөр ойлгохоор нарийвчлан тусгав.

³⁰ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 19 дүгээр зүйл.

³¹ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 208.

³² Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2017)-ийн хоёрдугаар бүлэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны харьяалал, гуравдугаар хэсэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны нийтлэг нөхцөлийг тусгайлан хуульчилсан; Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2002)-ийн нэгдүгээр хэсэгт хэрэг үүсгэх, хэргийн харьяаллыг тогтоох асуудлыг зохицуулж, хоёрдугаар хэсэгт нэхэмжлэлд тавигдах шаардлага, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг зохицуулсан; Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2016)-ийн хоёрдугаар бүлэгт шүүхэд нэхэмжлэл гаргах асуудлыг зохицуулж, зургадугаар бүлгээс арван тавдугаар бүлэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг тус тус зохицуулсан байдаг.

³³ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 172.

Зургадугаар бүлэг

Маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт

Хуулийн төслийн тус бүлэгт маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт буюу Бага, Дунд, Их суудал, тэдгээрийн хэлэлцэж шийдвэрлэх асуудлыг тодорхойлох, бэлтгэл хангах, маргааныг зөвлөгөөнөөр шийдвэрлэх, хуралдаан хэлэлцүүлэх, Цэцийн дүгнэлтийг УИХ-д хүргүүлэх болон маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх зохицуулалтыг тусгалаа.

1.Маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгов.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль одоогоос 27 жилийн өмнө батлагдсанаас хойш дорвитой шинэчлэгдээгүй учир хэт ерөнхий зохицуулалттай, Цэцэд хандах эрх, арга, хэлбэр хязгаарлагдмал, тодорхой бус, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт хүлээн авах болон маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах оролцоог оновчтой, нарийвчилж журамлаагүй зэрэг дутагдал бий. Үүний улмаас тус хуулийг хэрэгжүүлэхэд хүндрэл, бэрхшээл үүсэж, улмаар хүний эрхийн хамгаалал төдийгүй хүний эрх хамгааллын үндэсний механизмд сөрөг нөлөө үзүүлж байна.³⁴

Иймд тус хуулийн төсөлд маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт буюу Бага, Дунд, Их суудал, хэлэлцэж шийдвэрлэх асуудал, шийдвэр гаргах процессыг нарийвчлан тусгалаа. Маргаан үүсгэх эсэх шийдвэр гаргах бүрэн эрхийг Цэцийн нэг гишүүнд олгосныг өөрчилж, бага суудлаар санал нэгтэй шийдвэрлэх, ийнхүү санал нэгтэйгээр шийдвэрлээгүй тохиолдолд маргаан үүссэнд тооцох, цаашлаад өргөдөл, мэдээлэл өгсөн этгээдийн тухайн шатанд хүлээх эрх, үүргийг тодорхой болгох зэрэг олон талын шаардлага практикт тулгамдаж байгааг хуульчлан шийдвэрлэх нь зүйтэй гэж дүгнэжээ.³⁵ Үүний дагуу хуулийн төсөлд маргаан үүсгэх эсэхийг Бага суудлаар шийдвэрлэхээр тусгайлан зохицуулав.

3.Маргаан хянан шийдвэрлэх хэлбэрийг ялган зохицуулав.

Бусад улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь зөвхөн тус шүүхийн шүүгчдээс бүрдсэн зөвлөлдөөнөөр маргааныг шийдвэрлэх, маргааныг амаар хэлэлцүүлэх нь хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ач холбогдолтой гэж үзвэл хуралдаан хийж, маргагч, хариуцагч болон бусад оролцогчийг оролцуулдаг байна.³⁶ Харин манай улсын хувьд хуралдаанаар маргааныг заавал хэлэлцүүлсний үндсэн дээр зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэхээр заасан. Цэц үндсэн эрхийн маргааныг харьяалдаг болсон тохиолдолд энэ зохицуулалт хэвээр үргэлжилбэл Цэцийн ачаалал ихсэх, чухал асуудалд төвлөрч чадахгүй болох, маргааныг хугацаандаа шийдвэрлэх боломжгүй болох байдал үүснэ.

Иймд төсөлд хуралдаан, зөвлөлдөөн хоёрыг ялгаж өгсөн. Хуралдаан гэж энэ хуульд заасны дагуу Дунд, Их суудал үндсэн оролцогч, шаардлагатай тохиолдолд бусад оролцогчийг оролцуулан хуралдааны танхимд маргааныг амаар хэлэлцэхийг, харин зөвлөлдөөн гэж цугларсан бичгийн болон бусад баримтад үндэслэн маргааны оролцогчийг оролцуулахгүйгээр бүрэлдэхүүн зөвлөлдөх тасалгаанд маргааныг хэлэлцэж шийдвэрлэхийг ойлгохоор тодорхойлолт хийсэн. Цэц маргааныг зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх ч үндсэн

³⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 31.

³⁵ Мөн тэнд, 33.

³⁶ Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 48.

оролцогчийн тайлбарыг биечлэн сонсох, гэрч, эсхүл бусад оролцогчийн мэдүүлэг, дүгнэлттэй амаар танилцах, тодруулга авах нь маргааныг бүрэн, бодитой шийдвэрлэхэд шаардлагатай гэж үзвэл бүрэлдэхүүн хуралдаан явуулахаар шийдвэрлэж болохоор зохицуулсан.

3.Цэцийн шийдвэрийг УИХ-д хүргүүлэх асуудлыг тусгайлан хуульчлахаар тусгалаа. Хуульд заасны дагуу УИХ-д хүргүүлсэн Цэцийн дүгнэлтэд УИХ-аас үндэслэл бүхий тайлбар гаргах боломжийг олгох үүднээс дүгнэлтийг хэлэлцэж, шийдвэр гаргах хангалттай хугацааг хуулиар олгосон.

Долдугаар бүлэг Цэцийн шийдвэр гаргах

Хуулийн төслийн тус бүлэгт Цэцийн шийдвэр гаргах талаар буюу маргааныг хуралдаанаар хэлэлцэх, зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх, Цэцийн шийдвэрийн үндэслэлийг хэлэлцэн тогтоох журам, шийдвэрийн бүтэц, шийдвэрийг биелүүлэх, нийтлэх болон бусад журам, шийдвэрийн үр дагавар, хууль, бусад шийдвэрийг түр түдгэлзүүлэх зохицуулалтын талаар тусгалаа.

1. Цэц шийдвэрийн үндэслэлээ бичихэд хангалттай хугацаа олгов.

Цэц Үндсэн хуулийг хэрэглэхдээ хууль тайлбарлах аргыг оновчтой хэрэглэж, тэр дундаа Үндсэн хуулийг үзэл санааны хувьд тайлбарлаж, шийдвэрийн үндэслэлээ улам сайжруулбал Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа бэхэжнэ.³⁷ Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулиар Цэц дүгнэлтээ ёсчилсноос хойш 24 цагийн дотор УИХ-д хүргүүлэхээр зохицуулж, хэт богино хугацаа өгчээ. Цэцийн магадлал, дүгнэлт, тогтоолыг аль алийг нь хуралдаан хийсэн тухайн өдрөө гаргах практик тогтсон нь Цэцийн шийдвэрийн үндэслэл хэт товч бичигдэхэд нөлөөлдөг.

Иймд Цэцийн зөвлөлдөөн болсноос хойш 14 хоногийн дотор бүрэлдэхүүний томилсон нэг эсхүл хэд хэдэн гишүүн шийдвэрийн үндэслэлийн төслийг боловсруулж, бүрэлдэхүүнд танилцуулах, бүрэлдэхүүн 14 хоногийн дотор Зөвлөлдөөнөөр уул төслийг хэлэлцэж бусад гишүүний саналыг тусган эцэслэх, шаардлагатай гэж үзвэл 14 хоногоор сунгах буюу үндсэндээ 45 хоногийн хугацаанд шийдвэрийг эцэслэн бичихээр зохицуулсан. Энэ нь Цэцийн шийдвэр онолын түвшинд, ойлгомжтой, үндэслэл сайтай гарах боломжийг бий болгоход тусална.

2.Цэцийн гишүүн тусгай санал бичиж, хэвлүүлэх эрхтэй байхаар тусгасан.

Хэдийгээр тусгай санал нь ямар нэг шууд үр дагаваргүй ч Үндсэн хуулийн шүүхийг сулруулдаггүй бөгөөд эсрэгээрээ олон тооны давуу талтай. Тусгай саналыг нийтлэх нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч Үндсэн хууль эсхүл хуульд хэр үнэнч, зарчимч вэ гэдгийг харуулдаг тул хууль дээдлэх ёсонд нийцэхээс гадна цөөнх болсон шүүгчийн итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг хамгаалж, шүүхийн шийдвэрийн үндэслэлийн ил тод байдлыг хангаснаар шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэлийг нэмэгдүүлдэг.³⁸ Тусгай саналыг үргэлж шүүхийн шийдвэртэй хамтад нь хэвлэх шаардлагатай гэж зөвлөдөг.³⁹ Иймд тусгай санал нь Цэцийн гишүүний эрх тэгш, хараат бус байх баталгааг

³⁷ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 642.

³⁸ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 615.

³⁹ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 131.

бүрдүүлэхэд чиглэсэн чухал зохицуулалт төдийгүй 2021 оноос хойш Улсын дээд шүүхийн шүүгч тусгай саналаа хэвлүүлэх эрхтэй болсноор тус шүүхийн шийдвэрийн чанар, үндэслэлийг сайжруулахад эергээр нөлөөлж байна.⁴⁰

3.Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх журмыг боловсронгуй болгов.

Маргааныг хэлэлцэх тусгайлсан журмыг зохицуулж, Цэцийн шийдвэрийг биелүүлэх, нийтлэхтэй холбогдсон харилцааг нарийвчлан тусгаж, шийдвэр хүчинтэй болох, хүчин төгөлдөр болох асуудлыг ялган зохицууллаа. Түүнчлэн өмнөх хуульд ерөнхий тусгагдсан холбогдох хууль, шийдвэрийг түдгэлзүүлэхтэй холбогдсон асуудлыг үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх болсонтой холбогдуулан дэлгэрүүлэн тусгасан зэрэг онцлогтой.

Наймдугаар бүлэг Тусгай журам

Хуулийн төслийн тус бүлэгт тусгай журам буюу хууль, бусад шийдвэрт холбогдох маргаантай асуудал, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр үүссэн маргаантай асуудал, албан тушаалтанд холбогдох маргаантай асуудал, ард нийтийн санал асуулга, сонгуульд холбогдох маргаантай асуудал, үндсэн эрхийн маргааны талаарх тусгай зохицуулалтыг тусгалаа.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийн дагуу анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн шүүгчдийн хувьд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг Цэцэд шууд хандаж шийдвэрлүүлэх боломжгүй байдгаас Үндсэн хуулийн зөрчил арилахгүйгээр урт хугацаанд үргэлжлэх нөхцөл үүсдэг. Иймээс бүх шатны шүүх нь үндсэн хуулийн асуултыг үндсэн хуулийн шүүхэд гаргах нь хүний эрхийг шуурхай, үр нөлөөтэй хамгаалахад тустай гэж олон улсын сайн туршлага үздэг.⁴¹ Үүний дагуу Улсын дээд шүүхээс Цэцэд гаргах хүсэлтийн хувьд аль нэг танхимаас гаргах эрхтэй байхаар заасан. Мөн хамаарлын зарчмын хүрээнд Цэцэд ирүүлэх өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хэн, хэрхэн, ямар асуудлын хүрээнд гаргах, тус маргааныг шийдвэрлэхтэй холбоотой тусгай журмын талаар тусгайлан зохицууллаа.

Есдүгээр бүлэг Бусад зүйл

Хуулийн төслийн тус бүлэгт бусад зохицуулалт буюу хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, хууль хүчин төгөлдөр болох хугацааг тусгалаа.

Одоогийн хууль тогтоомж нь Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдалд халдсан, хуралдааны хэвийн ажиллагааг алдагдуулсан иргэн, албан тушаалтан, хуулийн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг холбогдох хуульд тусгаагүй орхигдуулсан. Иймээс, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогч буюу маргалдагч талууд Цэцийн хуралдааны дэгийг зөрчих, Цэц болон түүний гишүүдэд хуурамч баримт бичиг өгөх, Цэцийг хүндэтгээгүй үйлдэл гаргавал

⁴⁰ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 22 дугаар зүйлийн 22.6. 2023.12.12-ны өдрийн байдлаар Улсын дээд шүүхийн шүүгчид нийт 13 тусгай санал бичжээ.

⁴¹ Мөн тэнд, 246.

хэрхэн шийдвэрлэх, ямар хариуцлага хүлээлгэхийг зохицуулах нь зүйтэй гэж дүгнэжээ.⁴²

Иймд, төслийн тус бүлэгт хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, авах арга хэмжээг тус тус зохицууллаа. Энэ хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх, энэ хуулийг зөрчсөн албан тушаалтны үйлдэл гэмт хэрэг, зөрчлийн шинжгүй бол Төрийн албаны тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэхээр заасан.

⁴² Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан (2023), 68.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дүгээр
сарын ... -ны өдөр

Улаанбаатар
хот

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ /шинэчилсэн найруулга/

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ

1 дүгээр зүйл.Хуулийн зорилт

1.1.Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Үндсэн хууль /цаашид “Үндсэн хууль” гэх/ зөрчсөн тухай маргааныг Үндсэн хуулийн цэц иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар буюу эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтээр хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

2 дугаар зүйл.Хууль тогтоомж

2.1.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-д маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль¹, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан бусад хуулиас бүрдэнэ.

2.2.Маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой энэ хуулиар зохицуулаагүй асуудлыг Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанаас Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль болон энэ хуульд нийцүүлэн баталсан Үндсэн хуулийн цэцийн дэг /цаашид “Дэг” гэх/-ээр зохицуулна.

3 дугаар зүйл.Нэр томъёоны тодорхойлолт

3.1.Энэ хуульд хэрэглэсэн дараах нэр томъёог дор дурдсан утгаар ойлгоно:

3.1.1.“иргэн” гэж Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг;

3.1.2.“маргагч” гэж энэ хуульд заасны дагуу Цэцэд хандан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийг;

3.1.3.“хариуцагч” гэж өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд заасан Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзсэн шийдвэр, бусад актыг гаргасан байгууллага, албан тушаалтныг;

3.1.4.“маргаан” гэж маргаантай асуудал болон үндсэн эрхийн маргааныг;

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1992 оны 01 дугаарт хэвлэгдсэн.

3.1.5. “маргаантай асуудал” гэж Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан Цэцийн харьяалан шийдвэрлэх асуудлыг;

3.1.6. “үндсэн эрхийн маргаан” гэж хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, бусад акт өргөдөл гаргагчийн өөрийнх нь үндсэн эрхийг зөрчсөн эсэх маргааныг;

3.1.7. “үндсэн эрх” гэж Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 1, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18-д заасан үндсэн эрх, эрх чөлөө, мөн зүйлийн 4-ийн “ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох” эрх, болон тэдгээртэй адилтгах эрхийг;

Тайлбар: Энэ хуулийн 3.1.7-д заасан үндсэн эрх, эрх эрх чөлөөтэй “адилтгах эрх” гэдэгт Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, Тавдугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэг, Зургадугаар зүйлийн 3, 5 дахь хэсэг, Долдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, Наймдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, Арван дөрөв, Арван тавдугаар зүйл, Арван наймдугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг, Арван ес дүгээр зүйл, Хорин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, Хорин зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, Гучин нэгдүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэг, Тавин хоёр, Тавин гурав, Тавин дөрөв, Тавин тав дугаар зүйлд заасан эрх, мөн Үндсэн хуулийн Зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн “эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийнхээ хүрээнд газрын хэвлийн баялгийг ашигласнаар байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн талаар мэдэх эрх”-ийг ойлгоно.

3.1.8. “хүсэлт” гэж Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас маргаантай асуудлаар өөрийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд энэ хуульд заасны дагуу Цэцэд хандсаныг;

3.1.9. “мэдээлэл” гэж нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор иргэнээс энэ хуульд заасны дагуу маргаантай асуудлаар Цэцэд хандсаныг;

3.1.10. “өргөдөл” гэж хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, бусад акт иргэний үндсэн эрхийг нь зөрчсөн гэж үзсэн тухайн иргэн энэ хуульд заасны дагуу Цэцэд хандсаныг;

3.1.11. “бүрэлдэхүүн” гэж Бага, Дунд, эсхүл Их суудлын бүрэлдэхүүнийг;

3.1.12. “бүрэлдэхүүний гишүүн” гэж энэ хуульд заасны дагуу бүрэлдэхүүнд орсон Цэцийн гишүүнийг;

3.1.13. “акт” гэж эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон болон нэг бүрчилсэн шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүйг;

3.1.14. “хуралдаан” гэж энэ хуульд заасны дагуу Дунд, Их суудал үндсэн оролцогч, шаардлагатай тохиолдолд бусад оролцогчийг оролцуулан хуралдааны танхимд маргааныг амаар хэлэлцэхийг;

3.1.15. “зөвлөлдөөн” гэж цугларсан бичгийн болон бусад баримтад үндэслэн маргааны оролцогчийг оролцуулахгүйгээр бүрэлдэхүүн зөвлөлдөх тасалгаанд маргааныг хэлэлцэж шийдвэрлэх, шийдвэрийн үндэслэлийг хэлэлцэн тогтоохыг;

3.1.16. “даргалагч” гэж хуралдаан, зөвлөлдөөнийг удирдан явуулах чиг үүрэг бүхий Цэцийн гишүүн /зөвлөлдөөн даргалагч нь хуралдааныг даргална/;

3.1.17. "тусгай санал" гэж бүрэлдэхүүний гишүүн маргааныг хянан шийдвэрлэсэн Цэцийн шийдвэрийн тогтоох хэсэгтэй санал нэгдсэн ч үндэслэх хэсэгтэй санал зөрсөн тухай /зэрэгцээ санал/ эсхүл шийдвэрийн үндэслэх болон тогтоох хэсгийн аль алинтай санал зөрсөн тухай /эсрэг санал/ үндэслэлээ бичихийг.

4 дүгээр зүйл. Маргаан хянан шийдвэрлэх хүрээ

4.1. Цэц гагцхүү Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянан шийдвэрлэх бөгөөд бусад хууль зөрчсөн тухай өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авахгүй.

4.2. Цэц хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль, бусад шийдвэр, эсхүл албан тушаалтны акттай холбоотой, Цэцийн харьяалалд хамаарах маргааныг хянан шийдвэрлэнэ.

5 дугаар зүйл. Маргаан хянан шийдвэрлэх хугацаа

5.1. Цэц энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол маргаан үүсгэснээс хойш 90 хоногийн дотор маргааныг хянан шийдвэрлэнэ. Маргаан ээдрээ, төвөгтэй гэж бүрэлдэхүүн үзвэл энэ хугацааг 90 хүртэл хоногоор нэг удаа сунгаж болно. Хугацаа сунгах журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

5.2. Дараах шийдвэртэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэх бэлтгэлийг даруй хангана:

5.2.1. онц болон дайны байдал зарласан, эсхүл цэрэг хөдөлгөх тухай;

5.2.2. гамшгаас хамгаалах өндөржүүлсэн эсхүл бүх нийтийн бэлэн байдалд шилжүүлсэн.

5.3. Энэ хуулийн 5.2-т заасан тохиолдолд хэд хэдэн илтгэгч гишүүнийг томилж болно.

6 дугаар зүйл. Хугацаа тодорхойлох, тоолох

6.1. Маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааг хуанлийн жил, сар, гариг, хоног, ажлын өдөр, цагаар тодорхойлно.

6.2. Хугацааг тоолохдоо тогтоосон он, сар, өдрөөс, эсхүл уг хугацаа улиран өнгөрсөн буюу үйл явдал болж өнгөрсний дараах өдөр, цагаас эхлэн тоолно.

6.3. Тоолох хугацааны эцсийн өдөр амралт, баяр ёслолын өдөртэй давхацвал дараагийн ажлын өдөр уг хугацаа дуусна.

6.4. Үүргийг гүйцэтгэх бол зохих журмаар тогтоосон ажлын өдөр дуусах эцсийн цагийн дотор гүйцэтгэнэ.

6.5. Баримт бичгийг тогтоосон хугацааны эцсийн өдрийн хорин дөрвөн цагийн дотор шуудан, харилцаа холбооны байгууллагад шилжүүлсэн бол түүнийг хугацаанд нь гүйцэтгэсэн гэж үзнэ.

6.6. Цаг хугацааг тоолохдоо хуанлийн жилийг арван хоёр сараар, хагас жилийг зургаан сараар, улирлыг гурван сараар, хоногийг хорин дөрвөн цагаар тоолно.

6.7.Хугацааг сунгах тохиолдолд хугацаа дууссан үеэс шинэ хугацааг тоолно.

6.8.Жил, хагас жил, улирал, сараар тогтоосон хугацаа нь уг хугацаа дуусах сарын мөн өдөр дуусах бөгөөд хугацаа дуусах сарын мөн өдөр байхгүй бол уг хугацаа тухайн сарын эцсийн өдөр дуусна.

6.9.Хуанлийн жил нь 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхэлж, 12 дугаар сарын 31-ний өдрөөр дуусна.

6.10.Долоо хоног, хоногоор тогтоосон хугацаа уг хугацаа дуусах өдрийн мөн цагт, гаригаар тогтоосон хугацаа тухайн товлосон гариг дуусах эцсийн цагт, цагаар тогтоосон хугацаа уг хугацаа дуусах цагийн мөн хоромд дуусна.

7 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх зардал

7.1.Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон дараах зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ:

7.1.1.шинжээч, мэргэжилтэн, орчуулагч, хэлмэрчийн унаа, байр, хоолны зардал, Цэцийн шийдвэрээр гүйцэтгэсэн ажил үндсэн чиг үүрэгт нь хамаарахгүй бол ажлын хөлс;

7.1.2.гэрчийн унаа, байр, хоолны зардал, цалин, хөдөлмөрийн хөлс;

7.1.3.хөгжлийн бэрхшээлтэй оролцогчийг маргаан хянан шийдвэрлэхэд оролцуулах зардал;

7.1.4.шаардлагатай бусад ажиллагааг гүйцэтгэсний зардал.

7.2.Маргаан хянан шийдвэрлэх зардлыг дараах журмаар тооцно:

7.2.1.шинжээч, мэргэжилтэн, орчуулагч, хэлмэрч, гэрчид олгох унаа, байр, хоолны зардлыг улсын төсвөөс санхүүждэг байгууллагад мөрдөгдөж байгаа албан томилолтын зардлын хэмжээгээр;

7.2.2.шинжээч, мэргэжилтэн, орчуулагч, хэлмэрчийн ажлын хөлсийг жишиг үнэлгээг харгалзан тогтоосон хэмжээгээр;

7.2.3.мэдүүлэг өгөхөөр Цэцэд дуудагдсан хугацаанд гэрч цалин, хөдөлмөрийн хөлсөөр хохирсон бол энэ хугацааны цалин, хөдөлмөрийн хөлсний дунджаар;

7.2.4.хөгжлийн бэрхшээлтэй оролцогчийг маргаан хянан шийдвэрлэхэд оролцуулахад шаардлагатай хэрэгсэл, төхөөрөмж ашигласны төлбөрөөр;

7.2.5.бусад зардлыг зохих журмын дагуу.

7.3.Энэ хуулийн 7.1, 7.2-т заасан зардлыг тооцож олгох журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ЗАРЧИМ

8 дугаар зүйл.Хараат бус байх

8.1.Цэц, түүний гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ аливаа байгууллага, албан тушаалтан, иргэнээс хараат бус байж, гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдан маргааныг хянан шийдвэрлэнэ.

8.2.Байгууллага, албан тушаалтан, иргэн, хэн боловч Цэц, түүний гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцох, шахалт, дарамт үзүүлэх, бусад хэлбэрээр нөлөөлөхийг хориглоно.

9 дүгээр зүйл.Хамтын зарчим

9.1.Цэц нь аливаа асуудал, маргааныг хамтын зарчмаар хэлэлцэж, хуульд өөрөөр заагаагүй бол бүрэлдэхүүний гишүүдийн олонхын саналаар шийдвэрлэнэ.

9.2.Цэцийн гишүүн энэ хуульд заасны дагуу хуралдаан, зөвлөлдөөнд оролцох, санал өгөх, болон маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой бусад үүргээ биелүүлэх бөгөөд хуульд зааснаас бусад үндэслэлээр энэ үүргээ биелүүлэхээс татгалзах, зайлсхийхийг хориглоно.

10 дугаар зүйл.Ил тод байх

10.1.Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол Цэц маргааныг ил тодоор хянан шийдвэрлэж, шийдвэрээ нийтэд мэдээлнэ.

10.2.Энэ хуулийн 10.3-т зааснаас бусад тохиолдолд хуралдааныг нээлттэй явуулна.

10.3.Төрийн болон албаны нууц, байгууллагын нууц, хүний эмзэг мэдээлэл /цаашид "хуулиар хамгаалагдсан нууц, мэдээлэл" гэх/, эсхүл хүний аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлагатай талаар маргааны оролцогч, эсхүл бүрэлдэхүүний гишүүний саналыг үндэслэлтэй гэж бүрэлдэхүүн үзвэл хуралдааныг бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн хаалттай явуулж болно.

10.4.Хаалттай хуралдааны явцад илэрхий болсон, түүнчлэн албаны чиг үүргийн хүрээнд мэдсэн хуулиар хамгаалагдсан нууц, мэдээллийг Цэцийн гишүүн, маргааны оролцогч, бусад этгээд задруулахыг хориглох бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд хуулийн дагуу нууцын баталгаа гаргуулан авна.

10.5.Бүрэлдэхүүн хаалттай хуралдаанд оролцохыг тодорхой этгээдэд зөвшөөрч болно.

10.6.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол хуралдааны явцыг дууны болон дуу-дүрсний бичлэгээр зохих журмын дагуу баталгаажуулж, архивд хадгална.

10.7.Цэцийн шийдвэр, нээлттэй хуралдааны тэмдэглэлийг маргааны оролцогч, бусад этгээд өөрийн зардлаар хувиалан авах эрхтэй.

11 дүгээр зүйл.Тэгш эрхийг хангах

11.1.Цэц маргаан хянан шийдвэрлэхдээ тэгш эрхийг хангах бөгөөд хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, бэлгийн болон хүйсийн чиг баримжаа,

хөгжлийн бэрхшээл, үзэл бодол, боловсрол, эсхүл бусад шинжээр нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно.

11.2.Маргаан хянан шийдвэрлэхэд оролцож байгаа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн энэ хуульд заасан эрхээ эдлэхэд Цэц дэмжлэг үзүүлнэ.

12 дугаар зүйл.Цэц нотлох зарчим

12.1.Цэц маргааныг Үндсэн хуульд нийцүүлэн бүрэн гүйцэд, бодитой хянан шийдвэрлэхэд шаардлагатай ажиллагааг явуулж, ач холбогдол бүхий баримтыг цуглуулж, үнэлнэ.

12.2.Бүх шатны шүүх, төрийн байгууллага, албан тушаалтан, холбогдох этгээд Цэцийн шаардсан тайлбар, судалгаа, лавлагаа, дүгнэлт, бусад баримтыг хугацаанд нь саадгүй гаргаж өгөх, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй.

12.3.Үндсэн оролцогч нь маргаан хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой, үнэн, хуульд заасан арга, хэрэгслээр олж авсан баримтыг Цэцэд гаргаж өгнө.

12.4.Цэц шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр тогтоогдсон үйл баримтыг үндэслэн шийдвэр гаргаж болно.

13 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх хэл, бичиг

13.1.Цэц маргааныг монгол хэлээр хянан шийдвэрлэж, төрийн албан ёсны бичгээр хөтөлж баталгаажуулна.

13.2.Маргааны оролцогч монгол хэл мэдэхгүй бол өөрийн эх хэл буюу мэддэг хэл, бичгээр, хэрэв хөгжлийн бэрхшээлтэйн улмаас төрийн албан ёсны хэл, бичгээр харилцаж чадахгүй бол дохио, зангаа, тусгай тэмдэгт ашиглан тайлбар, баримт гаргаж өгөх эрхтэй.

13.3.Энэ хуулийн 13.2-т заасан этгээдээс Цэцэд гаргасан тайлбар, баримтыг тухайн бүрэлдэхүүн болон маргааны бусад оролцогчид, түүнчлэн хуралдааны явц, бусад тайлбар, баримтыг зохих харилцааны хэрэгсэл, эсхүл орчуулагч, хэлмэрчээр дамжуулан тухайн этгээдэд танилцуулна.

14 дүгээр зүйл.Биечлэн явуулах

14.1.Цэцийн хуралдаан, зөвлөлдөөнийг Их суудлын бүрэлдэхүүн, энэ хуулийн 31.1-д заасан журмын дагуу томилсон Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн эхнээс нь дуусах хүртэл биечлэн явуулна.

14.2.Бүрэлдэхүүний гишүүн энэ хуулийн 29.1-д заасан үндэслэлээр татгалзан гарсан, түүнчлэн эрүүл мэндийн эсхүл хүндэтгэн үзэх бусад шалтгаанаар үргэлжлүүлэн ажиллах боломжгүй бол түүний оронд Цэцийн өөр гишүүнийг томилно.

14.3.Энэ хуулийн 14.2-т заасан тохиолдолд бүрэлдэхүүн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг эсхүл хуралдаан, зөвлөлдөөнийг эхнээс нь явуулах эсэхийг шийдвэрлэнэ.

15 дугаар зүйл.Тасралтгүй явуулах

15.1.Цэцийн хуралдаан, зөвлөлдөөнийг амрах зайлшгүй шаардлагатайгаас бусад цагт тасралтгүй явуулна.

15.2.Маргааныг хуралдаанаар хэлэлцэх эсхүл зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх боломжгүй нөхцөл үүссэн бол бүрэлдэхүүн уг нөхцөл арилах хүртэл боломжит хугацаагаар хойшлуулна.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ ЦЭЦЭД ХАНДАХ ХЭЛБЭР, ХУГАЦАА

16 дугаар зүйл.Цэцэд хандах хэлбэр

16.1.Иргэн эрхээ хамгаалах хуульд заасан арга замыг дуусгасны дараа хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны гаргасан шийдвэр, бусад акт өөрийнх нь үндсэн эрхийг зөрчсөн хэвээр байна гэж үзвэл Цэцэд өргөдөл гаргана.

16.2.Иргэн нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан маргаантай асуудлаар Цэцэд мэдээлэл гаргана.

16.3.Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан маргаантай асуудлаар дараах эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан өөрийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд Цэцэд хүсэлт гаргана:

- 16.3.1.Улсын Их Хурал;
- 16.3.2.Ерөнхийлөгч;
- 16.3.3.Ерөнхий сайд;
- 16.3.4.Улсын дээд шүүх;
- 16.3.5.Улсын ерөнхий прокурор.

16.4.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг бичгээр, эсхүл цахимаар гаргана.

16.5.Иргэний эрх зүйн чадамжгүй, эсхүл зарим буюу бүрэн бус чадамжтай, эсхүл эрх зүйн чадамж нь хязгаарлагдсан иргэний үндсэн эрхийг зөрчсөн талаарх өргөдлийг түүний хууль ёсны төлөөлөгч Цэцэд гаргаж болно.

16.6.Хууль тогтоомжоос бусад шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн талаар Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл гаргахдаа уг шийдвэр гаргасан байгууллага, албан тушаалтан, тухайн шийдвэрийг хүчингүй болгох эрх бүхий этгээд, шүүхэд хандах зэрэг хуульд заасан арга замыг дуусгасан байна.

17 дугаар зүйл.Цэцэд хандах хугацаа

17.1.Иргэн өөрийн үндсэн эрхтэй холбоотой шүүхийн шийдвэр, эсхүл бусад актыг гардан авснаас хойш 30 хоногийн дотор өргөдөл гаргана.

17.2.Иргэн хууль, Улсын Их Хурлын тогтоол Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлаар хэдийд ч, бусад маргаантай асуудлаар дараах хугацаанд мэдээлэл гаргана:

17.2.1.Ерөнхийлөгчийн зарлиг, бусад шийдвэр, Засгийн газрын шийдвэр гарсан өдрөөс хойш нэг жилийн дотор;

17.2.2.ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурлын эсхүл Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаарх сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр гарсан өдрөөс хойш хоёр сарын дотор;

17.2.3.Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 3, 4-т заасан асуудлыг мэдсэн өдрөөс хойш хоёр сарын дотор.

17.3.Энэ хуулийн 16.3-т заасан этгээд Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан маргаантай асуудлаар хэдийд ч хүсэлт гаргаж болно.

17.4.Энэ хуульд заасан хугацааг хүндэтгэн үзэх шалтгааны улмаас хэтрүүлсэн бол маргагч хугацаа сэргээлгэх саналаа холбогдох баримтын хамт Цэцэд гаргаж болно.

18 дугаар зүйл.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд тавих шаардлага

18.1.Цэцэд гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд дараах зүйлийг тусгана:

18.1.1.өргөдөл, мэдээлэл гаргагчийн эцэг /эх/-ийн нэр, өөрийн нэр, оршин суугаа хаяг, байгууллага бол түүний нэр, оршин байгаа хаяг, эсхүл хүсэлт гаргагчийн нэр, албан тушаал, хаяг;

18.1.2.өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагч, түүний төлөөлөгч, өмгөөлөгчийн утасны дугаар, цахим хаяг;

18.1.3.Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзэж байгаа хууль тогтоомж, бусад акт, түүний зүйл, заалт, эсхүл Үндсэн хууль зөрчсөн, огцруулах, эгүүлэн татах үндэслэлтэй хэмээн үзэж байгаа албан тушаалтны нэр, шийдвэр, бусад актын талаарх мэдээлэл;

18.1.4.Үндсэн хуулийн холбогдох зүйл, заалт болон түүнийг зөрчсөн гэж үзэж буй үндэслэл;

18.1.5.Цэцээр шийдвэрлүүлэх шаардлага;

18.1.6.өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргагчийн тоон, эсхүл ердийн гарын үсэг, огноо.

18.2.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтэд дараах зүйлийг хавсаргана:

18.2.1.маргаан хянан шийдвэрлэхэд төлөөлөгчөөр дамжуулан оролцох эсхүл өмгөөлөгч оролцуулах бол түүний бүрэн эрхийн хүрээг тодорхойлж, бүрэн эрх олгосон баримт бичиг;

18.2.2.Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзэж байгаа хууль тогтоомж, бусад акт, түүний зүйл, заалтын хуулбар, эсхүл Үндсэн хууль зөрчсөн, огцруулах, эгүүлэн татах үндэслэл болсон шийдвэр, бусад актын нотолгоо;

18.2.3.монгол хэлээс өөр хэл дээрх баримт бичгийн албан ёсны орчуулга.

18.3.Өргөдөлд энэ хуулийн 18.1, 18.2-т зааснаас гадна энэ хуулийн 16.6-д заасны дагуу эрхээ хамгаалах хуульд заасан арга замыг дуусгасан ч үндсэн эрх нь зөрчигдсөн хэвээр байгаа гэж үзсэн үндэслэлээ тусган, холбогдох шийдвэр, баримтыг хавсаргана.

18.4.Мэдээлэлд энэ хуулийн 18.1, 18.2-т зааснаас гадна нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалахаар Цэцэд хандсан зорилгыг, түүнчлэн энэ хуулийн 16.6-д заасны дагуу хуульд заасан арга замыг дуусгасан ч Үндсэн хуулийн зөрчил арилаагүй гэж үзсэн үндэслэлээ бичиж, холбогдох шийдвэр, баримтыг хавсаргана.

19 дүгээр зүйл.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авах

19.1.Цэцэд гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Ерөнхий бүртгэгч хүлээн авна.

19.2.Ерөнхий бүртгэгч нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор энэ хуулийн 16, 17, 18 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангасан эсэх, Цэц урьд нь тухайн асуудлыг шийдвэрлэсэн эсэхийг нягтлан үзэж, хянан шийдвэрлэх бүртгэлд бүртгэсэн эсэх талаар үндэслэл бүхий хариуг маргагчид өгнө. Холбогдох журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

19.3.Ерөнхий бүртгэгч дараах тохиолдолд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг маргагчид буцаана:

19.3.1.энэ хуулийн 16, 17, 18 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангаагүй;

19.3.2.Цэцээс урьд өмнө нь хариу өгсөн асуудлаар дахин өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргасан бөгөөд түүнийг дахин нягтлан үзэх үндэслэлгүй.

19.4.Ерөнхий бүртгэгчээс энэ хуулийн 19.3-т заасны дагуу өгсөн хариуг маргагч эс зөвшөөрвөл уг хариуг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцэд дахин гаргаж болно.

19.5.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг энэ хуульд заасан шаардлага хангаж, эсхүл түүнийг энэ хуулийн 19.4-т заасны дагуу гаргасан бол Ерөнхий бүртгэгч ажлын гурван өдрийн дотор Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанаас тогтоосон хуваарь, Дэгд заасны дагуу түүнийг Бага суудлын бүрэлдэхүүнд гардуулж, хянан шийдвэрлэх бүртгэлд бүртгэнэ.

20 дугаар зүйл.Цахим бүртгэл хөтлөх

20.1.Ерөнхий бүртгэгч өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг албан хэрэг хөтлөх журмын дагуу бүртгэж, цахим сан үүсгэнэ.

20.2.Цэцийн шийдвэрийн хуулбар, эсхүл маргаан хянан шийдвэрлэхэд хамаарах баримт бичгийг маргааны оролцогчид цахимаар хүргүүлнэ.

20.3.Маргааны оролцогч Цэцийн шийдвэр, холбогдох баримт бичгийг бичгээр авах санал гаргасан, эсхүл цахим үйлчилгээ үзүүлэх боломжгүй тохиолдолд маргааны оролцогчид шийдвэр, баримт бичгийг шуудангаар хүргүүлнэ.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ
МАРГААНЫ ОРОЛЦОГЧИЙН ЭРХ ЗҮЙН БАЙДАЛ

21 дүгээр зүйл.Маргааны оролцогч

21.1.Маргагч болон хариуцагч нь үндсэн оролцогч байна.

21.2.Гэрч, шинжээч, мэргэжилтэн, орчуулагч, хэлмэрч, Цэцийн нарийн бичгийн дарга нь бусад оролцогчид хамаарна.

21.3.Төлөөлөгч, өмгөөлөгч нь маргааны бие даасан оролцогч бус, зөвхөн төлөөлүүлж, өмгөөлүүлж байгаа этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг бүрэн эрх олгосон хүрээнд хамгаалж байгаа этгээд мөн.

22 дугаар зүйл.Үндсэн оролцогчийн эрх, үүрэг

22.1.Үндсэн оролцогч нь маргаан хянан шийдвэрлэхэд дараах эрх эдэлнэ:

22.1.1.маргаж байгаа асуудлаар байр сууриа илэрхийлж, тайлбар гаргах, баримт гаргаж өгөх, баримт гаргуулах санал гаргах;

22.1.2.энэ хуульд заасны дагуу гэрч оролцуулах, шинжээч, мэргэжилтэн, орчуулагч, хэлмэрч томилуулах, хуралдааныг хойшлуулах тухай санал гаргах;

22.1.3.өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, холбогдох тайлбар, цугларсан баримттай танилцах, хуулбарлан авах, тэмдэглэл хийх, хариу тайлбар өгөх;

22.1.4.маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой Цэцээс гаргасан шийдвэрийн талаар мэдэх, хуулбарлан авах;

22.1.5.биечлэн, эсхүл төлөөлөгчөөр дамжуулан энэ хуульд заасны дагуу хуралдаанд оролцох, оролцогчоос асуулт асуух;

22.1.6.бүрэлдэхүүн, эсхүл бусад оролцогчоос энэ хуульд заасан үндэслэлээр татгалзан гаргах санал гаргах;

22.1.7.хууль зүйн мэргэжлийн туслалцаа авах;

22.1.8.энэ хуульд заасан бусад эрх.

22.2.Үндсэн оролцогч маргаан хянан шийдвэрлэхэд дараах үүрэг хүлээнэ:

22.2.1.Цэцээс товлосон цагт хүрэлцэн ирэх;

22.2.2.Цэцийн шаардсан баримтыг тогтоосон хугацаанд гаргаж өгөх;

22.2.3.Цэцэд гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, тайлбар нь бодит байдалд нийцсэн, үнэн байх;

22.2.4.маргаан хянан шийдвэрлэх явцад олж мэдсэн хуулиар хамгаалагдсан нууц, мэдээллийг задруулахгүй байх;

22.2.5.хуралдааны дэгийг сахих;

22.2.6.энэ хуульд заасан бусад үүрэг.

22.3.Өргөдөл, хүсэлт гаргагч нь хуралдаан, зөвлөлдөөн болохоос өмнө шаардлагаа ихэсгэх, эсхүл багасгах, бүрэн, эсхүл хэсэгчлэн татгалзах санал гаргаж болно. Өргөдөл, хүсэлтийн шаардлагыг ихэсгэх, багасгах, татгалзах нь нийтийн ашиг сонирхолд нөлөөлнө гэж бүрэлдэхүүн үзвэл энэ тухай саналыг хүлээн авахгүй.

22.4.Маргаан үүсгэсний дараа мэдээллийн шаардлагаас татгалзах, эсхүл түүнийг ихэсгэх, багасгахыг хориглоно.

22.5.Дунд суудлын шийдвэр гарсны дараа маргагч шаардлагаасаа татгалзах, эсхүл түүнийг ихэсгэх, багасгахыг хориглоно.

22.6.Иргэд хамтран өргөдөл, мэдээлэл гаргасан бол дотроосоо тав хүртэл тооны иргэнийг сонгон хуралдаанд оролцуулах бөгөөд тэдгээр нь үндсэн оролцогчийн эрхийг эдэлж, үүргийг хүлээнэ.

22.7.Цэц үндсэн оролцогчид эрх, үүргийг нь танилцуулж, тэгш боломжоор хангана.

23 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлөх

23.1.Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол үндсэн оролцогч итгэмжлэл олгох замаар хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлүүлж болно.

23.2.Улсын Их Хурал аль нэг гишүүнээрээ төлөөлүүлэн, Улсын Их Хурлын гишүүн өөрөө Цэцийн хуралдаанд оролцоно.

23.3.Засгийн газрыг түүний эрх олгосноор, Ерөнхий сайдыг түүний зөвшөөрснөөр Засгийн газрын аль нэг гишүүн төлөөлөн хуралдаанд оролцоно.

23.4.Ерөнхийлөгч, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор, эсхүл бусад байгууллага, албан тушаалтан хуульд заасны дагуу, эсхүл хуульчаар төлөөлүүлэн хуралдаанд оролцоно.

23.5.Байгууллагыг итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх этгээд, эсхүл түүний итгэмжилсэн хуульч төлөөлнө.

23.6.Байгууллагыг итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх этгээд нь өөрийн албан тушаал, эрх хэмжээгээ нотлох баримт бичиг, бусад этгээд нь түүнд олгосон итгэмжлэлийг Цэцэд гаргаж өгнө.

23.7.Итгэмжлэл нь дараах шаардлагыг хангасан байна:

23.7.1.төлөөлүүлэгч өөрийн нэр, регистрийн дугаар, утасны дугаарыг бичиж, гарын үсэг зурсан байх, байгууллагын итгэмжлэлд тухайн байгууллагыг итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх этгээд гарын үсэг зурж, тамга, тэмдэг дарсан байх;

23.7.2.олгосон огноо;

23.7.3.ямар маргаанд хэрхэн оролцохыг тодорхой заах;

23.7.4.итгэмжлэлийг тодорхой хугацаагаар олгох бол хугацааг заах.

23.8.Маргааны оролцогч, эсхүл түүний төлөөлөгч маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцоно.

23.9.Төлөөлөгч нь төлөөлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах ажиллагааг хуулийн хүрээнд явуулж, төлөөлүүлэгчээс олгосон итгэмжлэлийн хүрээнд энэ хуульд заасан маргааны оролцогчийн эрх, үүргийг хэрэгжүүлнэ.

23.10.Дараах этгээд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлөгчөөр оролцохыг хориглоно:

23.10.1.гэрч, шинжээч, мэргэжилтнээр оролцсон этгээд;

23.10.2.эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн хувиар, эсхүл ажиллаж байгаа байгууллагаа төлөөлөн тухайн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцож байгаагаас бусад тохиолдолд шүүгч, прокурор.

23.11.Төлөөлөл дараах үндэслэлээр дуусгавар болно:

23.11.1.төлөөлөгч итгэмжлэлээс татгалзсан;

23.11.2.төлөөлүүлэгч өөрийн олгосон итгэмжлэлийг хүчингүй болгосон;

23.11.3.хууль, эсхүл гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол төлөөлүүлэгч нас барсан, эсхүл эрх зүйн бүрэн чадамжгүй болсон;

23.11.4.төлөөлүүлэгч байгууллага татан буугдсан.

23.12.Төлөөлүүлэгч итгэмжлэлээ хүчингүй болгох, төлөөлөгч итгэмжлэлээс татгалзах эрхтэй. Энэ тухай Цэцэд даруй мэдэгдэх үүрэгтэй бөгөөд мэдэгдээгүйгээс гарах үр дагаврыг төлөөлүүлэгч хариуцна.

24 дүгээр зүйл.Өмгөөлөгч

24.1.Маргааны оролцогч маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд өмгөөлөгчөөс хууль зүйн мэргэжлийн туслалцаа авч болно.

24.2.Маргаан хянан шийдвэрлэхэд оролцох өмгөөлөгчийн эрх нь хууль зүйн туслалцаа авч байгаа талтай байгуулсан гэрээгээр тодорхойлогдоно.

25 дугаар зүйл.Гэрч

25.1.Маргаан хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдол бүхий нөхцөл байдал, үйл баримтыг мэдэж байгаа этгээдийг илтгэгч гишүүн, эсхүл бүрэлдэхүүн гэрчээр оролцуулж болно.

25.2.Гэрч нь товлосон цагт хүрэлцэн ирж, маргаантай холбогдсон асуудлаар үнэн мэдүүлэх үүрэгтэй бөгөөд шаардлагатай тэмдэглэл, баримт бичиг, мэдээ сэлтийг ашиглаж болно.

25.3.Гэрч санаатайгаар худал мэдүүлэг өгсөн, мэдүүлэг өгөхөөс хууль бусаар зайлсхийсэн, татгалзсан тохиолдолд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх талаар сануулж, Дэгд заасны дагуу баримтжуулна.

26 дугаар зүйл.Шинжээч

26.1.Үндсэн оролцогчийн саналаар, эсхүл өөрийн санаачилгаар илтгэгч гишүүн, эсхүл бүрэлдэхүүн маргааныг хянан шийдвэрлэхэд тусгай мэргэшил, мэдлэг зайлшгүй шаардсан асуудлаар уг маргаанд ашиг сонирхлын зөрчилгүй этгээдийг шинжээчээр томилж, дүгнэлт гаргуулж болно.

26.2.Энэ хуулийн 26.1-д заасан шийдвэрт шинжээчийн дүгнэлт гаргуулах шаардлагатай асуудлыг тодорхойлон заана.

26.3.Шинжээч нь Цэцийн товлосон цагт хүрэлцэн ирэх, тогтоосон хугацаанд үнэн, бүрэн, үндэслэл бүхий дүгнэлт гаргах үүрэгтэй.

26.4.Шинжээч санаатай худал дүгнэлт гаргах, дүгнэлт гаргахаас хууль бусаар зайлсхийсэн, татгалзсан тохиолдолд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх талаар сануулж, баримтжуулна.

26.5.Мэргэшил, мэдлэг тохирохгүй, эсхүл ашиг сонирхлын зөрчилтэй бол шинжээч дүгнэлт гаргахаас татгалзаж болно.

26.6.Шинжээч дүгнэлт гаргахад шаардлагатай бол маргааны материалтай танилцах, нэмэлт баримт авах саналаа Цэцийн гишүүнд гаргах эрхтэй.

26.7.Шинжээч өөрийн хийсэн шинжилгээ, түүний үндсэн дээр хүрсэн дүгнэлтээ тодорхойлохын хамт Цэцийн тавьсан асуултад нэг бүрчлэн үндэслэл бүхий тодорхой хариулт өгч дүгнэлтээ бичгээр үйлдэнэ.

26.8.Шинжээч Цэцийн тавьсан асуултад тусгагдаагүй боловч маргааныг шийдвэрлэхэд зайлшгүй ач холбогдолтой байж болох нөхцөл байдлыг олж тогтоовол энэ талаар дүгнэлтдээ тусгаж болно.

26.9.Хэд хэдэн этгээдийг баг болгон шинжээчээр томилсон бол тэд санал нэгтэй байвал нэг дүгнэлт гаргаж гарын үсгээ зурах бөгөөд харин аль нэг шинжээч санал нийлэхгүй байвал дүгнэлтээ тусдаа гаргана.

27 дугаар зүйл.Орчуулагч, хэлмэрч

27.1.Үндсэн оролцогч монгол хэл мэдэхгүй, эсхүл хөгжлийн бэрхшээлтэйн улмаас төрийн албан ёсны хэл, бичгээр харилцаж чадахгүй бол түүний саналын дагуу орчуулагч, хэлмэрчийг илтгэгч гишүүн, эсхүл бүрэлдэхүүн томилж, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцуулна.

27.2.Орчуулагч, хэлмэрч товлосон цагт хүрэлцэн ирж, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, тайлбар, мэдүүлэг, баримттай танилцах, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, Цэцийн шийдвэрийн агуулгыг үнэн, бүрэн орчуулж, хэлмэрчлэх үүрэгтэй.

27.3.Орчуулагч, хэлмэрч нь тодруулах асуулт тавьж болно.

27.4.Маргааны оролцогч нь орчуулагч, хэлмэрчийн үүрэг давхар гүйцэтгэхийг хориглоно.

27.5.Орчуулагч, хэлмэрч санаатайгаар худал орчуулсан, хэлмэрчилсэн, орчуулга хийх, хэлмэрчлэхээс хууль бусаар татгалзсан, зайлсхийсэн тохиолдолд түүнд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх тухай сануулж, баримтжуулна.

28 дугаар зүйл.Цэцийн нарийн бичгийн дарга

28.1.Цэцийн нарийн бичгийн дарга /цаашид “нарийн бичгийн дарга”/ нь маргааны оролцогчид маргаан хянан шийдвэрлэхэд оролцох эрх, үүргийг танилцуулан баталгаажуулах, хуралдаан явуулах нөхцөлийг хангах, маргааны оролцогчид товыг мэдэгдэх, тэдний ирцийг бүртгэж, танилцуулах, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх, түүнд гарын үсэг зурж, даргалагчаар баталгаажуулж маргааны материалд хавсаргах, шаардлагатай бусад ажиллагааг гүйцэтгэнэ.

28.2.Энэ хуулийн 28.1-д заасан ажиллагааг гүйцэтгэхэд шаардлагатай тооны нарийн бичгийн дарга ажиллана.

29 дүгээр зүйл.Татгалзан гаргах үндэслэл, журам

29.1.Цэцийн гишүүн дараах үндэслэл байвал бүрэлдэхүүнд орохоос өөрөө татгалзан гарах үүрэгтэй:

29.1.1.тухайн маргааныг захиргааны байгууллага, шүүхээр хянан шийдвэрлэхэд албан үүргийн дагуу, эсхүл мэргэжлийн хувиар оролцсон;

29.1.2.өөрөө, эсхүл өөртэй нь хамаарал бүхий этгээд үндсэн оролцогч.

29.2.Үндсэн оролцогч энэ хуулийн 29.1-д заасан үндэслэлээр Цэцийн гишүүнийг татгалзан гаргах санал тавих эрхтэй бөгөөд саналаа бичгээр гаргаж, татгалзан гаргах үндэслэлийг тодорхой заана.

29.3.Цэцийн гишүүн татгалзан гарах, гаргах саналыг тухайн бүрэлдэхүүн уг гишүүнийг байлцуулахгүйгээр шийдвэрлэх бөгөөд санал тэнцвэл татгалзан гаргаагүйд тооцно.

29.4.Цэцийн хоёроос дээш тооны гишүүн татгалзан гарах, эсхүл тэдгээрийг татгалзан гаргахыг хориглоно. Цэцийн гишүүн татгалзан гарснаар, эсхүл гаргаснаар Дунд, Их суудлын бүрэлдэхүүн хүрэлцэхгүй болох тохиолдолд татгалзан гарах, эсхүл гаргахыг хориглох бөгөөд энэ хуулийн 29.1-д заасан үндэслэл үүссэн эсэхээс үл хамааран чиг үүргээ хэрэгжүүлнэ.

29.5.Энэ хуулийн 29.1-д зааснаас бусад үндэслэлээр Цэцийн гишүүнийг татгалзаж үл болно.

29.6.Орчуулагч, хэлмэрч, шинжээч, мэргэжилтэн, нарийн бичгийн дарга энэ хуулийн 29.1-д заасан, эсхүл ашиг сонирхлын зөрчил үүсэж болзошгүй бусад үндэслэл бий болсон бол өөрөө татгалзан гарах үүрэгтэй бөгөөд тэдгээрийг татгалзан гаргах саналыг бүрэлдэхүүн шийдвэрлэнэ.

29.7.Энэ хуулийн 29.1, 29.6-д заасан татгалзан гарах үндэслэл байвал Цэцийн гишүүн, орчуулагч, хэлмэрч, шинжээч, мэргэжилтэн, нарийн бичгийн дарга зөвлөлдөөн эхлэхээс өмнө даргалагчид бичгээр, эсхүл татгалзан гарах үндэслэл хуралдаан эхлэх хүртэл мэдэгдээгүй, хуралдааны явцад илэрсэн бол энэ тухайгаа мэдсэн даруй даргалагчид мэдэгдэж, татгалзан гарах үүрэгтэй.

29.8.Илтгэгч гишүүн татгалзан гарсан эсхүл түүнийг татгалзан гаргасан бол нөхөн томилогдсон гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулах, шаардлагатай гэж үзвэл зарим ажиллагааг дахин явуулж болно.

29.9.Бүрэлдэхүүнд орсон илтгэгч гишүүнээс бусад гишүүн татгалзан гарсан, эсхүл түүнийг татгалзан гаргасан бол өөр гишүүнийг нөхөн томилно.

Тайлбар:Энэ зүйлд заасан “хамаарал бүхий этгээд” гэдэгт Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн² 3.1.5-т заасан этгээдийг ойлгоно.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ НИЙТЛЭГ ЖУРАМ

30 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх үндэслэл

30.1.Цэц гагцхүү энэ хуульд заасны дагуу гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг үндэслэн маргааныг хянан шийдвэрлэнэ.

30.2.Тусгай журам тогтоосноос бусад тохиолдолд маргааныг энэ хуульд заасан нийтлэг журмаар хянан шийдвэрлэнэ.

31 дүгээр зүйл.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, маргааныг хуваарилах болон холбогдох бусад журам

31.1.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилах журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх бөгөөд дараах шаардлагыг хангасан программ хангамжийг ашиглана:

31.1.1.Цэц өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авсан даруй хуваарилалтыг хийх, Цэцийн нийт гишүүний хуралдааны шийдвэргүйгээр өөрчлөх боломжгүй хамгаалалттай байх, хэзээ, хэрхэн хуваарилагдсан тухай баримтыг оролцогч этгээдэд шууд өгөх боломжтой байх;

31.1.2.цахимаар хийгдсэн хуваарилалтыг гагцхүү татгалзан гаргах, гарах саналыг үндэслэлтэй гэж үзсэн, эсхүл Цэцийн гишүүн, тухайн бүрэлдэхүүнд энэ хуульд заасны дагуу өөрчлөлт орсон тохиолдолд өөрчлөх бөгөөд уг өөрчлөлт нь хүний нөлөөллөөс ангид, ил тод, баримтжуулсан байх.

31.2.Цэцийн дарга өөрийн орсон Их суудлыг даргална. Цэцийн дарга нь Их суудалд ороогүй, эсхүл Их суудалд илтгэгч гишүүнээр орсон бол аль нэг гишүүн даргална.

31.3.Энэ хуулийн 31.1, 31.2-т заасан журмын дагуу өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох бөгөөд маргааныг Дунд суудалд хуваарилна. Энэ асуудлаарх журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

² Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2012 оны 08 дугаарт нийтлэгдсэн.

32 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх

32.1.Маргааныг хянан шийдвэрлэхэд бусад шүүхээс гарах шийдвэр ач холбогдолтой гэж үзвэл бүрэлдэхүүн тухайн шийдвэр гарах хүртэл хугацаагаар маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлнэ.

32.2.Энэ хуулийн 32.1-д зааснаас бусад үндэслэлээр маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэхийг хориглоно.

32.3.Түдгэлзүүлэх үндэслэл арилсан тохиолдолд бүрэлдэхүүн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг сэргээнэ.

32.4.Үндсэн оролцогч, эсхүл бүрэлдэхүүний гишүүн энэ зүйлд заасны дагуу маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх, эсхүл сэргээх тухай саналыг бүрэлдэхүүнд гаргаж болно.

33 дугаар зүйл.Маргааныг хэрэгсэхгүй болгох

33.1.Бүрэлдэхүүн дараах нөхцөлд маргааныг хэрэгсэхгүй болгож болно:

33.1.1.өргөдөл гаргагч нас барсан бол;

33.1.2.өргөдөл, хүсэлт гаргагч маргааны шаардлагаасаа татгалзсан;

33.1.3.маргаан бүхий хууль тогтоомж, бусад шийдвэр хүчингүй болсон, эсхүл маргаан бүхий нөхцөл арилсан.

33.2.Маргаан үүсгэсэн асуудал нь нийтийн ашиг сонирхолд нөлөөлнө гэж бүрэлдэхүүн үзвэл энэ хуулийн 33.1-д заасан нөхцөл үүссэн эсэхээс үл хамааран маргааныг үргэлжлүүлэн хянан шийдвэрлэнэ.

34 дүгээр зүйл.Хуралдааны тэмдэглэл

34.1.Хуралдааны явцыг мэдээллийн технологийн хэрэгсэл ашиглан бүрэн хэмжээгээр бичиж, дараах зүйлийг тусгана:

34.1.1.тэмдэглэлийн нэр, хуралдаан болсон огноо, газар, байр, хуралдаан эхэлсэн, дууссан цаг, минут;

34.1.2.даргалагч, бүрэлдэхүүний гишүүн, нарийн бичгийн даргын нэр;

34.1.3.хэлэлцэх маргааны агуулга;

34.1.4.маргааны оролцогчийн нэр, ажил, албан тушаал, холбогдох бусад мэдээлэл;

34.1.5.маргааны оролцогч, түүний төлөөлөгч, өмгөөлөгчийн гаргасан шаардлага, тайлбар, гэрчийн мэдүүлэг, мэргэжилтний дүгнэлт, шинжээчийн дүгнэлт, тэдгээрийн санал, асуулт, хариулт, холбогдох бусад баримтын талаар болон хуралдааны бусад явц;

34.1.6.хуралдааны явцад гарсан асуудлыг шийдвэрлэсэн магадлал, түүнчлэн шийдвэрийн агуулга.

34.2.Хуралдааны тэмдэглэлд тухайн хуралдааны явцад гадаад хэлээр өгсөн тайлбар, мэдүүлгийг хуралдааны тэмдэглэлд хавсаргаж болно.

34.3.Хуралдааны тэмдэглэлийг хуралдаан дууссан өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор бичгээр үйлдэж, даргалагч, нарийн бичгийн дарга гарын үсэг зурж баталгаажуулан маргааны материалд хавсаргана.

ЗУРГАДУГААР БҮЛЭГ МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

35 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт

35.1.Цэцэд маргааныг Бага, Дунд, Их суудлаар хянан шийдвэрлэнэ.

35.2.Бага суудал гурван гишүүнээс, Дунд суудал зургаан гишүүнээс, Их суудал нийт гишүүнээс тус тус бүрдэнэ.

35.3.Энэ хуулийн 29.1-д заасан үндэслэлээр татгалзан гарсан, түүнчлэн эрүүл мэндийн эсхүл бусад хүндэтгэн үзэх шалтгаанаар оролцох боломжгүй болсон бол Их суудлыг долоогоос доошгүй гишүүний бүрэлдэхүүнтэй явуулж болно.

36 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх хэлбэр

36.1.Маргааныг зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэнэ.

36.2.Үндсэн оролцогчийн тайлбарыг биечлэн сонсох, гэрч, эсхүл бусад оролцогчийн мэдүүлэг, дүгнэлттэй амаар танилцах, тодруулга авах нь маргааныг бүрэн, бодитой шийдвэрлэхэд шаардлагатай гэж үзвэл бүрэлдэхүүн хуралдаан явуулахаар шийдвэрлэж болно.

36.3.Хуралдаан, зөвлөлдөөнийг маргааны оролцогч, эсхүл бүрэлдэхүүний гишүүний саналыг үндэслэн цахимаар явуулж, эсхүл зайлшгүй тохиолдолд бүрэлдэхүүний зарим гишүүн, тодорхой оролцогчийг цахимаар оролцуулж болно.

37 дугаар зүйл.Бага суудал

37.1.Өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар, эсхүл хүсэлтээр маргаан үүсгэх эсэхийг Бага суудал зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэнэ.

37.2.Бага суудал хуралдаан хийхгүй.

37.3.Бага суудал Цэцэд маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэж, магадлал гаргана. Магадлал нь маргаан үүсгэх эсэх талаарх эцсийн шийдвэр болно.

37.4.Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хугацааг сэргээлгэх саналыг энэ хуулийн 17.4-д заасны дагуу ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор Бага суудал шийдвэрлэх бөгөөд энэ тохиолдолд Ерөнхий бүртгэгч тайлбараа бичгээр гаргаж өгнө.

38 дугаар зүйл.Бага суудлаар шийдвэрлэх бэлтгэл

38.1.Энэ хуулийн 19.5-д заасны дагуу өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг гардуулснаас хойш долоо хоногийн дараа 30 хоногийн дотор Бага суудал зөвлөлдөөн хийнэ. Бага суудал шаардлагатай тохиолдолд уг хугацааг 30 хоногоор нэг удаа сунгаж болно.

38.2.Даргалагч Бага суудлын бусад гишүүнтэй зөвшилцөн зөвлөлдөөнийг товлони.

39 дүгээр зүйл.Маргаан үүсгэх эсэхийг шийдвэрлэх

39.1.Бага суудал доор дурдсан үндэслэл байвал маргаан үүсгэхээс татгалзана:

39.1.1.өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд биш, эсхүл түүнийг төлөөлөх бүрэн эрхгүй этгээд гаргасан;

39.1.2.Цэцийн харьяалан шийдвэрлэх асуудал биш;

39.1.3.Үндсэн хуулийн маргааны шинжийг агуулаагүй;

39.1.4.Үндсэн хуулийн суурь ач холбогдолгүй;

39.1.5.энэ хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангаагүй;

39.1.6.энэ хуулийн 17 дугаар зүйл, 19.4-т заасан хугацаа өнгөрсөн.

39.2.Бага суудал доор дурдсан үндэслэл байвал маргаан үүсгэхээс татгалзаж болно:

39.2.1.өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт энэ хуулийн 18 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангаагүй;

39.2.2.тухайн тодорхой асуудлаар Цэцийн хүчин төгөлдөр шийдвэр байгаа;

39.2.3.өргөдөл, мэдээлэл гаргагч маргааны шаардлагаасаа татгалзсан.

39.3.Маргаан үүсгэснээс хойш ажлын таван өдрийн дотор энэ тухай цахим хуудас болон бусад хэрэгслээр нийтэд мэдээлнэ.

39.4.Маргаан үүсгэсэн бол энэ хуулийн 31.1-д заасан журмын дагуу илтгэгч гишүүнийг даруй томилно.

40 дүгээр зүйл.Дунд суудал

40.1.Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1, 2-т заасан маргаантай асуудал болон үндсэн эрхийн маргааныг Дунд суудлаар хянан шийдвэрлэж, дүгнэлт гаргана.

41 дүгээр зүйл.Маргааныг Дунд суудлаар шийдвэрлэх бэлтгэл

41.1.Илтгэгч гишүүн энэ хуульд заасан ажиллагааг явуулж маргааныг Дунд суудлаар шийдвэрлэх бэлтгэл хангана.

41.2.Илтгэгч гишүүн томилогдсон өдрөөсөө хойш ажлын таван өдрийн дотор маргаан үүсгэсэн магадлалыг үндсэн оролцогчид хүргүүлнэ. Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийн хуулбарыг хариуцагчид хүргүүлж, тогтоосон хугацаанд хариу тайлбар гаргах боломж олгоно.

41.3.Илтгэгч гишүүн шаардлагатай гэж үзвэл дараах ажиллагааг явуулна:

41.3.1.холбогдох байгууллага, албан тушаалтан, бусад этгээдээс маргааныг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой тайлбар, судалгаа, лавлагаа, бусад баримтыг гаргуулах;

41.3.2.гэрчээр дуудах;

41.3.3.шинжээч томилон дүгнэлт гаргуулах;

41.3.4.мэргэжилтэн томилон хууль зүйн дүгнэлт гаргуулах;

41.3.5.үндсэн оролцогчоос нэмэлт тайлбар, тодруулга авах;

41.3.6.маргаантай адил агуулга бүхий өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг нэгтгэн шалгах, шаардлагыг хамтатган шийдвэрлэх боломжгүй бол тусгаарлах санал гаргах;

41.3.7.маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг энэ хуулийн 32.1-д заасан үндэслэлээр түдгэлзүүлэх, энэ хуулийн 32.3-т заасны дагуу сэргээх санал гаргах;

41.3.8.энэ хуулийн 33.1-д заасан үндэслэлээр маргааныг хэрэгсэхгүй болгох санал гаргах;

41.3.9.энэ хуулийн 5.1-д заасан үндэслэлээр маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааг сунгах санал гаргах;

41.3.10.шаардлагатай бусад ажиллагаа.

41.4.Бүрэлдэхүүн энэ хуулийн 41.3.6, 41.3.7, 41.3.8, 41.3.9-д заасан илтгэгч гишүүний саналыг зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх бөгөөд үндсэн оролцогч эдгээр ажиллагааг явуулах тухай саналыг бүрэлдэхүүнд гаргах эрхтэй.

41.5.Үндсэн оролцогч энэ хуулийн 41.3.1, 41.3.2, 41.3.3, 41.3.4, 41.3.10-т заасан ажиллагаа явуулах саналыг илтгэгч гишүүнд гаргах эрхтэй.

41.6.Мэргэжилтэн маргааныг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдол бүхий хууль зүйн дүгнэлт гаргаж өгөх талаар бүрэлдэхүүнд хандаж болох бөгөөд тэрээр маргааны оролцогч бус байна.

41.7.Энэ хуулийн 41.3.4, 41.6-д заасны дагуу хууль зүйн дүгнэлт гаргуулахтай холбогдох журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

41.8.Илтгэгч гишүүн маргааныг Дунд суудлаар шийдвэрлэхээс 21-ээс доошгүй хоногийн өмнө маргааны материалыг бүрэлдэхүүнд хуулбарлан тараана. Бүрэлдэхүүний гишүүн маргааны материалыг урьдчилан унших бөгөөд эх материалтай танилцах эрхтэй.

41.9.Бүрэлдэхүүний гишүүн энэ хуулийн 41.8-д заасны дагуу маргааны материалыг хүлээн авснаас хойш ажлын таван өдрийн дотор нэмэлт ажиллагаа хийлгэх санал гаргаж болно. Бүрэлдэхүүн уг саналыг хүлээн авсан тохиолдолд энэ хуульд заасны дагуу маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааг сунгаж болно.

41.10.Маргааныг Дунд суудлаар шийдвэрлэх бэлтгэл хангагдсан бол илтгэгч гишүүн бүрэлдэхүүний бусад гишүүнтэй зөвшилцөн хуралдаанаар хэлэлцүүлэх эсэхийг шийдвэрлэж, товыг тогтоно. Бүрэлдэхүүний гишүүдийн санал тэнцвэл илтгэгч гишүүний саналыг дэмжсэнд тооцно.

41.11.Маргааныг хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээр шийдвэрлэсэн бол хуралдаан болох газар, огноо, цаг, хуралдааныг нээлттэй, эсхүл хаалттай хийхийг тодорхойлно.

41.12.Хуралдаан болохоос арваас доошгүй ажлын өдрийн өмнө хуралдаан болох газар, огноо, цагийг маргааны оролцогчид мэдэгдэж, цахим хуудас болон бусад хэрэгслээр нийтэд мэдээлнэ.

41.13.Энэ хуулийн 5.2-т заасан тохиолдолд хуралдаан болохоос ажлын таваас доошгүй өдрийн өмнө энэ хуулийн 41.12-т заасны дагуу мэдэгдэж, нийтэд мэдээлнэ.

41.14.Маргааныг хуралдаанаар хэлэлцүүлэхгүй гэж шийдвэрлэсэн бол зөвлөлдөөн болох газар, огноо, цагийг тодорхойлно.

42 дугаар зүйл.Цэцийн хуралдаан

42.1.Хуралдааныг Монгол Улсын төрийн сүлд, далбааг байрлуулсан, хэлэлцүүлэг хийх шаардлага хангасан танхимд явуулна.

42.2.Хуралдаанд оролцогч хуралдааны дэгийг сахих, даргалагчид захирагдах үүрэгтэй.

42.3.Даргалагч хуралдааныг нээж оролцогчийн ирцийн талаар нарийн бичгийн даргаас тодруулж, хэлэлцэх маргааны агуулгыг зарлана.

42.4.Даргалагч маргааны оролцогчоос эрх, үүрэгтэй танилцсан эсэхийг тодруулж, хүлээх хариуцлагыг тайлбарлана.

42.5.Даргалагч бүрэлдэхүүнийг зарлан, бусад оролцогчийг танилцуулж, тэдгээрийг татгалзан гаргах эрхтэй болохыг үндсэн оролцогч нарт тайлбарлана.

42.6.Даргалагч хуралдааны дэгийг танилцуулж, түүнийг сахих, даргалагчид захирагдах үүрэгтэйг маргааны оролцогчид болон танхимд байгаа бусад хүнд сануулна.

42.7.Илтгэгч гишүүн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийн агуулга, маргааныг шийдвэрлэх бэлтгэл хангах ажиллагааны талаар товч мэдээлнэ.

42.8.Хуралдааны явцад бүрэлдэхүүний гишүүн маргааны оролцогчоос асуулт асууж, хариулт авах эрхтэй.

42.9.Үндсэн оролцогч маргааны талаарх өөрийн байр суурь, үндэслэлийг тайлбарлана.

42.10.Үндсэн оролцогч гагцхүү хэлэлцэж байгаа маргаантай холбоотой асуудлаар тайлбар хийж, асуулт асууна.

42.11.Шинжээч, мэргэжилтэн хуралдаанд оролцож байгаа бол дүгнэлтийг өөрөө уншиж сонсгоно.

42.12.Үндсэн оролцогч шинжээч, мэргэжилтнээс дүгнэлттэй нь холбогдуулан даргалагчийн зөвшөөрлөөр асуулт асууж болох бөгөөд шинжээч, мэргэжилтэн хариулах үүрэгтэй.

42.13.Гэрчийг хуралдаанд мэдүүлэг өгөхөөс өмнө хуралдааны танхимаас тусгаарлана.

42.14.Гэрч нь бүрэлдэхүүний гишүүн болон маргааны оролцогчийн асуултад үнэн хариулах үүрэгтэй.

42.15.Маргааныг хянан шийдвэрлэхэд ач холбогдол бүхий баримтыг хуралдаанаар шинжлэн судална.

42.16.Хуралдааны төгсгөлд үндсэн оролцогч Цэцэд хандан үг хэлж болох бөгөөд хуралдаанаар шинжлээгүй баримт бичиг, бусад баримтыг иш татахгүй.

42.17.Даргалагч маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хуулийн дагуу явуулах, маргааныг тал бүрээс нь бүрэн бодитойгоор шийдвэрлэх, оролцогч эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх, эрх тэгш байх зарчмыг хангах, хуралдааны дэгийг сахиулах талаар шаардлагатай арга хэмжээ авах үүрэгтэй.

42.18.Цэцийн хуралдааны аюулгүй байдлыг хангах, даргалагчийн даалгаснаар хуралдааны дэг сахиулах үүргийг төрийн тусгай хамгаалалтын албан хаагч гүйцэтгэнэ.

42.19.Хуралдааны дэг, журам зөрчсөн этгээдэд эхний удаа даргалагч урьдчилан сануулна. Дахин зөрчил гаргасан этгээдийг даргалагч танхимаас гаргаж энэ тухай хуралдааны тэмдэглэлд тусгуулж, хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

42.20.Хуралдаан явуулах журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

43 дугаар зүйл.Хуралдаанд хүрэлцэн ирээгүйн үр дагавар

43.1.Хуралдааны товыг маргааны оролцогчид албан ёсоор мэдэгдсэн боловч хуралдаанд хүрэлцэн ирээгүй нь энэ хуулийн 43.2-т зааснаас бусад тохиолдолд хуралдааныг хойшлуулах үндэслэл болохгүй.

43.2.Маргааны оролцогч хүндэтгэн үзэх шалтгаанаар хуралдаанд хүрэлцэн ирэх боломжгүй бөгөөд хуралдаанд биечлэн оролцох саналаа хуралдаан болохоос гурваас доошгүй ажлын өдрийн өмнө бичгээр мэдэгдсэн бол бүрэлдэхүүн хуралдааныг хойшлуулж болно.

43.3.Гэрч, шинжээч, мэргэжилтэн хүрэлцэн ирээгүй тохиолдолд хуралдааныг үргэлжлүүлэх эсэхийг бүрэлдэхүүн хэлэлцэн шийдвэрлэнэ.

43.4.Орчуулагч, хэлмэрч хүрэлцэн ирээгүй бол бүрэлдэхүүн хуралдааныг хойшлуулж болно.

44 дүгээр зүйл.Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хуралд хүргүүлэх

44.1.Дунд суудал Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1, 2-т заасан маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэж гаргасан Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ.

44.2.Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэж энэ хуулийн 47.10-т заасны дагуу шийдвэрийг нийтэд мэдээлснээр Үндсэн хууль зөрчсөн хууль, бусад шийдвэр, тэдгээрийн холбогдох зүйл, заалтын үйлчлэл Цэцийн эцсийн шийдвэр гарах хүртэл хугацаагаар түдгэлзэнэ. Түдгэлзүүлж эхлэх хугацааг Цэц дүгнэлтдээ тусгайлан заана.

44.3.Цэц энэ хуулийн 44.2-т заасны дагуу түдгэлзсэн хууль, бусад шийдвэр, тэдгээрийн холбогдох зүйл, заалтын талаарх мэдээллийг Улсын Их Хуралд 24 цагийн дотор бичгээр хүргүүлнэ.

44.4.Энэ хуулийн 44.2-т заасны дагуу түдгэлзүүлсэн зохицуулалтын үйлчлэлийг сэргээхийг хориглоно.

44.5.Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал чуулганы үеэр хүлээн авснаас хойш 14 хоногийн дотор, чуулганы чөлөөт цагт хүлээн авсан бол Улсын Их Хурлын дараагийн чуулганы хуралдаан эхэлснээс хойш 14 хоногийн дотор Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасны дагуу хэлэлцэж, шийдвэр гаргана.

44.6.Энэ хуулийн 5.2-т заасан шийдвэртэй холбогдсон асуудлаар гаргасан Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хойшлуулшгүй хэлэлцэх бөгөөд үүнд энэ зүйлийн 44.5-т заасан хугацаа хамаарахгүй.

44.7.Улсын Их Хурал Цэцийн дүгнэлтийг хэлэлцэж хүлээн зөвшөөрөөгүй бол энэ тухай үндэслэлийг тодорхой зааж тогтоол батална.

44.8.Энэ хуулийн 44.7-д заасан тогтоолыг хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 10 өдрийн дотор Цэцэд хүргүүлэх бөгөөд Улсын Их Хурлын итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч уг үндэслэлийн талаарх тайлбараа Цэцэд гаргаж болно.

45 дугаар зүйл.Их суудал

45.1.Их суудлаар дараах маргааныг хэлэлцэж, шийдвэрлэнэ:

45.1.1.Улсын Их Хурал энэ хуулийн 44.5, 44.6-д заасан хугацаанд Цэцийн дүгнэлтийг хэлэлцэж хүлээн зөвшөөрөөгүй, эсхүл уг хугацаанд зохих шийдвэр гаргаагүй, эсхүл энэ хуулийн 44.8-д заасан хугацаанд энэ тухай шийдвэрээ Цэцэд хүргүүлээгүй;

45.1.2.Цэцийн шийдвэрээр хүчингүй болсон хууль, бусад шийдвэрийн зүйл, заалтыг шууд, эсхүл агуулгаар нь дахин сэргээсэн эсэх асуудлаар гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийн дагуу Бага суудал маргаан үүсгэсэн;

45.1.3.Дунд суудлаар маргаан хянан шийдвэрлэх явцад Үндсэн хуулийн тодорхой зүйл, заалтын талаарх Цэцийн эрх зүйн байр суурийг өөрчлөх, шинээр тогтоох шаардлага үүссэн гэж бүрэлдэхүүний гишүүдийн гурваас доошгүй нь үзсэн;

45.1.4.Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 3, 4-т заасан маргаантай асуудал.

45.2.Их суудал энэ хуулийн 45.1.1-д заасан үндэслэлээр маргааныг дахин хянан үзэж, эцсийн шийдвэр гаргах бөгөөд энэ шийдвэр нь тогтоол хэлбэртэй байна. Их суудлаас Үндсэн хууль зөрчсөн тухай шийдвэр гаргавал дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай Улсын Их Хурлын шийдвэрийг хүчингүй болох, эсхүл Үндсэн хууль зөрчөөгүй тухай шийдвэр гаргавал Цэцийн дүгнэлтийг хүчингүй болгоно.

45.3.Их суудал энэ хуулийн 45.1.2, 45.1.3-т заасан маргааныг эцэслэн шийдвэрлэж тогтоол гаргана.

45.4.Их суудал энэ хуулийн 45.1.4-т заасан маргааны талаар дүгнэлт гаргаж, Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ.

46 дугаар зүйл.Маргааныг Их суудлаар эцэслэн шийдвэрлэх бэлтгэл

46.1.Энэ хуулийн 45.1-д заасан үндэслэл бүрдсэн бол Их суудлын товыг тогтооно.

46.2.Маргааныг Их суудлаар шийдвэрлэх бэлтгэл хангах, хуралдаанаар хэлэлцэхэд энэ хуулийн 41, 42, 43 дугаар зүйлд заасан Дунд суудлын холбогдох журмыг баримтална.

ДОЛДУГААР БҮЛЭГ ЦЭЦИЙН ШИЙДВЭР ГАРГАХ

47 дугаар зүйл.Маргааныг зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэх

47.1.Маргааны талаарх шийдвэрийг зөвлөлдөх тасалгаанд зөвхөн тухайн бүрэлдэхүүний гишүүд зөвлөлдөн гаргах бөгөөд нарийн бичгийн дарга, маргааны оролцогч, бусад этгээдийг байлцуулахгүй.

47.2.Бүрэлдэхүүний гишүүн зөвлөлдөж байгаа асуудлыг шийдвэрлэхэд тэгш эрх эдэлж, илтгэгч гишүүнээс асуулт асууж, хариулт авч болох бөгөөд уг асуудлаар саналаа заавал өгөх үүрэгтэй.

47.3.Зөвлөлдөөнд илтгэгч гишүүн өөрийн санал, дүгнэлтийг эхэлж гаргах бөгөөд түүний дараа бүрэлдэхүүний гишүүдийн Цэцэд хамгийн удаан ажилласан гишүүнээс эхлэн ажилласан хугацааны эрэмбээр санал, дүгнэлтээ хэлж, даргалагч эцэст нь гаргана.

47.4.Цэцийн гишүүд санал хэлж дууссаны дараа санал хураалтыг дараах журмаар явуулна:

47.4.1.Даргалагч шийдвэрийн тогтоох хэсгийн агуулгыг нэгтгэн томъёолох бөгөөд хэрэв бүрэлдэхүүний аль нэг гишүүн уг томъёолол дээр санал зөрвөл олонхын дэмжсэн томъёоллоор санал хураана;

47.4.2.Эхний санал хураалтын дараа цөөнх саналын үндэслэлээ гарган дахин үг хэлж болно. Олонх шаардлагатай гэж үзвэл хариу хэлж болно;

47.4.3.Цэцийн гишүүд саналаа харилцан хэлж дууссаны дараа хоёр дахь санал хураалт явуулна. Өмнөх саналын томъёоллыг өөрчлөхгүйгээр энэ санал хураалтыг явуулах бөгөөд олонхын санал дэмжигдвэл шийдвэрийн тогтоох хэсгийн агуулгыг дэмжсэнд тооцно;

47.4.4.Хоёр дахь санал хураалтаар өмнөх цөөнх олонх болбол Цэцийн гишүүд дахин үг хэлж саналын үндэслэлээ тайлбарласны дараа гурав дахь санал хураалт явуулж гишүүдийн олонхын дэмжсэн саналаар шийдвэрлэнэ.

47.5.Улсын Их Хурал Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай шийдвэр гаргасан бол Их суудал маргааныг дахин хянан үзэж, тухайн хууль, бусад шийдвэр, тэдгээрийн холбогдох зүйл, заалт Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх томьёоллоор санал хураана.

47.6.Дунд, Их суудалд орсон гишүүдийн санал тэнцвэл тухайн шийдвэр, акт Үндсэн хууль зөрчөөгүйд тооцно.

47.7.Зөвлөлдөөнд саналаа илээр хураах бөгөөд Цэцийн гишүүний хэлсэн үг, тайлбар, үндэслэл, гаргасан санал нь нууц байна. Зөвлөлдөөний нууцыг бусдад мэдээлэх, задруулах, тараахыг хориглоно.

47.8.Хуралдаан хийсэн тохиолдолд Цэцийн шийдвэрийн тогтоох хэсгийн агуулгыг маргааны оролцогчид танилцуулж, нийтэд мэдээлнэ.

47.9.Хуралдаан хийлгүйгээр зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэсэн тохиолдолд Цэцийн шийдвэрийн тогтоох хэсгийн агуулгыг нийтэд мэдээлнэ.

47.10.Цэцийн шийдвэр энэ хуулийн 47.8, 47.9-д заасны дагуу нийтэд мэдээлснээр хүчинтэй болно.

Тайлбар:Энэ зүйлд заасан "Цэцэд хамгийн удаан ажилласан гишүүн" гэдэгт Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн тайлбарт заасан гишүүнийг ойлгоно.

48 дугаар зүйл.Цэцийн шийдвэрийн үндэслэлийг хэлэлцэн тогтоох

48.1.Цэцийн шийдвэрийн үндэслэх хэсгийн төслийг бүрэлдэхүүний олонхоор дэмжсэн агуулгад үндэслэн зөвлөлдөөн болсон өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор бүрэлдэхүүний томилсон нэг эсхүл хэд хэдэн гишүүн бичиж бүрэлдэхүүнд хүргүүлнэ. Энэ хугацаанд бүрэлдэхүүний бусад гишүүн саналаа бичгээр хүргүүлж болно.

48.2.Бүрэлдэхүүний гишүүн энэ хуулийн 48.1-д заасан төслийн үндэслэх хэсэгт холбогдуулан саналаа бичгээр өгөх үүрэгтэй.

48.3.Энэ хуулийн 48.1-д заасны дагуу төслийг хүлээн авснаас хойш 14 хоногийн дотор Цэцийн шийдвэрийн үндэслэх хэсгийг зөвлөлдөөнөөр эцэслэн хэлэлцэнэ.

48.4.Энэ хуулийн 48.1-д заасан төслийг бүрэлдэхүүн хүлээн авч, танилцсан гишүүдийн талаас доошгүй нь Цэцийн шийдвэрийн үндэслэх хэсгийн төслийг дахин боловсруулах, нэмэлт судалгаа хийх, эсхүл үндэслэлд зарчмын өөрчлөлт оруулах санал гаргасан бол зөвлөлдөөнийг 7 хүртэл хоногоор хойшлуулж болно.

48.5.Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол бүрэлдэхүүний гишүүдийн олонхын саналаар Цэцийн шийдвэрийн үндэслэх хэсгийн агуулгыг тодорхойлно.

48.6.Бүрэлдэхүүний томилсон нэг эсхүл хэд хэдэн гишүүн Цэцийн шийдвэрийг зөвлөлдөөнөөр хэлэлцсэн агуулгын дагуу бусад гишүүний саналыг тусган бүрэн эхээр нь бичиж эцэслэнэ.

48.7.Дунд, Их суудлаас гаргасан шийдвэрийг зөвлөлдөөн болсон өдрөөс хойш 45 хоногийн дотор ёсчилж гаргах бөгөөд шийдвэр нь ийнхүү гармагцаа хүчин төгөлдөр болно.

48.8.Бүрэлдэхүүний гишүүн бүр Цэцийн шийдвэрт гарын үсэг зурж ёсчлох үүрэгтэй.

48.9.Цэцийн шийдвэрийн үндэслэх, тогтоох хэсэгтэй санал бүрэн, эсхүл хэсэгчлэн нийлээгүй гишүүн энэ тухай тусгай саналаа бичгээр гаргах эрхтэй. Тусгай саналыг маргааны материалд хавсаргана.

48.10.Цэцийн шийдвэр, түүний үндэслэл гаргахаар зөвлөлдөх журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

49 дүгээр зүйл.Цэцийн шийдвэрийн бүтэц

49.1.Цэцийн дүгнэлт нь доор дурдсан агуулгатай удиртгал, тодорхойлох, үндэслэх, тогтоох хэсгээс бүрдэнэ:

49.1.1.удиртгал хэсэгт Цэцийн шийдвэрийн нэр, дугаар, огноо, хуралдаан, зөвлөлдөөн хийсэн газар, бүрэлдэхүүн, маргааны оролцогчийн нэр, хэлэлцсэн маргааны товч агуулгыг тусгана;

49.1.2.тодорхойлох хэсэгт маргаан үүсгэсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийн товч утга, маргааны оролцогчийн тайлбар, шаардлагатай бусад мэдээлэл, баримтын агуулгыг тусгана;

49.1.3.үндэслэх хэсэгт маргааныг хянан шийдвэрлэхэд үндэслэл болсон Үндсэн хуулийн зүйл, заалтыг зааж, түүний утгыг тайлбарлаж, хэрхэн зөрчигдсөн эсэх үндэслэлийг хууль хэрэглээний аргачлал ашиглан бичих бөгөөд цугларсан баримт, мэдээллийн болон үндсэн оролцогчийн гаргасан үндэслэлийн учир холбогдлыг тодорхойлно;

49.1.4.тогтоох хэсэгт Үндсэн хууль зөрчигдсөн эсэхийг тогтоох бөгөөд дүгнэлтийн удирдлага болсон хуулийн нэр, түүний зүйл, заалт, маргааныг хянан шийдвэрлэж гаргасан шийдлийг хоёрдмол утгагүй, тодорхой заана. Үндсэн хууль зөрчсөн тухай шийдвэр гаргасан бол хууль, бусад шийдвэрийн зүйл, заалтын үйлчлэлийг түдгэлзүүлж эхлэх хугацааг тусгана.

49.2.Цэцийн тогтоол нь дор дурдсан агуулгатай удиртгал, тодорхойлох, үндэслэх, тогтоох хэсгээс бүрдэнэ:

49.2.1.удиртгал хэсэгт энэ хуулийн 49.1.1-д зааснаас гадна Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай Улсын Их Хурлын шийдвэр байгаа бол түүний нэр, дугаар, эцэслэн хэлэлцсэн маргааны товч агуулгыг тусгана;

49.2.2.тодорхойлох хэсэгт энэ хуулийн 49.1.2-т зааснаас гадна Цэцийн дүгнэлт болон түүнийг хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай Улсын Их Хурлын шийдвэр байгаа бол тэдгээрийн агуулга, гол үндэслэлийг тусгана;

49.2.3.үндэслэх хэсэгт энэ хуулийн 49.1.3-т зааснаас гадна Цэцийн дүгнэлт болон түүнийг хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай Улсын Их Хурлын шийдвэр байгаа бол тухайн шийдвэрийг үндэслэлтэй, эсхүл үндэслэлгүй гэж үзсэн талаарх үндэслэлийг бичнэ;

49.2.4.тогтоох хэсэгт Үндсэн хууль зөрчигдсөн эсэхийг тогтоох бөгөөд тогтоолын удирдлага болсон хуулийн нэр, түүний зүйл, заалт, Цэцийн дүгнэлтийн талаарх Улсын Их Хурлын шийдвэр, эсхүл бусад шийдвэр байгаа бол түүнийг хүчингүй болгох эсэх талаар гаргасан шийдлийг хоёрдмол утгагүй зааж, хүчингүй болгох хууль, бусад шийдвэр бүхлээрээ буюу тэдгээрийн зөрчилтэй зүйл, заалтыг тодорхой тусгана.

49.3.Цэцийн шийдвэрт үг, үсэг, тооны зэрэг илэрхий алдаа гарсан бол тухайн шийдвэрийг гаргасан бүрэлдэхүүн залруулга хийж болно.

49.4.Маргаан үүсгэхтэй холбогдуулан Бага суудлаас гаргах магадлалд үндэслэх хэсэг бичихгүй бөгөөд маргаан үүсгэхээс татгалзсан магадлалд энэ хуулийн 39.1, 39.2-д заасан үндэслэлийг эшилнэ.

49.5.Дунд, Их суудлаар маргааныг хэрэгсэхгүй болгохоор шийдвэрлэвэл энэ тухай магадлал гаргана. Уг магадлалын бүтэц нь энэ хуулийн 49.1-д заасан шаардлагыг хангана.

49.6.Бүрэлдэхүүн маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой, энэ хуулийн 40.1, 45.1-д зааснаас бусад асуудлыг зөвлөлдөөнөөр шийдвэрлэж магадлал гаргах бөгөөд шийдвэрлэсэн асуудлын хүрээнд агуулгыг тодорхойлно.

50 дугаар зүйл.Цэцийн шийдвэрийг биелүүлэх, нийтлэх болон бусад журам

50.1.Цэцийн шийдвэрийг нийт байгууллага, албан тушаалтан, иргэн заавал биелүүлэх үүрэгтэй.

50.2.Цэцийн дүгнэлт, тогтоол, энэ хуулийн 49.5-д заасан магадлалыг ёсчилсон өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор цахим хуудсандаа байршуулж, нийтэлнэ. Цэцийн гишүүн шаардлагатай гэж үзвэл тусгай саналаа эдгээр шийдвэрийн хамт нийтлүүлж болно.

50.3.Жил бүрийн нэгдүгээр сард багтаан өмнөх жилд гарсан энэ хуулийн 50.2-д заасан шийдвэр, тусгай саналыг Цэцийн шийдвэрийн эмхэтгэлд цаасаар болон цахимаар хэвлэж, нийтэлнэ.

50.4.Цэцийн шийдвэрийг ёсчилсноос хойш ажлын таван өдрийн дотор маргааны үндсэн оролцогч болон Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, Улсын дээд шүүх, хууль зүйн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн системд, үндсэн эрхийн талаарх Цэцийн шийдвэрийг Хүний эрхийн Үндэсний Комисст тус тус хүргүүлнэ.

50.5.Бүрэлдэхүүн шаардлагатай гэж үзвэл Цэцийн шийдвэрийн агуулгыг нийтэд амаар танилцуулах өдрийг товлно.

50.6.Шийдвэрийн тойм нийтлэх зэрэг аргаар Цэцийн шийдвэр, маргаан хянан шийдвэрлэх журмыг ойлгомжтой, хүртээмжтэй байдлаар нийтэд мэдээлнэ.

50.7.Дараах зорилгыг хангахад зайлшгүй гэж бүрэлдэхүүн үзвэл энэ хуулийн 50.2-д заасан шийдвэр, тусгай саналыг амаар танилцуулах, нийтэд мэдээлэх, нийтлэхэд холбогдох мэдээллийг задруулахгүй:

50.7.1.хуулиар хамгаалагдсан нууц, мэдээллийг хамгаалах;

50.7.2.тухайн этгээдийн ашиг сонирхлыг хамгаалах.

50.8.Цэцийн шийдвэрийг хүргүүлэх, амаар танилцуулах, нийтэд мэдээлэх, нийтлэх журмыг Дэгээр нарийвчлан зохицуулна.

51 дүгээр зүйл.Цэцийн шийдвэрийн үр дагавар

51.1.Маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн Цэцийн шийдвэрт өөрөөр заагаагүй бол тухайн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсноор Үндсэн хууль зөрчсөн хууль, бусад шийдвэр, түүний холбогдох зүйл, заалт хүчингүй болох бөгөөд хүчингүй болгох хугацааг тухайлан заана.

51.2.Хууль зүй, эдийн засаг, зохион байгуулалтын үр дагаврыг харгалзан хууль тогтоомж, бусад шийдвэр, түүний холбогдох зүйл, заалтыг хүчингүй болгох хугацааг шийдвэр гарснаас хойш байхаар тогтоох, эсхүл Цэцийн шийдвэрийг биелүүлэх арга, журмыг Цэцийн шийдвэрт тусган тодорхойлж болно.

51.3.Цэц захиргааны актын үндэслэл болж буй хууль, бусад шийдвэрийн зүйл, заалтыг хүчингүй болгосон бол тухайн захиргааны акт, эсхүл түүний зүйл, заалт нэгэн адил хүчингүй болно.

51.4.Хууль, бусад шийдвэр, тэдгээрийн холбогдох зүйл, заалт Үндсэн хууль зөрчсөн тухай Цэцийн шийдвэр гарснаар нийгмийн харилцаа зохицуулалтгүй орхигдохоор бол эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан тухайн нийгмийн харилцааг Цэцийн шийдвэрийн дагуу Үндсэн хуульд нийцүүлэн өөрчлөх буюу шинээр зохицуулах шийдвэр гаргах үүрэгтэй бөгөөд Цэц шийдвэртээ хугацааг зааж эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтанд үүрэг хүлээлгэж болно.

51.5.Хууль, түүний холбогдох зүйл, заалт Үндсэн хууль зөрчсөн тухай Цэцийн шийдвэр гарснаар Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлагыг хөнгөрүүлэх үндэслэл бий болсон бол Цэцийн шийдвэрийг баримтлан хэргийг дахин хянана.

51.6.Өргөдөл гаргагчийн үндсэн эрх зөрчигдсөн тухай Цэцийн шийдвэр гарсан бол уг эрхийг нь сэргээх үндэслэл болох бөгөөд үндсэн эрхийг зөрчсөн байгууллага, албан тушаалтан шийдвэр, бусад актаа Цэцийн шийдвэрийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэх үүрэгтэй.

НАЙМДУГААР БҮЛЭГ ТУСГАЙ ЖУРАМ

52 дугаар зүйл.Хууль, бусад шийдвэрт холбогдох маргаантай асуудал

52.1.Дараах эрх бүхий этгээд өөрийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дор дурдсан маргаантай асуудлаар Цэцэд хүсэлт гаргаж болно:

52.1.1.Ерөнхийлөгч эсхүл Ерөнхий сайд хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар;

52.1.2.Улсын Их Хурал эсхүл Ерөнхий сайд зарлиг, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар;

52.1.3.Улсын Их Хурал эсхүл Ерөнхийлөгч Засгийн газрын шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар;

52.1.4.Улсын Их Хурал эсхүл Ерөнхийлөгч Монгол Улс соёрхон батлах, нэгдэн орох олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлаар тийнхүү соёрхон батлах, нэгдэн орох тухай хууль гарахаас өмнө.

52.2.Улсын Их Хурал, Засгийн газар, Ерөнхийлөгч, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Цэцээс энэ хуулийн 52.1-д заасан маргаантай асуудлийг шийдвэрлэхээс өмнө энэ тухай тайлбар гаргаж болно.

52.3.Дунд суудал энэ хуулийн 52.1-д заасан маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэж гаргасан дүгнэлтээ энэ хуулийн 44 дүгээр зүйлд заасан журмын дагуу Улсын Их Хуралд хүргүүлж, 45.1.1-д заасан тохиолдолд тухайн маргаантай асуудлыг дахин хянан үзэж, эцсийн шийдвэр гаргана.

53 дугаар зүйл.Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр үүссэн маргаантай асуудал

53.1.Шүүх нь хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзвэл тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, саналаа Улсын дээд шүүхийн холбогдох танхимд гаргах бөгөөд тухайн танхимын нийт шүүгчийн гуравны нэгээс доошгүй нь энэ саналыг үндэслэлтэй гэж үзвэл Цэцэд хүсэлт гаргана.

53.2.Улсын дээд шүүхийн хяналтын шатны шүүх хуралдаан нь хэрэг, маргааныг хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзвэл тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, уг хууль, гэрээний талаарх хүсэлтийг Цэцэд гаргана.

53.3.Шүүхийн ерөнхий зөвлөл Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 73.2-т заасны дагуу саналаа Улсын дээд шүүхэд хүргүүлэх бөгөөд Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдаанаар энэ саналыг хэлэлцэж үндэслэлтэй гэж үзвэл Цэцэд хүсэлт гаргана.

53.4.Энэ хуулийн 53.1, 53.2-т заасны дагуу Цэцэд хүсэлт гаргаагүй бол тухайн эрүүгийн хэргийн шүүх хуралдаанд оролцсон яллагчийн саналаар Улсын ерөнхий прокурор тухайн хууль, гэрээ Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх хүсэлтийг Цэцэд гаргаж болно.

53.5.Энэ хуулийн 53.1, 53.2, 53.4-т заасан санал, хүсэлт нь уг хууль, гэрээг хэрэглэснээр Үндсэн хууль зөрчигдөнө гэж үзсэн үндэслэлийг тухайн хэргийн үйл баримтад тулгуурлан тодорхойлно. Хүсэлтэд хэргийн материалын баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

53.6.Энэ хуулийн 53.1, 53.2, 53.3, 53.4-т заасан хүсэлтийн дагуу маргаан хянан шийдвэрлэхэд энэ хуулийн 52.2, 52.3-д заасныг баримтална.

53.7.Иргэн хуулийн зүйл, заалтыг үндсэн эрх зөрчсөн гэж үзэн Цэцэд өргөдөл гаргасан эсэхээс үл хамааран энэ хуулийн 53.1, 53.2, 53.3, 53.4-т заасан хүсэлтийг гаргаж болно.

53.8.Цэц нь Улсын дээд шүүхийн холбогдох танхим, эсхүл санал гаргасан шүүхийн явуулж байгаа хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогчид тайлбар гаргах боломж олгоно.

53.9.Шүүхийн хянан шийдвэрлэж байгаа хэрэг, маргааны аль нэг тал нь энэ хуулийн 53.1-д заасан саналыг гаргах талаар тухайн шүүхэд, энэ хуулийн 53.2-т заасан хүсэлтийг гаргах талаар хяналтын шатны шүүх бүрэлдэхүүнд тус тус хандах эрхтэй.

54 дүгээр зүйл.Албан тушаалтанд холбогдох маргаантай асуудал

54.1.Дараах маргаантай асуудлаар Цэцэд хүсэлт, мэдээлэл гаргаж болно:

54.1.1.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх;

54.1.2.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд Үндсэн хууль зөрчсөн нь Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайдыг огцруулах, Улсын Их Хурлын гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл болох эсэх.

54.2.Энэ хуулийн 54.1-д заасан хүсэлт, мэдээлэлд Үндсэн хууль зөрчсөн, эсхүл огцруулах, эгүүлэн татах талаарх үндэслэл, нотолгоог тусгана.

54.3.Их суудал энэ хуулийн 54.1-д заасан хүсэлт, мэдээллийн дагуу үүсгэсэн маргааныг хуралдаанаар хэлэлцэж, Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх, эсхүл огцруулах, эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх тухай дүгнэлт гаргаж Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ.

54.4.Энэ хуулийн 54.1.1, 54.1.2-т заасан албан тушаалтан Цэцийн хуралдаанд биеэр оролцоно. Тухайн албан тушаалтан хуралдаанд өөрийн биеэр оролцох боломжгүй талаар санал гаргавал Цэц төлөөлөгч оролцуулахыг даалгах, эсхүл хуралдааныг нэг удаа хойшлуулах шийдвэрийг гаргаж болно.

54.5.Цэц дүгнэлтдээ дараах асуудлын үндэслэлийг тодорхой бичнэ:

54.5.1.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх;

54.5.2.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд Үндсэн хууль зөрчсөн нь Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайдыг огцруулах, Улсын Их Хурлын гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл болох эсэх.

55 дугаар зүйл.Ард нийтийн санал асуулга, сонгуульд холбогдох маргаантай асуудал

55.1.Ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурлын эсхүл Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаарх сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх маргаантай асуудлаар Цэцэд хүсэлт, мэдээлэл гаргаж болно.

55.2.Энэ хуулийн 55.1-д заасан хүсэлт, мэдээллийг санал асуулга, эсхүл тухайн сонгуулийн дүнг танилцуулсан өдрөөс хойш хоёр сарын дотор гаргана.

55.3.Энэ хуулийн 55.1-д заасан хүсэлт, мэдээллийг дараах үндэслэлээр гаргана:

55.3.1.ард нийтийн санал асуулга, эсхүл сонгуулийг бэлтгэх, явуулах, дүнг гаргах явцад сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах Үндсэн хуулийн зарчмыг зөрчсөн нь Улсын Их Хурлын суудал хуваарилалт, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн, эсхүл ард нийтийн санал асуулгын дүнд нөлөөлсөн;

55.3.2.нэр дэвшигчийг, эсхүл намын нэрийн жагсаалтыг бүртгэхтэй холбогдсон сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн.

55.4.Дунд суудал энэ хуулийн 55.1-д заасан хүсэлтээр маргаан үүсгэснээс хойш гурван сарын дотор хянан шийдвэрлэж, дараах дүгнэлтийн аль нэгийг гаргана:

55.4.1.энэ хуулийн 55.3.1-д заасан маргаантай асуудлыг хэлэлцээд Үндсэн хуулийн зөрчлийг тогтоох бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд Улсын Их Хурлын гишүүний суудал хуваарилалтыг зөвтгөх, эсхүл тухайн тойргийн сонгуулийг хүчингүй болгох;

55.4.2.энэ хуулийн 55.3.2-т заасан маргаантай асуудлыг хэлэлцээд сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөнийг тогтоох бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд сонгуулийг бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн хүчингүй болгох;

55.4.3.маргаантай асуудлын хүрээнд Үндсэн хууль зөрчигдсөн гэдгийг тогтоох;

55.4.4.маргаантай асуудлыг хэрэгсэхгүй болгох.

55.5.Энэ хуулийн 55.1-д заасан хүсэлт, мэдээллийг энэ хуулийн 52.2, 52.3-т заасны дагуу хянан шийдвэрлэнэ.

56 дугаар зүйл.Үндсэн эрхийн маргаан

56.1.Үндсэн эрхийн маргааныг Дунд суудлаар хянан шийдвэрлэж дүгнэлт гаргана.

56.2.Үндсэн эрхийн маргаанд ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн холбогдох этгээд Цэцээс тогтоосон хугацаанд тайлбар гаргаж болно.

56.3.Өргөдөл нь хууль тогтоомж Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлыг хөндөж байгаа бол Улсын Их Хурал, Засгийн газар Цэцээс тогтоосон хугацаанд тайлбар гаргаж болно.

56.4.Үндсэн эрхийн маргааны талаар Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Цэцээс тогтоосон хугацаанд тайлбар гаргаж болно.

56.5.Бүрэлдэхүүн үндсэн эрхийн маргааныг хуралдаанаар хэлэлцэхээр шийдвэрлэсэн бол энэ хуулийн 56.3, 56.4-т заасан этгээд хуралдаанд оролцож болох бөгөөд энэ хуулийн 56.2-т заасан этгээдийг хуралдаанд оролцуулж болно.

56.6.Дунд суудал өргөдлийг үндэслэлтэй гэж шийдвэрлэсэн бол хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны ямар шийдвэр, бусад акт нь Үндсэн хуулийн аль зүйл, заалтаар хамгаалагдсан үндсэн эрхийг зөрчсөн тухай үндэслэлийг дүгнэлтдээ тодорхой бичнэ.

56.7.Үндсэн эрх зөрчсөн шийдвэрийн үйлчлэл энэ хуулийн 47.10-т заасны дагуу шийдвэрийг нийтэд мэдээлснээр түдгэлзэх бөгөөд уг асуудлыг Цэцийн дүгнэлтийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэн шийдвэрлүүлэхээр эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлнэ. Цэц шүүхийн шийдвэрийн үйлчлэлийг түдгэлзүүлсэн тохиолдолд Үндсэн хуулийн Тавьдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 3-т заасны дагуу үндсэн эрхийг хамгаалах асуудлыг Улсын дээд шүүхэд шилжүүлнэ.

56.8.Бүрэлдэхүүн зайлшгүй шаардлагатай гэж үзвэл энэ хуулийн 56.7-д заасан шийдвэрийн үйлчлэлийг Цэцийн дүгнэлт хүчинтэй болсноор түдгэлзүүлэх тухай магадлал гаргаж болно.

56.9.Энэ хуулийн 56.7-д заасан шүүх, бусад байгууллага, албан тушаалтан бүрэн эрхийнхээ хүрээнд Цэцийн дүгнэлтийн дагуу тухайн асуудлыг үндсэн эрхэд нийцүүлэн шийдвэрлэнэ.

56.10.Хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн талаар гаргасан өргөдлийг үндэслэлтэй гэж шийдвэрлэсэн бол энэ хуулийн 44.2, 44.3-т заасны дагуу тухайн хууль тогтоомжийг Цэцийн эцсийн шийдвэр гарах хүртэл хугацаагаар түдгэлзүүлж, дүгнэлтийг Улсын Их Хуралд хүргүүлэх бөгөөд Улсын Их Хурал энэ хуулийн 44.5, 44.6, 44.7-т заасны дагуу хэлэлцэж тогтоол гаргана.

56.11.Улсын Их Хурал энэ хуулийн 44.5, 44.6-т заасан хугацаанд Цэцийн дүгнэлтийг хэлэлцэж хүлээн зөвшөөрөөгүй, уг хугацаанд зохих шийдвэр гаргаагүй, эсхүл энэ хуулийн 44.7-д заасан хугацаанд энэ тухай шийдвэрээ үндэслэлийн хамт Цэцэд хүргүүлээгүй бол Их суудал тухайн маргааныг дахин хянан үзэж, эцсийн шийдвэр гаргана.

56.12.Энэ хуулийн 56.7-д заасан шийдвэр нь Үндсэн хууль зөрчсөн хууль тогтоомжид үндэслэн гарсан бол тухайн хууль тогтоомжийг мөн адил түдгэлзүүлж, энэ хуулийн 56.10, 56.11-д заасны дагуу шийдвэрлэнэ.

ЕСДҮГЭЭР БҮЛЭГ БУСАД ЗҮЙЛ

57 дугаар зүйл.Хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага

57.1.Энэ хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

57.2.Энэ хуулийг зөрчсөн албан тушаалтны үйлдэл гэмт хэрэг, зөрчлийн шинжгүй бол Төрийн албаны тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

57.3.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг, эсхүл бусад гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй гарсан бол энэ талаар эрх бүхий байгууллагад мэдэгдэнэ.

58 дугаар зүйл.Хууль хүчин төгөлдөр болох

58.1.Энэ хуулийг 2024 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

Гарын үсэг

**ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН**

**ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД
МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ТУХАЙ
ХУУЛИЙН ЗАРИМ ЗҮЙЛ, ЗААЛТЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН
ҮР ДАГАВРЫН ҮНЭЛГЭЭ**

2023

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

Улаанбаатар хот

Судалгааг удирдсан:

Х.Эрдэм-Ундрах

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал,
хууль зүйн ухааны доктор (Dr.jur)

Судалгааг гүйцэтгэсэн:

М.Түвшинжаргал

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн
Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D)

Б.Энх-Амгалан

Эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан

О.Түвшинсанаа

Эрдэм шинжилгээний ажилтан

Э.Сэлэнгэ

Эрдэм шинжилгээний ажилтан

АГУУЛГА

ТОВЧЛОЛ	3
УДИРТГАЛ	4
НЭГ. ТӨЛӨВЛӨХ ҮЕ ШАТ	5
1.1 Үнэлгээ хийх шалтгаан	5
1.2 Үнэлгээ хийх хүрээ	8
1.3 Үнэлгээ хийх шалгуур үзүүлэлт	10
1.4 Үнэлгээний харьцуулах хэлбэр	10
1.5 Шалгуур үзүүлэлтийг томьёолох	11
1.6 Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох	12
ХОЁР. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЕ ШАТ	13
ГУРАВ. ҮНЭЛЭХ ҮЕ ШАТ	15
3.1 Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ- Тулгамдсан асуудал	16
3.2 Цэцэд хандах арга, хэлбэр-Тулгамдсан асуудал	20
3.3 Цэцэд маргаан үүсгэх ажиллагаа- Тулгамдсан асуудал	23
3.4 Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн- Тулгамдсан асуудал	26
3.5 Хэргийн харьяалал тогтоох Цэцийн оролцоо- Тулгамдсан асуудал	29
ДӨРӨВ. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ	31
ЭХ СУРВАЛЖ	35

ТОВЧЛОЛ

ҮХЦМХШТХ	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль
ИТБАТГӨГШТХ	Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хууль
УИХ	Улсын Их Хурал
ЗГ	Засгийн газар

УДИРТГАЛ

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн дагуу, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаварт Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 6 дугаар хавсралтаар баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу үнэлгээ хийв.

Энэхүү ажлын зорилго нь хуулийн хэрэгжилтийн явц дахь ололтыг бататгахын зэрэгцээ хуулийг хэрэгжүүлснээр гарч буй хүндрэл, бэрхшээлтэй асуудал, нийгэмд үзүүлж буй эерэг, сөрөг байдлыг илрүүлэн, тодорхой шалгуур үзүүлэлтэд үндэслэн дүгнэлт гаргах, цаашид зохистой, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжит хувилбарыг тодорхойлж, зөвлөмж боловсруулахад оршино.

Хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх ажил нь төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, үнэлэх гэсэн үндсэн гурван үе шатаас бүрдсэн болно.

НЭГ. ТӨЛӨВЛӨХ ҮЕ ШАТ

Төлөвлөх үе шатны зорилго нь үнэлгээ хийх хүрээг тогтоож, түүнд тохирсон шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлоход чиглэнэ. Энэ үе шатанд дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

- Үнэлгээ хийх шалтгааныг тодорхойлох;
- Үнэлгээ хийх хүрээг тогтоох;
- Шалгуур үзүүлэлтийг сонгож тогтоох;
- Харьцуулах хэлбэрийг сонгох;
- Шалгуур үзүүлэлтийг томьёолох;
- Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох.

1.1 Үнэлгээ хийх шалтгаан

Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлалд заасны дагуу хууль тогтоомж нь тухайн харилцааг зохицуулж чадаж байгаа эсэх болон тухайн хууль тогтоомжийн нийгэмд үзүүлж байгаа эерэг, сөрөг нөлөөллийг илрүүлэхийн тулд үнэлгээний ажлыг эхлэхээс өмнө үнэлгээ хийх шалтгааныг тодорхойлно.

Монгол Улс 1992 онд анхны ардчилсан Үндсэн хуулиа баталж, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах, иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, түүний биелэлтэд дээд хяналт тавих чиг үүрэг бүхий үндсэн хуулийн шүүх(Үндсэн хуулийн цэц) байгуулсан. Улмаар 1992 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, 1997 онд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийг баталснаар Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг зохицуулж байна. Эдгээр хуульд хэд хэдэн удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон боловч Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдэлгүй өдий хүрсэн.

Гэсэн хэдий ч хууль хэрэгжүүлэх явцад үүссэн хүндрэл, бэрхшээл, хийдэл, зөрчлийг даван туулах, зохистой шийдлийн хувилбар тодорхойлоход анхаарч Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр, Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр зэрэг бодлогын баримт бичигт Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чиглэсэн зорилт, арга хэмжээг тусгаж, хэрэгжүүлэхэд хүчин чармайлт гаргасан. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого, үйл ажиллагааны болон Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, Монгол Улсын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндсэн чиглэлд Цэцийн тухай хууль тогтоомжийг удаа дараа тусгаж, холбогдох арга хэмжээг хэрэгжүүлжээ.

Тухайлбал, Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрт “Үндсэн хуулийн хүрээнд төрийн байгууллагуудын бүрэн эрх, харилцан ажиллагааг хангах эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох” арга хэмжээг тусгасан бөгөөд 2008 онд энэ хүрээний хэрэгжилтийг дүгнэхдээ “УИХ, Засгийн газар, Ерөнхийлөгч, Шүүх, Прокурор, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, шинэчлэх, Яам, Агентлагийн тухай, Захиргааны шүүх байгуулах тухай

хуулийг шинээр батлан гаргах зэрэг арга хэмжээ авсан боловч эдгээр байгууллагын харилцан ажиллагаанд *бэрхшээл тохиолдсон хэвээр байна*¹ хэмээн онцолсон.

Үүний дараа 2016 онд дүгнэхдээ, 2008 онд Монгол Улсын Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрт хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ хийгдсэнээс хойш тус хөтөлбөрийн “Үндсэн хуулийн хүрээнд төрийн байгууллагуудын бүрэн эрх, харилцан ажиллагааг хангах эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох” арга хэмжээ *хангалтгүй хэрэгжсэн* гэж үзээд, үүнд олон хүчин зүйл шалтгаалсан бөгөөд 2000 онд хийгдсэн Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр холбогдох заалтуудыг хүчингүй болгосон нь үндсэн хүчин зүйл болсон² гэж дүгнэсэн байна.

2016 онд хийсэн “Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх нь” сэдэвт судалгааны тайланд, ... Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагаа, чиг үүргийн хэрэгжилт ямар байгааг дүгнэхдээ, одоог хүртэл хууль тогтоомжид холбогдох өөрчлөлт тусгагдаагүй байгааг дурдаад, тухайлбал, Үндсэн хуулийн цэц үндсэн эрхийг хамгаалах буюу үндсэн эрхийг шууд үйлчлэх эрх зүй болох талаар дараах дүгнэлт³-ийг онцолжээ. Үүнд:

“...иргэн хүний үндсэн эрх зөрчигдвөл түүнийг Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн нэрийн өмнөөс сэргээх боломж хараахан бүрдээгүй байна. Иймд Үндсэн хуулийн “Хүний эрх” бүлгийн хэрэгжилт бодит байдалд хамгаалалтгүй орхигджээ...”

...Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн харьяалан шийдвэрлэх асуудалд шүүхийн шийдвэр хамаардаггүй байна... Ингэснээрээ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц төрийн гурван бус, хоёр эрх мэдлийн шийдвэрийг хянадаг. Үндсэн хуулийн шүүх Монголд байгуулагдан Үндсэн хуулийг хэрэглэн эцсийн шийдвэр гаргаж байгаагаараа Үндсэн хуулийг бусад хуулийн адил шууд хэрэгждэг /үйлчилдэг/ эрх зүй болгох үндэс суурь тавигдсан. Гэсэн ч Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрх нь зөрчигдсөн хүн цэцэд хандах эрх зүйн орчин бүрдээгүй, иргэн хүн хуульд заасан цөөн тооны объектыг л Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар, өөрөөр хэлбэл, өөрт нь хамааралгүй асуудлаар цэцэд хандах эрхтэй байгаа нь үндсэн эрхийг шууд үйлчлэх шинж чанаргүй болгож байна...

Иймээс Үндсэн хуулийн цэцэд Үндсэн хуулийг бүхэлд нь шүүхийн журмаар хэрэглэн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх боломжийг олгож, Үндсэн хуулийг “шууд үйлчилдэг эрх зүй” хэмээх категорид ойртуулах шаардлагатай. Түүнчлэн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн Үндсэн хуульд тавих дээд хяналтыг цаашид боловсронгуй болгон иргэний нийгэмд иргэн хүн үндсэн эрхээ хамгаалуулах боломжийг олгоход анхаарч хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох шаардлагатай.”

Түүнчлэн “Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх нь” сэдэвт судалгаагаар, эрх зүйн шинэтгэлийн цаашдын зорилт, чиглэл, арга хэмжээний талаар байгууллага, эрдэмтэн судлаач, мэргэжилтнүүд, иргэд, олон нийтээс санал авах, тэдгээрийн оролцоог хангах хандлага баримталж ажилласан. Тухайлбал, Монгол Улсад эрх зүйн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх, хууль

¹ Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн хяналт, шинжилгээ, үнэлгээний тайлан, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, 2008, 62 дахь тал.

² “Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичгийг боловсронгуй болгоход дэмжлэг үзүүлэх нь” судалгааны үндсэн тайлан, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, 2016, 21 дэх тал.

³ Мөн тэнд, 70-71 дэх тал.

зүйн сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох чиглэлээр Монгол Улсын их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн багш, судлаачид санал, зөвлөмж өгсөн. Үүний Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийг боловсронгуй болгох хүрээний зөвлөмжийн үндэслэлээс Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуульд холбогдох хэсгийг тодруулбал:

“...Цэцэд хандаж хүсэлт гаргах этгээдийн хүрээг тодорхойлохдоо хамаарлын зарчмыг баримтлах. Хүсэлт гаргагч нь аль ч маргаантай асуудлаар биш харин тухай маргаантай асуудлаар ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн эсхүл ажил үүргийн шугамаар тухайн маргаантай асуудлыг шийдвэрлүүлэх зүй ёсны үндэслэл байгаа тохиолдолд Цэцэд хүсэлт гаргахаар зохицуулах; Хүсэлт гаргагчаас Цэцэд гаргасан хүсэлтийн зүйл болсон маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг тодорхой зохицуулах; Иргэний өргөдөл, түүгээр үүсгэсэн үндсэн эрхийн маргаан, /үндсэн эрхийн тодорхой зөрчил/-ыг хянан шийдвэрлэх журмыг тодорхой болгож заах; иргэний мэдээлэл, түүний агуулга, ач холбогдлын талаарх зохицуулалтыг шинэчлэх. “Мэдээлэл” гэж маргааныг хянан шийдвэрлэхэд туслах зорилгоор тухайн маргаантай холбоотой асуудлаар маргааны тал биш иргэнээс Цэцэд бичгээр гаргаж өгсөн тайлбарыг ойлгоно гэж заах; Цэцийн харъяаллын бүх маргааныг хянан шийдвэрлэхэд мөрдөх ерөнхий журам болон тухайн маргааны онцлогтой уялдсан тус тусын тусгай журмыг тодорхойлох” санал багтжээ.

“Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” сэдэвт хамтын бүтээлд “Хүний эрхийг хангах үндэсний механизм бүрэлдэн тогтож байна. Гэхдээ Үндсэн хуулийн цэц хүний эрхийн тодорхой зөрчлийн тухай иргэний гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэдэггүй ... зэргээс болж хүний эрхийн тулгамдсан асуудлууд олон жил амь бөхтэй зууралдсаар байна”⁴ хэмээн Үндсэн хуулийн цэц хүний эрхийг хамгаалах механизмын гол бүрэлдэхүүн болохыг цохон тэмдэглэсэн.

Үндсэн хуулийн цэцийн болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн талаарх үндэсний эрх зүйн онол, практикийн болон харьцуулсан судалгаа нэлээд сайн хийгдсэн бөгөөд судалгааны үр дүнг хэлэлцэх, зөвлөлдөх ажиллагаа өрнөж, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх хандлага сайжирсан байгааг онцлох нь зүйтэй.

Ийнхүү хууль тогтоомжид өөрчлөлт ороогүйтэй холбоотойгоор, өмнө хийгдсэн судалгааны эх сурвалжид дурдсан үр дүн өөрчлөгдөөгүй хэвээр байгаа нөхцөл байдал нь Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд дахин үнэлгээ хийх хэрэгцээ, шаардлагыг илтгэнэ.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн **Засаглалын бодлого** гэсэн дөрөв дэх бүлгийн “Хараат бус, бие даасан шүүх, хүний эрхийг

⁴ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ (УБ: Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэсний байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр, 2016), 69 дэх тал.

дээдэлсэн эрх зүйн шинэтгэл” хэсгийн 4.4.2 дахь заалтад “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно.” гэж тусгасан байна.

Түүнчлэн Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 84 болон 85-д Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ ба Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль/Шинэчилсэн найруулга/ -ийн төслийг тус тус тусгасан. Уг үндсэн чиглэлд эдгээр хуулийн төслийг боловсруулах үндэслэл, зохицуулах харилцааны агуулгыг “Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар бүхий түвшинд ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, Цэцэд хандан гомдол, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хүрээ хязгаарыг тодорхой болгох, Цэцийг олон улсын жишгийн дагуу шүүхийн хэлбэрээр хөгжих эрх зүйн орчныг бий болгох; Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль нь хэт ерөнхий, агуулгын хувьд Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуультай давхардсан зохицуулалт агуулсан, маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар зайлшгүй зохицуулах зарим харилцааг зохицуулаагүйгээс Цэцийн дүгнэлт, шийдвэрт нөлөөлж байгааг өөрчлөх, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэгийг нарийвчлан зохицуулах” хэмээн тодорхойлжээ.

Иймд Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах болон хүний үндсэн эрхийг хамгаалах чиг үүрэгт нь нийцүүлэн Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг улам бүр нарийвчлан, шударга, үр нөлөөтэй явагдахаар зохицуулах хэрэгцээ, шаардлагад үндэслэн, одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх замаар практикт тулгамдаж буй хүндрэл, бэрхшээлийг тодруулан, шийдвэрлэх бодлогын хувилбар бүхий судалгаагаар дэмжлэг үзүүлэх нь зүйтэй гэж үзэв.

1.2 Үнэлгээ хийх хүрээ

Үнэлгээний хүрээг тогтоох ажиллагаа нь хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг судлах явцад агуулгын хувьд чухал ач холбогдолтой, нөлөөлөл үзүүлэх хамгийн гол зохицуулалтыг тодорхойлоход чиглэдэг.

Тус хуулийн 51.4 дэх хэсэгт “Хууль тогтоомжийн зохицуулах харилцааны онцлог, асуудлаас хамааран хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ хийхдээ хууль тогтоомжид бүхэлд нь, эсхүл түүний зарим зүйл, хэсэг, заалтыг сонгож болно” гэж заасны дагуу Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаврыг үнэлсэн болно.

Ингэхдээ үнэлгээ хийх болсон шалтгаануудтай харилцан уялдаа, хамааралтай байдлыг харгалзаж, хуулийн хэрэгжилтэд гарч буй эерэг, сөрөг нөхцөл байдал, хүндрэл бэрхшээл, тулгамдсан асуудал, үр дагавар бүхий харилцаатай холбогдсон зохицуулалтыг сонгох учиртай. Үүнд “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 85-д тодорхойлсон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөл боловсруулах үндэслэл, зохицуулах харилцааны агуулгыг голлох зарчим баримтлав.

Түүнчлэн энэхүү бодлогын шинжлэх ухааны үндэслэл болсон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онол, практикийг хөндсөн эрдэмтдийн бүтээл, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг судалсан ажлын тайлан, эрдэм шинжилгээний бага хурал, хэлэлцүүлэг зэрэг олон нийтийн зөвлөлдөх ажиллагааны үр дүн, илтгэл, нийтлэл зэрэг эх сурвалжийг судалж, үнэлгээ хийх хүрээ тогтооход ашигласан.

Үүний үр дүнд, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн дараах зохицуулалтыг үнэлгээ хийх хүрээнд хамруулав. Үүнд:

№	Үнэлгээ хийх хуулийн зүйл, заалт	Зохицуулалтын агуулга
1	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 14 дүгээр зүйл. Хэргийн харьяалал тогтоох	Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.
2	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 15 дугаар зүйл. Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ	15.1.Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ. 15.3.Цэц маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зөвхөн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээр үүсгэн явуулна.
3	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 16 дугаар зүйл.Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах	16.1.Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар өргөдөл, мэдээллийг иргэд; хүсэлтийг Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор гаргах эрхтэй.
4	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйл.Цэцэд	21.2.Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэнээс гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авсан гишүүн анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан үүсгэх эсэхийг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ.

	өргөдөл, хүсэлтийг хүлээн авах	мэдээлэл
5	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйл.Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн	3.2.Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бага суудал 3, дунд суудал 5, их суудал 7-9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна.

1.3 Үнэлгээ хийх шалгуур үзүүлэлт

Аргачлалын 3 дугаар зүйлийн 3.4-т Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг тодорхойлоход сонгох шалгуур үзүүлэлтүүдийн жагсаалтыг тусгасан. Үнэлгээ хийх асуудал тодорхой болсон үед тодорхой 1 шалгуур үзүүлэлтийг сонгон авах бөгөөд зөвхөн 1 шалгуур үзүүлэлтээр тухайн асуудалд бүрэн үнэлэлт өгөх боломжгүй тохиолдолд 2 болон түүнээс дээш шалгуур үзүүлэлтийг сонгох боломжтой.

Аргачлалд дурдсан шалгуур үзүүлэлтээс уг аргачлалын 3.4.1-д заасан “зорилгод хүрсэн түвшин” болон “3.4.5-д заасан “практикт нийцэж байгаа байдал” шалгуур үзүүлэлтийг сонгов. Энэхүү шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд, тухайн зохицуулалтын хэрэгжилт түүний эерэг, сөрөг үр дагавар болон хэрэгжүүлэхэд хүндрэл, бэрхшээл гарч байгаа эсэхийг тодорхойлно. “Зорилгод хүрсэн түвшин” шалгуур үзүүлэлтээр тухайн хууль тогтоомж хэрэгжиж эхэлснээс хойших хугацаанд хуулийн зорилго, зорилтдоо хүрсэн эсэхийг тогтоох бол, “практикт нийцэж байгаа байдал” шалгуур үзүүлэлтээр тухайн хууль тогтоомжийн зохицуулалт хэрхэн хэрэгжиж байгаа, түүний эерэг болон сөрөг үр дагавар хэрэгжүүлэхэд хүндрэл гарч байгаа эсэхийг тодорхойлно.

1.4 Үнэлгээний харьцуулах хэлбэр

Хууль тогтоомж хэрэгжсэнээр нийгмийн харилцаанд гарсан эерэг, сөрөг өөрчлөлтүүдийг олж тодорхойлоход харьцуулах хэлбэрүүдийг ашигладаг. Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлалын 3.5.3-т заасан дөрвөн төрлийн харьцуулах хэлбэрээс 3.5.3.4-т заасан “тохиолдол судлах”⁵ хэлбэрийг сонголоо.

Тохиолдол судлах хэлбэрийн хүрээд хууль тогтоомж (түүний зүйл, хэсэг, заалт), эсхүл үнэлгээний хүрээгээр тогтоосон ижил төстэй эрх зүйн хэм хэмжээ өөр, өөр орчин нөхцөлд (бусад улсад, өөр орон нутагт гэх мэт) хэрэгжиж байгаа байдлыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийнэ. Ийнхүү бусад улсын хууль тогтоомжийг харьцуулж судлах нь Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийг боловсронгуй болгох ажлын хэрэгцээнд зайлшгүй шаардлагатай гэж үзэв.

⁵ Хууль тогтоомж (түүний зүйл, хэсэг, заалт), эсхүл үнэлгээний хүрээгээр тогтоосон ижил төстэй эрх зүйн хэм хэмжээ өөр, өөр орчин нөхцөл (бусад улсад, өөр орон нутагт гэх мэт)-д хэрэгжиж байгаа байдлыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийхийг хэлнэ.

Гэхдээ манай улсын тухайн чиглэлээр тэргүүлэх эрдэмтэн судлаачдын судалгааны үр дүнд хэдийн тодорхойлогдсон асуудлын хувьд “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын “Хэрэв шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох явцад асуудал тодорхой болсон тохиолдолд цаашид түүгээр мэдээлэл цуглуулах шаардлагагүй. Харин үнэлгээндээ асуудал тодорхой болсныг үндэслэлтэй тайлбарлана.” гэсэн арга зүйг баримталсан.

1.5 Шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох

Энэхүү үнэлгээг хийхдээ Аргачлалын “зорилгод нийцсэн байдал”, “практикт нийцэж байгаа байдал” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийг сонгож авсан. Эдгээр шалгуур үзүүлэлтийг томъёолж, дараах асуултыг боловсруулав. Үүнд:

- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ” гэж, 15 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Цэц маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зөвхөн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээр үүсгэн явуулна” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх;
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар өргөдөл, мэдээллийг иргэд; хүсэлтийг Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор гаргах эрхтэй.” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх;
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэнээс гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авсан гишүүн анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан үүсгэх эсэхийг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх;
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бага суудал 3, дунд суудал 5, их суудал 7-9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна” гэж тусгасан нь хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ гэсэн зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх;
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл

учруулж байгаа эсэх.

1.6 Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд үнэлгээ хийх хуулийн зүйл, заалтын зорилгод хүрсэн түвшин, практик хэрэгжилтийг илрүүлэх зорилгоор бодлогын баримт бичиг, эрдэм шинжилгээ, судалгааны эх сурвалжууд уншиж судлах, харьцуулалт хийх аргаар хэрэгцээтэй мэдээлэл олж авсан. Мэдээлэл цуглуулах дараах аргыг ашигласан болно. **Үүнд:**

- Аргачлалын 3.7.3.1-д заасны дагуу “Бэлэн байгаа мэдээллийг цуглуулах” хүрээнд: Монгол Улсын Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ болон холбогдох бусад баримт бичиг, ном, гарын авлага, эрдэм шинжилгээ, судалгааны тайлан, өгүүлэл, статистикийн тоо баримт цуглуулж, дүн шинжилгээ хийсэн болно.

ХОЁР. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЕ ШАТ

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийхдээ холбогдох сэдвийг хөндсөн эх сурвалжийг судалж, мэдээлэл цуглуулсан. Тухайлбал, эрдэмтэн Б.Чимидийн “Үндсэн хуулийн мэдлэг”, Г.Совдын “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар”, Ч.Энхбаатарын “Үндсэн хуулийн эрх зүй, Н.Лүндэндоржийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар”, Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго нарын хамтын бүтээл “Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” зэрэг бүтээл; “Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн хяналт, шинжилгээ, үнэлгээний тайлан”, “Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хяналт, шинжилгээ үнэлгээ” зэрэг бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилтийн үнэлгээний хүрээнд Үндсэн хуулийн холбогдох зохицуулалтын хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ; “Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичгийг боловсронгуй болгоход дэмжлэг үзүүлэх нь” зэрэг судалгааны хүрээнд Үндсэн хууль болон Үндсэн хуулийн цэц, түүний үйл ажиллагааны эрх зүйн орчны өнөөгийн байдлыг дүгнэж, цаашдын чиг хандлагын талаар санал, зөвлөмж өгсөн бодлогын судалгааны тайлан зэрэг эх сурвалж орно.

Үүний зэрэгцээ Ц.Сарантуяа “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт”, О. Мөнхсайхан “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох боломж”, Г.Баясгалан “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам”, Н.Болортунгалаг “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд” ... зэрэг эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, илтгэлүүд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг боловсронгуй болгох бодлогын үндэслэлд дорвитой хувь нэмэр оруулсныг дурдах нь зүйтэй. 2022 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр зохион байгуулагдсан “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурал нь Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онол, практикийн асуудлыг хөндөж, цаашдын хөгжлийн асуудлыг тодорхойлоход дэмжлэг үзүүлэхүйц, үндэсний хэмжээнд зөвлөлдөх индэр болж чадсан юм.

Дээр дурдсанаас гадна дараах эх сурвалжийг мөн судалж ашиглав. Үүнд:

Хууль тогтоомж

- Монгол Улсын Үндсэн хууль
- Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль
- Шүүхийн тухай хууль
- БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
- ХБНГУ-ын Үндсэн хууль зэрэг хууль тогтоомж

Ном, сурах бичиг, эмхэтгэл

- Ц.Сарантуяа, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” Хоёр дахь хэвлэл, 2021.
- С.Нарангэрэл, Эрх зүйн эх толь бичиг, Анхны хэвлэл, УБ, 2007.
- Арне Мавчич, “Үндсэн хуулийн хяналт”, УБ, 2014.
- Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын Газар, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж. /Боть 9/, УБ, 2022.
- О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны хүрээлэн, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй хянах нь” (Эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл), УБ, 2023.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Венецийн комисс Страсбург 2020.04.22 Санал № 2022CDL-PI(2020)004 “Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан судалгааны эмхэтгэл”, УБ, 2023.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Венецийн комисс Страсбург 2021.02.22 Санал № 1004/2020 CDL-AD(2021)001 “Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх шинэчилсэн тайлан”, УБ, 2023.

Судалгааны тайлан, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл

- О. Мөнхсайхан, “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох боломж”, “Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015.
- Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт”, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц: өгүүлэл, илтгэлийн эмхэтгэл (УБ, 2007)*, Хууль зүйн үндэсний төв.
- Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.
- “Үндсэн хуулийн эрх зүй ба цаашдын чиг хандлага” сэдэвт хуралдааны хэсгээс, Хуульчдын форум- 2018”.
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023.
- Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Н.Отгончимэг, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орны туршлага судлах харьцуулсан судалгаа, 2019.
- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны 30 жилийн тоон үзүүлэлт /1992-2021 он/, УБ, 2021.

ГУРАВ. ҮНЭЛЭХ ҮЕ ШАТ

Үнэлэх үе шатанд, Аргачлалын “зорилгод нийцсэн байдал”, “практикт хэрэгжиж буй байдал” шалгуур үзүүлэлтийн томъёоллын дагуу Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийг үнэллээ.

Хэрэгжилтийн үе шатанд цуглуулж, уншиж судалсан эх сурвалжид тусгагдсан мэдээлэлд үндэслэж, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах болон хүний үндсэн эрхийг хамгаалах чиг үүрэгт нь нийцүүлэн Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг боловсронгуй зохицуулах шаардлагатай, зарим тулгамдсан асуудлыг хөндлөө. Ингэхдээ шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох үе шатанд боловсруулсан дараах томъёоллын агуулгад нийцүүлж дэд бүлгийг нэрлэсэн болно. Үүнд:

№	Шалгуур үзүүлэлтийн томъёолол	Дэд бүлгийн гарчиг
1	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ” гэж, 15 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Цэц маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зөвхөн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээр үүсгэн явуулна” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх	Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ- Тулгамдсан асуудал
2	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар өргөдөл, мэдээллийг иргэд; хүсэлтийг Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор гаргах эрхтэй.” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх	Цэцэд хандах арга, хэлбэр- Тулгамдсан асуудал
3	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэнээс гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авсан гишүүн анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан үүсгэх эсэхийг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ” гэж тусгасан нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх	Цэцэд маргаан үүсгэх ажиллагаа- Тулгамдсан асуудал
4	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бага суудал 3, дунд суудал 5, их суудал 7-9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна” гэж тусгасан нь хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ гэсэн зорилгодоо нийцэж	Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн- Тулгамдсан асуудал

	байгаа эсэх, практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх	
5	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.” гэж тусгасан нь практикт хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа эсэх	Хэргийн харьяалал тогтоох Цэцийн оролцоо-Тулгамдсан асуудал

3.1 Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ- Тулгамдсан асуудал

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж, түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ” гэж, 15 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Цэц маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зөвхөн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээр үүсгэн явуулна” гэж, Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай маргааныг иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар буюу УИХ, Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр хянан шийдвэрлэнэ.” хэмээн заасан. Ингэхдээ Цэцийн харьяалан шийдвэрлэх маргааныг дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

- Хууль, зарлиг, УИХ, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, түүнчлэн ЗГ-ын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх;
- Ард нийтийн санал асуулга, УИХ, түүний гишүүний ба Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар сонгуулийн төв байгууллагын гаргасан шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх;
- Ерөнхийлөгч, УИХ-ын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, ЗГ-ын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх;
- Ерөнхийлөгч, УИХ-ын дарга, Ерөнхий сайдыг огцруулах, УИХ-ын гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх.

Үүнээс үзвэл, Цэц нь нэгдүгээрт шийдвэрийг, хоёрдугаарт албан тушаалтны үйл ажиллагааг хянадаг бөгөөд харин иргэний үндсэн эрхийн зөрчилтэй холбоотой өргөдөл, гомдлыг хянах эрх зүйн орчин тодорхой бус буюу маргаантай хэвээр байна. Тодруулж хэлбэл, ҮХЦМХШТХ-ийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ” гэсэн заалтыг удирдлага болгож Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйл болон бусад зүйлд заасан үндсэн болон түүнтэй адилтгах

эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн тохиолдолд сэргээхтэй холбоотой дээд хяналт орхигджээ.

Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Үндсэн хуулийн цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно”, 1.1.3.1.3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ.” гэж тус тус заасан ч Цэц субъектив үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэдэггүй хэвээр байна. Ийнхүү үндсэн эрхийн маргааныг хянах үндэслэл, шаардлагын талаар “Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” бүтээлд дараах байдлаар дүгнэсэн⁶ нь чухал ач холбогдолтой байна. Үүнд:

“... хууль тогтоох, шүүх, гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч этгээдийн аливаа акт (шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүй)-аар үндсэн эрх нь зөрчигдсөн бөгөөд хууль зүйн ердийн арга замаар уг эрхээ хамгаалуулж чадахгүй байна гэж үзвэл тухайн иргэн үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл гаргах эрхтэй байдаг. Энэ журмыг нутагшуулбал Цэц иргэний өргөдлөөр үүсгэсэн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх бөгөөд энэ шийдвэрийг УИХ батламжлах шаардлагагүй. 2003 онд УИХ-аас батлагдсан Монгол Улсад хүний эрхийг хангах хөтөлбөрийн 1.1.2.1.3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ” гэж заасан нь энэ үзэл баримтлалд тулгуурласан хэрэг.”

Дээр дурдсанаас, Үндсэн хуулийн цэц хүний эрхийг хамгаалах үндэсний тогтолцоонд үүрэг гүйцэтгэх ёстой боловч үүргээ ийнхүү биелүүлж чадахгүй байгааг харж болно.

Үндсэн хуулийн цэц хийсвэр хяналтыг хэрэгжүүлнэ гэж ойлгож, тайлбарлаж ирснээс⁷ үүдэн иргэн Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхээ сэргээлгэхээр Цэцэд өргөдөл гаргадаггүй. Иймд иргэд Цэцэд өөрт шууд хамааралгүй асуудлаар, тухайлбал аль нэг эрх зүйн акт Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсхүл хуульд заасан хэн нэг албан тушаалтан Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэх асуудлаар ханддаг бөгөөд иргэн Үндсэн хуульд заасан цөөн тооны объектоор Цэцэд хандах эрхтэй

⁶ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (УБ: Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэсний байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр, 2016), 60 дахь тал.

⁷ Цэц үндсэн эрхийг хамгаалах гол институт учраас ердийн шүүн таслах ажиллагаа дууссаны дараа үндсэн эрх нь зөрчигдсөн хэвээр гэж үзсэн хувь хүн Цэцэд өргөдөл гаргах боломжтой гэж Үндсэн хуулийг батлахдаа АИХ-ын олон гишүүн ойлгож байсан талаар баримтуудыг судлаачид дурдах нь бий. Тухайлбал, Н.Ганбаяр, О.Очиржав, Ц.Элбэгдорж, Л.Цог, УБХ-ын хуралдааны тэмдэглэл (1991.10.18): 29, 85-86, 91-92, 96; Л.Цог, Р.Гончигдорж, Ж.Бямбажав, А.Болат, УБХ-ын хуралдааны тэмдэглэл (1991.10.20): 141, 147, 151, 153-154; Д.Пүрэв, Б.Чимид, Д.Мөнхөө, Л.Цог, Э.Бат-Үүл, С.Зориг, Ж.Оросоо, АИХ-ын хуралдааны тэмдэглэл (1991.12.16): 23, 30-33, 51, 60, 79-80, 85-86; Л.Цог, АИХ-ын хуралдааны тэмдэглэл (1991.12.20): 34; А.Болат, Р.Улаанхүү, Д.Мөнхөө, Б.Чимид, АИХ-ын хуралдааны тэмдэглэл (1991.12.23): 28-29, 32, 39.

байдаг.⁸ Иймээс Цэц үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийн талаарх өргөдлийг хүлээн авч шийдвэрлэх чиг үүрэг, бүрэн эрхгүй байх тул хүний эрхийн гол зөрчил шийдвэрлэгдэхгүй байна гэж үзэж байна.

Цэц нь 1992-2020 оны хооронд 296 маргааныг хянан шийдвэрлэсний дотор дийлэнх хувьд нь Үндсэн хуулийн зөрчлийг тогтоосон, мөн тэдгээрийн дийлэнх нь үндсэн эрх, эрх чөлөө, төрийн үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэрийг гаргасан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн гол чиг үүрэг бол Үндсэн хуулийг, ялангуяа үндсэн эрхийг хамгаалах байдаг. Гэвч Цэцээс тухайн чиг үүргийг хангалттай хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа шалтгаан нь үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийн талаар Цэц хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчин бүрдээгүй, Цэцээс ихэнх шийдвэртээ хангалттай сайн үндэслэгээ хийж Үндсэн хуулийг тайлбарладаггүй, Цэцийн хараат бус, бие даасан байдал хангагдаагүйтэй холбоотой талаар эрдэмтэд дурджээ.

Монгол Улсад гарч буй хүний эрхийн зөрчил нь хийсвэр байдлаар бус, харин шүүх, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэр, үйл ажиллагааны явцад гарах нь нийтлэг байна. Тухайлбал, Шүүхээс хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх явцдаа Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын нэмэлт II протоколыг хэрэглэлгүйгээр цаазаар авах ял оногдуулж хүний амьд явах эрх зөрчигдсөн; эрүү шүүлтийн хохирогч болж өөрт учирсан эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зөрчигдсөн; Эрүүгийн хуульд үзэн ядалтаас үүссэн гэмт хэргийг хуульчлаагүйн улмаас энэ гэмт хэргийн хохирогч болж тэгш эрх нь зөрчигдсөн; Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тогтоолоор шударга нөхөх олговоргүйгээр хувийн өмчийг дайчлан авсан; Засаг даргын захирамж болон шүүхийн шийдвэрээр хүний үндсэн эрх болох үг хэлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх зөрчигдсөн тохиолдолд Цэцэд хандах боломжгүй байна. Цэцээс УДШ-ийн болон ИТХ-ын шийдвэр нь хүний эрх зөрчигдсөн гэдгийг тогтоосон боловч, хүчингүй болгохоос татгалзаж байсан бөгөөд ийм төрлийн маргааныг хүлээн авдаггүй.⁹ Иймээс иргэний өргөдөл, мэдээллийг илүү өргөн хүрээтэй тодорхойлох шаардлагатай байна.

Иргэний мэдээлэл гэдгийг үндсэн хуулийн маргааныг үүсгэх үндэслэл гэж үзэхгүй харин *amicus curiae* гэсэн агуулгаар ойлгож, нэгэнт үүсгэсэн маргааныг зөв шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой үндэслэл, судалгааг маргааны тал биш иргэнээс авах суваг болгох нь илүү зохистой. Иргэний өргөдөл, мэдээллийн талаар хоёр дахь үзэл баримтлалын дагуу Цэцийн тухай хууль тогтоомжийг шинэчилбэл Монгол Улс дахь үндсэн эрхийн зөрчил Үндсэн хуулийн болон олон улсын стандартын дагуу шийдвэрлэгдэх боломжтой болно¹⁰. Тухайлбал, доктор Ц.Сарантуяа “Монголд иргэн хүн хүсэлт гаргагчийн нэгэн адил, өөрөөр хэлбэл, өөрийнх нь үндсэн эрх

⁸ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021, 479 дэх тал.

⁹ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021.

¹⁰ О. Мөнхсайхан, “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхой боломж”, “Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015, 64-81 дэх тал.

зөрчигдөөгүй байхад ханддаг байхаар хуульд туссан учир Үндсэн хуулийн цэц иргэн хүний индивидуаль үндсэн эрхийн бодит байдал дээр зөрчигдсөн тохиолдолд түүнийг шүүхийн журмаар Үндсэн хуулийг хэрэглэн сэргээх боломжгүй байдаг. Зөрчигдсөн эрхийг манайд ч гэсэн ердийн шүүх сэргээдэг, харин үндсэн эрх зөрчигдвөл түүнийг Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн нэрийн өмнөөс сэргээх боломж хараахан бүрдээгүй байна. Иргэн хүн Үндсэн хуульд заасан цөөн тооны объектоор Цэцэд хандах эрхтэй бөгөөд үндсэн эрх энэхүү объектод ордоггүй. Иймд Үндсэн хуулийн “хүний эрх” бүлгийн хэрэгжилт бодит байдалд хамгаалалтгүй орхигджээ”¹¹ гэж үзсэн байна.

Үндсэн хуулийн цэцэд иргэн мэдээлэл гаргах нь тухайн иргэний эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдөөгүй боловч нийтийн буюу бусдын эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн тохиолдолд тэдгээрийг төлөөлөн хандаж буй явдал юм. Энэ талаар доктор Ц.Сарантуяа “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд мэдээлэл гаргах болсон явдал нь өөрөө шүүхэд хандах зүй тогтолд нийцэхгүй байна. Үндсэн хуулийн цэцэд хандаж мэдээлэл гаргах хүнд ямар ч шалгуур байхгүй байгаа нь заримдаа сөрөг үр дагавар дагуулдаг. Мэдээллийг алдаатай шийдвэрийг мэргэжлийн хүн эсхүл бусад иргэн хянуулахаар гаргаж байгаагаас гадна улс төржүүлэх зорилгоор, эсхүл бусдын захиалгаар гаргаж байна. Энэ мэдээлэл гаргахыг хуулиас гаргавал Үндсэн хуулийн цэц улс төржилгүйгээр үйл ажиллагаагаа явуулах боломжтой байна”¹² гэж үзжээ.

Гадны зарим орны жишээг харвал, иргэн нь үндсэн эрхээ нийтийн эрх зүйн аливаа субъектийн үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр зөрчигдсөн гэж үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй байдаг. Гэхдээ иргэн, хуулийн этгээд нь Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахын өмнө тухайн маргааныг хуульд заасан бусад бүх шүүхийн шат дамжлагаар шийдвэрлүүлэх арга хэмжээг урьдчилан авсны дараа Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах боломжтой болдог байна. Үндсэн эрх нь иргэн өөрт нь хамааралтай байдлаар зөрчигдсөн тохиолдолд л тухайн иргэн Үндсэн хуулийн шүүхэд ханддаг нийтлэг зарчим үйлчилдэг. Өөрөөр хэлбэл, иргэн Цэцэд зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр шууд хандах боломжийг олгохдоо Цэцийн ачаалал, хэрэг маргаан шийдвэрлэлтийн чанарын асуудлыг анхаарах нь зүйтэй. Иймд өргөдөл, мэдээлэл гаргахад тодорхой “босго” тогтоох ёстой. Цэцийн ачаалал, ердийн шүүхийн хяналтын давхардлаас урьдчилан сэргийлэх үүднээс Цэцэд хандахын өмнө бусад шүүхийн хяналтыг хэрэгжүүлсэн байх шаардлага тавигдах нь мэдээж.

Ийнхүү Цэц нь иргэний үндсэн эрхийн зөрчилтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэснээр Үндсэн хуульд ёс, хүний эрхийг дээдлэх зарчмыг хангах юм. Түүнчлэн хүний субъектив үндсэн эрхийг Цэц хамгаалах явдал нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах,

¹¹ Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт”, Ж.Амарсанаа нар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц: өгүүлэл, илтгэлийн эмхтгэл* (УБ, 2007), Хууль зүйн үндэсний төв, 232-233 дахь тал.

¹² “Үндсэн хуулийн эрх зүй ба цаашдын чиг хандлага” сэдэвт хуралдааны хэсгээс /“Хуульчдын форум-2018”/.

маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа болно. Энэ нь үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтад харъяалагдах субъектийн үйл ажиллагаанд Үндсэн хуулийн заалт нэг бүрийг хэрэгжүүлэхийг шаардах, зөрчил гаргасан тохиолдолд арилгуулах чиг үүрэг гүйцэтгэх явдал юм.¹³ Тодруулбал, Цэцээс Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэх нь Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд дээд хяналт тавих улмаар хүний эрхийг хамгаалах хэрэгсэл болно. Зарчмын хувьд иргэний өргөдөл, мэдээлэл нь Үндсэн хуульд заасан субъектив үндсэн эрх хэрэгжих баталгаа байх ёстой.¹⁴

Дүгнэвэл, Цэцэд иргэний үндсэн эрхийн маргааныг харьяалуулах болон энэ хүрээнд Цэцэд хандах босго, шаардлагыг зохистой тодорхойлох нь Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль тогтоомжийг шинэчлэх чухал хэрэгцээ, шаардлага гэдгийг эрдэмтэн судлаачид дэвшүүлсэн байна.

3.2 Цэцэд хандах арга, хэлбэр-Тулгамдсан асуудал

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар өргөдөл, мэдээллийг иргэд; хүсэлтийг Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор гаргах эрхтэй.” гэснээр Цэцэд хандах субъектийг иргэн, тодорхой нэгэн албан тушаалтан байхыг тодорхойлж эдгээр субъект нь өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гэсэн хэрэгслийг ашиглан хүсэл зорилгоо илэрхийлэн Цэцэд хандана. Дээрх арга хэрэгслийн төрлөөс үл хамааран Цэцээс бүхэлд нь хянан хэлэлцэхээр заасан боловч, иргэний гаргасан өргөдөл, мэдээллийг Цэцийн маргааны зүйл мөн эсэхийг хууль журамд заасны дагуу урьдчилан шалгаж маргаан үүсгэх эсэхийг тогтоодог ч төрийн өндөр албан тушаалтан, эрх бүхий байгууллагын хүсэлтийг шууд хэлэлцэхээр ялгавартай үзсэн нь Үндсэн хууль дахь хууль шүүхийн өмнө хүн бүр тэгш байх зарчимд үл нийцэх тул адил процедурыг тогтоож өгөх нь оновчтой байж болох юм.¹⁵

Харин Үндсэн хуулийн 66.1 дүгээр зүйлд Улсын Их Хурал Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргахаар заасныг УИХ-ын чуулганы хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонх гэж ойлгож ирсэн учраас УИХ-ын зүгээс Цэцэд хандах эсэх нь УИХ дахь олонхийн санаачилгаас хамаардаг бөгөөд хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрсөн гэж үзвэл уг олонх нь Цэцэд хүсэлт гаргахгүйгээр тухайн хууль тогтоомжийг хүчингүй болгох, өөрчлөх боломжтой¹⁶. Өөрөөр хэлбэл УИХ хууль санаачлан батлахдаа

¹³ Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, (УБ, 2007), 287 дахь тал.

¹⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Монгол Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах хэрэгцээ, шаардлагын тандан судалгаа, 2023 он.

¹⁵ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар, Адмон принт, 2022, 990 дэх тал.

¹⁶ О.Мөнхсайхан, Үндсэн хуулийн цэцийн маргааны харьяалал, бие даасан, мэргэшсэн байдлыг дээшлүүлэх нь, Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 59 дэх тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

олонхийн саналын дүнд тулгуурлан баталдаг. Үүнтэй адил зарчмаар Үндсэн хуулийн цэцэд хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн асуудлаар хандах нь боломжгүй болж байгаа юм. УИХ олонхийн саналаар баталдаг хууль тогтоомжийн хувьд мөн олонхийн саналаар Үндсэн хуулийн цэцэд Үндсэн хууль зөрчсөн талаар хүсэлт гаргах шаардлага гарахгүй байгаа юм. Тухайлбал, “Үндсэн хуулийн цэц 1992 оны 7 дугаар сард байгуулагдсанаас 2015 оны 12 дугаар сарын 31 хүртэлх хугацаанд нийт 2067 өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт хүлээн авчээ. Эдний ихэнх нь иргэдээс ирсэн өргөдөл байна. Харин Үндсэн хуулийн Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.3 дахь хэсэгт заасан эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас гаргасан хүсэлтийг тооны хувьд авч үзвэл Ерөнхий прокуророос 1, Дээд шүүхээс 6, Ерөнхийлөгчөөс 2, нийт 9 хүсэлт хүлээн авсан бөгөөд Улсын Их Хурлаас 24 жилийн хугацаанд хүсэлт ирж байгаагүй байна.” гэх статистикийг¹⁷ дурдаж болно. Иймд эрх бүхий албан тушаалтан Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргах зарчмыг хэрэгжүүлж, УИХ бус, УИХ-ын гишүүн дээрх асуудлаар хүсэлт гаргадаг байхаар хуульчлах нь зүйтэй гэж үздэг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн зохион байгуулалтын бас нэгэн өвөрмөц шинж нь Үндсэн хуулийн 66.3 дугаар зүйлд заасны дагуу түүний шийдвэрийг парламент нэг удаа буцааж болдог явдал юм. Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн дагуу Цэц маргааныг хэлэлцэж дүгнэлт гаргаад түүнийг Улсын Их Хуралд оруулдаг. Хэрэв дүгнэлтийг нь парламент хүлээн зөвшөөрөөгүй бол Цэц их суудлаараа дахин хянан үзэж эцсийн шийдвэр болох тогтоол гаргана. Цэцийн тогтоолыг бүх холбогдох байгууллага, албан тушаалтан, иргэд дагаж мөрдөх үүрэг хүлээдэг. Гэвч Улсын Их Хурлаас Цэцийн дүгнэлтийг хэрхэн хэлэлцэх талаар тодорхой журам байдаггүйгээс Цэцийн маргаан шийдвэрлэх хугацаа сунжирч удаашрах нь бий. Дээрх асуудалтай холбогдуулан Ч.Энхбаатар, Том Гинсбүрг, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго нар “Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” бүтээлдээ дараах дүгнэлтийг өгсөн. Үүнд:

“...Цэцийн дүгнэлтийг хэрхэн хянаж шийдвэрлэх талаар тодорхой журам байхгүйгээс гадна уг асуудал нь УИХ-ын гишүүнчлэлтэй холбоотой тул Улсын Их Хурал улс төрийн хувьд хүчирхэг хууль тогтоогчдын талд орж Цэцийн дүгнэлтийг буцаах эрсдэл үүсч байна. Бидний үзсэнээр, өөрөө өөрийнхөө асуудлыг шийдэх эрсдэл байгаа тул УИХ-ын гишүүний талаар гарсан Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хянах нь зохисгүй юм. Үндсэн хуулиар Үндсэн хуулийн цэцийг Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, хараат бус байгууллага хэмээн тодорхойлсон. Иймд Үндсэн хуулийн 66.2.3 ба 66.2.4 дэх заалтуудад дурдсан асуудлаар гарах Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хянан хэлэлцэж, зөвшөөрөх эсэх тухай асуудал нь Цэцээс Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих эрхийг зүй бусаар үгүйсгэж байгаа явдал юм. Бид Улсын Их Хурлын тухай хуульд Үндсэн хуулийн цэцээс гаргасан дүгнэлтийн хууль зүйн үндэслэлийг хянаж шийдвэрлэх талаар нэмэлт тодруулга оруулахыг зөвлөж байна.”

¹⁷ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбүрг, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ (УБ: Монгол Улсын Их Хурал, Нэгдсэн Үндэсний байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр, 2016), 176 дахь тал.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн цэц нь хүний эрхийг хамгаалах чухал механизм болдог тул Хүний эрхийг хамгаалах үндэсний тогтолцооны уялдааг хангах асуудал хөндөгддөг. Тухайлбал, Монгол Улсын Хүний эрхийг хангах хөтөлбөрийн 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн үндэсний комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаархи заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж заасан арга хэмжээний хэрэгжилтийн дүгнэхдээ “...Хүний эрхийн үндэсний комисс ҮХЦМХШТХ-ийн 20.1.2-т заасныг үндэслэн иргэдийг төлөөлөн Үндсэн хуулийн Цэцэд хандах боломж бүрэн байна.” гэсэн зөвлөмжийг дэвшүүлж байжээ.

Иймд иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар ХЭҮК мэдээлэл гаргах нөхцөлийг хуульчлан бүрдүүлж, зохистой арга, хэлбэрийг тусгах нь зүйтэй. Үүнээс гадна иргэн өөрөө болон төлөөлөгч этгээдээр дамжуулан өргөдөл гаргах, төрийн бус байгууллагад хандаж иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн талаар мэдээлэл гаргах замаар Цэцэд хандаж эрхээ хамгаалах нөхцөл, боломжийг нэвтрүүлэх боломжтой.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэц нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай маргааныг иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар буюу Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр хянан шийдвэрлэнэ” гэж, ҮХЦМХШТХ-ын 16 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “1.Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар өргөдөл, мэдээллийг иргэд; хүсэлтийг Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурор гаргах эрхтэй.” гэж тус тус заасан. Гэвч практикт “өргөдөл” болон “мэдээлэл”-ийн зааг ялгаа төдийлөн тодорхой биш байгаа бөгөөд Цэц зарим тохиолдолд ялгаа заагийг гаргадаггүй талаар судлаачид шүүмжилсэн байна.¹⁸ Тухайлбал, Судлаач, профессор О.Мөнхсайхан “өргөдлийг үндсэн хуулийн гомдол” гэж, мэдээллийг *action popularis* биш *amicus curiae* буюу тайлбар гэж ойлгох нь зүйтэй¹⁹ гэж үзсэн бол, судлаач, профессор Н.Лүндэндорж “өргөдөл” бол өөрт болон нийтэд хамаатай ямар нэг асуудлыг шийдвэрлүүлэхээр эрх бүхий этгээдэд хувь хүнээс хандаж гаргасан нэрнээс үл хамаарах хүсэлт гуйлт, гомдол юм гэж, харин “мэдээлэл” нь ямар нэг зүйлийн талаар өөрт холбогдуулан хүсэх, гуйх утгыг агуулдаггүй. Харин зохих этгээдэд мэдэгдэх, сонсгох зориулалттай үйлдэл...Үндсэн хуулиа цэвэр ариун байлгах, дээдлэн хүндэтгэх үүргийн үүднээс ийнхүү хандаж байгаа учраас өөрт хамаатай асуудлаар өргөдөл гаргагчаас зарчмын ялгаатай... Ийнхүү дээрх хэм

¹⁸ О. Мөнхсайхан, “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох боломж”, “Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015, 66 дахь тал.

¹⁹ Х.Сэлэнгэ, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын объектыг сайжруулах арга зам: Онол, практикийн асуудал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны хүрээлэн, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй хянах нь” (Эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл), УБ, 2023, 39 дэх тал.

хэмжээнд мэдэгдэх, сонсгоход шууд чиглэсэн “мэдээлэл” гаргах эрхийг тусгайлан зохицуулсан нь өргөдлийг өөрт хамааралтай асуудлаар гаргах нь гэсэн логик гаргалгаанд зүй ёсоор хүрч байна”²⁰ гэж тайлбарлажээ. Гэтэл Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд “Өргөдөл нь санал, мэдэгдлийн шинжтэй байж болно” гэж заасан. Үүнээс үзвэл одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжид “өргөдөл” болон “мэдээлэл”-ийн ялгаа тодорхой тусгагдаагүй бөгөөд судлаачид ч мөн харилцан адилгүй байр суурьтай байх тул “өргөдөл” болон “мэдээлэл”-ийн агуулгыг тодорхой тусгах шаардлага байсаар байна.

Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлд зааснаар Үндсэн хуулийн цэц маргаан хянан шийдвэрлэхдээ Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар өргөдөл, гомдол, мэдээлэл, хүсэлт хүлээн авч хянан шийдвэрлэдэг. ИТБАТГӨГШТХ-ийн 9 дүгээр зүйлд өргөдөл гомдлыг цахим сүлжээгээр дамжуулан гаргаж болохоор тусгасныг харгалзан орчин цагийн нөхцөл байдалтай уялдуулан Үндсэн хуулийн цэцэд иргэд, эрх бүхий албан тушаалтан цахим хэлбэрээр хандах хэлбэр мөн анхаарлын гадна үлдэх учиргүй.

3.3 Цэцэд маргаан үүсгэх ажиллагаа- Тулгамдсан асуудал

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэнээс гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авсан гишүүн анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан үүсгэх эсэхийг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ” гэж тусгасан.

Маргаан үүсгэх эсэх талаар шийдвэр гаргах хугацаа

Өргөдөл, мэдээллийг урьдчилан шалгах ажиллагааг үр дүнтэй явуулах нь Үндсэн хуулийн зөрчлийг таслан зогсоох гол хөшүүрэг болоод зогсохгүй, нөгөө талаас ач холбогдолгүй хүнд процесс буюу эрх зүйн үр дагаваргүй хуралдаан хийхээс сэргийлэх, улмаар бусад маргааны талаар үр дүнтэй хяналтыг хэрэгжүүлэхэд нөлөө үзүүлдэг.²¹ Өөрөөр хэлбэл, Цэцийн урьдчилан шалгах ажиллагаа нь Цэцэд маргаан хянах шийдвэрлэх ажиллагааны нэгэн чухал хэсэг тул уг ажиллагааг хэрэгжүүлэх субъект, журам, хугацааг нарийвчлан тогтоох нь чухал ач холбогдолтой. Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн иргэний мэдээллийг хүлээн авснаас 14 хоногийн дотор маргаан эсэх талаар шийдвэр гаргахаас хуульд тусгасан ч уг үе шатанд ямар арга хэмжээ авах талаар зохицуулалтгүй. Практикт энэ үе шатанд Үндсэн хуулийн маргаан мөн эсэхийг тогтоохын тулд холбогдох бусад

²⁰ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар, Адмон принт, 2022, 992-993 дахь тал.

²¹ Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 115 дахь тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

байгууллага, албан тушаалтнаас тайлбар, тодорхойлолт, лавлагаа бичгээр авах, ижил төстэй хэргийн лавлагаа, судалгаатай танилцах, судалгаа хийх зэрэг ажиллагааг хийдэг. Гэвч 14 хоногийн дотор дээрх чиг үүргүүдийг гүйцэтгэх хугацаа хангалтгүй байдгаас үүдэн хугацааг сунгах асуудал олон тохиолддог байна. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн цэцэд ирүүлсэн өргөдөл, мэдээллийн 70 гаруй хувийг нэг гишүүний тогтоолоор маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзаж шийдвэрлэсэн байдаг бөгөөд тэдгээрийн 40-50 хувьд нь урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацааг сунгасан статистик үзүүлэлт бий.²²

Бусад улсад уг хугацааг 30 ба түүнээс дээш хоног байхаар зохицуулсан нь нийтлэг байна. Тухайлбал, ОХУ-д урьдчилсан судалгааг 2 сарын дотор хийдэг бол, Австри, ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бусад шатуудын адил тодорхой хугацаа заадаггүй байна. БНСУ-ын тухайд иргэдийн гомдлыг урьдчилан шалгаад 30 хоногийн дотор Бага суудлын бүрэлдэхүүнээс татгалзсан шийдвэр гаргаагүй бол маргаан үүссэнд тооцдог зохицуулалт бий.²³

Ийнхүү урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацааг 14 хоногоор тогтоосон нь практикт хүндрэл учруулаад зогсохгүй, судлаачдын шүүмжлэлд өртөж байна.

Үндсэн хуулийн шүүх үр дүнтэй байхын тулд хангалттай тооны шүүгчтэй байх, процедур нь хэтэрхий төвөгтэй биш байх, хувь хүмүүсээс ирүүлсэн Үндсэн хуулийн ноцтой асуудал хөндөөгүй агуулга бүхий гомдлыг шүүх өөрөө хэрэгсэхгүй болгох эрх эдэлдэг байхыг шаарддаг талаар Венецийн комиссоос тэмдэглэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан үүсгэх эсэх талаар шийдвэрлэх ажиллагаа нь хэт төвөгтэй бус байх, мөн Үндсэн хуулийн маргаанд хамаарахгүй асуудлыг хурдан шуурхай хэрэгсэхгүй болгох боломжтой байх нь зүйтэй.²⁴ Өөрөөр хэлбэл, шүүх илт үндэслэлгүй хэргийг хүлээн авахаас татгалзах нэв хэргийн буюу шүүхийн хэт их ачааллаас зайлсхийх шүүлтүүр болдог.²⁵ Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан үүсгэхээс татгалзах үндэслэлийг хуулийн 21 дүгээр зүйлд тусгасны нэг нь гомдол, мэдээлэл, хүсэлт нь хуулийн 20 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангаагүй байх тохиолдол юм. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар иргэн, байгууллага, албан тушаалтан Цэцэд өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтээ бичгээр гаргах бөгөөд түүнд дараах зүйлийг тусгана:

²² Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 115 дахь тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

²³ БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 72 дугаар зүйл.

²⁴ Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023 он, 91 дэх тал.

²⁵ Мөн тэнд.

1. Өөрийн нэр, хаяг, оршин суугаа газар, харилцах хэлбэр;
2. Түүний итгэмжилсэн төлөөлөгч буюу өмгөөлөгчөөр оролцох хүний нэр, хаяг, албан тушаал, бусад шаардлагатай мэдээлэл;
3. Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзэж байгаа хууль тогтоомжийн нэр, батлан гаргасан он, сар, өдөр, дугаар, түүнчлэн Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэж байгаа албан тушаалтны нэр, хаяг үйл ажиллагааны талаар;
4. Өөрийн шаардлагын үндэслэл, бусад нөхцөл байдал, тэдгээрийн нотолгоо;
5. маргаж байгаа асуудлын талаархи өөрийн байр суурь;
6. Цэцээр шийдвэрлүүлэхээр тавьж байгаа шаардлага;
7. Үндсэн хууль болон энэ хуулийн ямар зүйл, хэсэг, заалтыг үндэслэн Цэцэд хандаж байгаа;
8. Хавсаргасан бичиг баримт болон холбогдох хүмүүсийн нэрсийн жагсаалт, тодорхой хаяг.

Мөн тус зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу Цэц нэргүй өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээж авахгүй. Практикт дээрх шаардлагыг хангаагүй, илтэд үндэслэлгүй хүсэлт, мэдээлэл олноор ирдэг бөгөөд ирсэн хүсэлт, мэдээлэл бүрийг Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн хянан шалгадаг байна. Зарим судлаачид Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний ачааллыг бууруулах, холбогдох маргаанд төвлөрөн ажиллах боломжийг бүрдүүлэх үүднээс хэлбэрийн шаардлага хангуулах, түүнийг хянах чиг үүргийг Цэцийн тамгын газар хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэх нь бий.

Маргаан үүсгэх эсэх талаар шийдвэрлэх субъект

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Иргэн, байгууллага, албан тушаалтнаас Цэцэд гаргасан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн дарга уг асуудлыг хянан шалгах гишүүнд хуваарилна” гэж, 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хууль зөрчсөн тухай иргэнээс гаргасан өргөдөл, мэдээллийг хүлээн авсан гишүүн анхны шалгалтыг 14 хоногийн дотор хийж маргаан үүсгэх эсэхийг өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ” гэж тусгасан. Өөрөөр хэлбэл, Цэцэд маргаан үүсгэх эсэхийг Цэцийн гишүүн дангаараа шийдвэрлэх бүрэн эрхтэй байхаас гадна Цэцийн гишүүн ийнхүү маргаан үүсгэх эсэхийг шалгахдаа Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэгт заасан маргаан үүсгэхээс татгалзах 4 үндэслэлээс дурдалгүйгээр маргаан үүсгэхээс татгалзах тохиолдлууд байдаг талаар судлаачид онцлон тэмдэглэжээ.

Бусад улсын туршлагыг судалж үзвэл ихэнх тохиолдолд маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг 3-5 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр шийдвэрлэж байх бөгөөд уг шүүгчид санал нэгтэй татгалзсанаас бусад тохиолдолд маргаан үүссэнд тооцох зохицуулалт нийтлэг байна.²⁶ Гишүүдийн нэгдсэн саналаар хэргийг хүлээн авахаас татгалзах бөгөөд ийнхүү гаргасан шийдвэрт гомдол гаргах боломжгүй байхаар

²⁶ Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 118 дахь тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

зохицуулах нь шүүхийн хэт ачааллаас зайлсхийх нэгэн арга байж болохыг дурджээ.²⁷ Иймд хэлбэрийн шаардлагыг хангуулах, хянах чиг үүргийг Тамгын газарт эсхүл тусгай чиг үүрэг бүхий захиргааны ажилтан хэрэгжүүлэх, ийнхүү хэлбэрийн шаардлага хангасан гомдлыг хүлээн авч, бага суудлын хуралдаанаар маргаан үүсгэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэх, ингэхдээ гишүүд санал нэгтэй татгалзсанаас бусад тохиолдолд маргаан үүссэнд тооцох, ийнхүү гаргасан шийдвэрт гомдол гаргахгүй байх зохицуулалтыг хуульд тусгах нь Цэцийн ачааллыг бууруулах ач холбогдолтой.

Өргөдөл, мэдээллээс татгалзах үр дагаврыг зохицуулах талаар

Хэдийгээр Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл, мэдээлэл гаргах нь иргэний хэрэгжүүлэх эрх боловч иргэн гаргасан өргөдөл, гомдлоосоо татгалзсаны дараа тухайн гомдлыг нийтийн ашиг сонирхлын үүднээс шүүх үргэлжлүүлж хянан шийдвэрлэж болдог.²⁸ Энэ нь гомдол гаргагч улс төрийн дарамт шахалтын улмаас гомдлоосоо татгалзах явдлаас сэргийлэхэд чиглэдэг. Иймд дээрх зохицуулалтыг тодорхой болгох, ийнхүү нийтийн ашиг сонирхлын үүднээс маргааныг үргэлжлүүлэн хянах эрхтэй байх тохиолдолд нийтийн ашиг сонирхол гэдэгт юуг ойлгох талаар тодруулах нь Үндсэн хуулийн шүүх мөрдөн шалгах чиг үүрэг хэрэгжүүлэхээс зайлсхийнэ.

Дүгнэвэл, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан үүсгэх эсэхийг урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагааг нарийвчлан зохицуулах, ингэхдээ өргөдөл, мэдээлэл шалгах хугацааг уртасгах, Цэцэд ирэх гомдлын тоо жилээс жилд ихсэх үзүүлэлттэй байгааг харгалзан хэлбэрийн шаардлагыг шалгах чиг үүргийг Тамгын газарт шилжүүлэх, маргаан үүсгэх эсэх шийдвэр гаргах бүрэн эрхийг Цэцийн 1 гишүүнд олгосныг өөрчилж, бага суудлын хуралдаанаар санал нэгтэй шийдвэрлэхийг шаардах, ийнхүү санал нэгтэйгээр шийдвэрлээгүй тохиолдолд маргаан үүссэнд тооцох, цаашлаад өргөдөл, мэдээлэл өгсөн этгээдийн тухайн шатанд хүлээх эрх, үүргийг тодорхой болгох шаардлага байсаар байгааг дурдах нь зүйтэй байна.

3.4 Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн- Тулгамдсан асуудал

Тус хуулийн 3 дугаар зүйлийг Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн гэж томъёолсон байх боловч процессын асуудлыг бас агуулсан байдаг.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд Цэцэд харьяалан шийдвэрлэх маргааныг тодорхой жагсаасан. Харин тухайн маргааныг ямар бүрэлдэхүүнтэй шийдвэрлэх процессын хэм хэмжээг органик хуулиар зохицуулсан. Үндсэн хуулийн цэцэд

²⁷ Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023 он, 93 дахь тал.

²⁸ Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023 он, 137 дахь тал.

маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд заасны дагуу Цэцийн хуралдааныг дараах бүрэлдэхүүнтэй хийх ба бүрэлдэхүүний тоо нь хэлэлцэх асуудлаас хамаардаг²⁹:

<i>Хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүн, нэр</i>	<i>Хэлэлцэх асуудал, шийдвэр гаргах эрх</i>
Бага суудал (3 гишүүн)	Цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг үндэслэн маргаан үүсгэх эсэх Хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ.
Дунд суудал (5 гишүүн)	Цэцийн хуралдаанд оруулахаар маргаан үүсгэн шалгасан бүх асуудал Хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ.
Их суудал (7-9 гишүүн)	- Цэцийн хуралдаанаас гаргасан дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй, урьд шийдвэрлэсэн маргааны талаар шинэ учир байдал илэрсэн, Цэцийн нийт гишүүдийн олонхийн саналаар дахин хянаж эцэслэн шийдвэрлэх - Хуульд заасан албан тушаалтан Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх, түүнийг огцруулах болон эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх асуудал Хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ. Гэхдээ Цэц маргааныг дахин хянан үзэж буй бол асуудлыг хуралдаанд оролцсон гишүүдийн гуравны хоёр хувийн саналаар эцэслэн шийдвэрлэнэ.

Ийнхүү Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг нь Цэцийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлох зорилготой мэт боловч тухайн зүйлд Цэцийн бага, дунд, их суудлын хуралдаанаар асуудал хэлэлцэж шийдвэрлэх харилцааг хамтад нь зохицуулсан байгааг анхаарах нь зүйтэй. Иймд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тусгасан, хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ гэсэн зарчмыг хангахын тулд бага, дунд, их суудлын хуралдаанаар ямар маргааныг хэрхэн шийдвэрлэх процессын асуудлыг нэг заалтаар бус маргааны төрлөөр нь ялгамжтай, нарийвчлан хуульчлах шаардлага ажиглагдаж байна.

Дээрх зохицуулалтаас үзэхэд, Цэцийн хуралдаанд оруулахаар маргаан үүсгэн шалгасан бүх асуудлыг анхлан шийдвэрлэх хуралдааныг 5 гишүүний

²⁹ Н.Отгончимэг, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орны туршлага судлах харьцуулсан судалгаа, 2019.

бүрэлдэхүүнтэйгээр хэлэлцэж, 5 гишүүний олонхийн буюу 3 гишүүний саналаар маргаан шийдвэрлэж байгаа нь Үндсэн хуулийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэц өсөн гишүүнээс бүрдэнэ” гэж заасантай нийцдэггүй. Үндсэн хуулийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг “Үндсэн хуулийн цэц өсөн гишүүнээс бүрдэнэ” гэж, мөн хуулийн 66 дугаар зүйлд Цэцээс шийдвэрлэх маргааныг тогтоосон.

Гэвч Үндсэн хуулийн шүүх нь өөрийн бүрэлдэхүүнээрээ ашиг сонирхлын ялгаа бүхий бүлгүүдээс хараат бус байх нөхцөлөө баталгаажуулж, энэхүү олон ургалч үзэл бүхий байдалд сайтар анхаарсан шүүхийн шийдвэрүүдийг бий болгоход хувь нэмрээ оруулах ёстой.³⁰ Үндсэн хуулийн шүүхийн легитм шинж хийгээд түүний шийдвэрүүдийг нийгэм хүлээн зөвшөөрөх эсэх нь тус шүүхээс нийгмийн янз бүрийн үнэт зүйлсийг хэрхэн авч үзэж байгаагаас ихээхэн шалтгаалдаг.³¹ Үндсэн хуулийн цэц 9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байхаар хуульд тусгасан атал бодит байдал дээр маргааныг 3 шүүгчийн саналаар шийдвэрлэж байгаа нь дээр дурдсан Үндсэн хуулийн шүүхийн легитм чанарыг алдагдуулах сөрөг үр дагавартай. Бусад улсын туршлагыг авч үзвэл ихэнх тохиолдолд маргаан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүний тоо харьцангуй их байна. Үүнийг тодруулан авч үзвэл:

ХБНГУ Үндсэн хуулийн шүүх нийт 16 шүүгчтэй ба тэдгээр нь 8, 8 шүүгчтэй хоёр танхимд хуваарилагдан дараах бүрэлдэхүүнтэй харьяаллын асуудлаа шийдвэрлэж байна. Танхим бүр тухайн жил эхлэхийн өмнө 3 шүүгчээс бүрдэх Шүүгчдийн бүрэлдэхүүнүүдийг томилж, маргаан болон гомдлыг хуульд заасан журмын дагуу хуваарилж шийдвэрлүүлдэг. Шийдвэрийг санал нэгтэй тохиолдолд гаргадаг ба хэрэг санал нэгдэж чадаагүй бол тухайн хэргийг 8 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй Сенат шийдвэрлэдэг. Шийдвэрийг амаар явагдах хуралдаанаар биш, харин бичгээр явагдах процессын үндсэн дээр гаргадаг. Шүүгчдийн бүрэлдэхүүнийг 3-аас илүү жил өөрчлөлтгүй байлгаж болохгүй. Хуралдаанд 6 шүүгч оролцсоноор ирц бүрдэнэ. Хуульд заасан зарим маргааныг хуралдаанд оролцсон шүүгчдийн 2/3-ын саналаар, бусад маргааныг олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль болон Үндсэн хуулийн шүүхийн дүрэмд хэрэг, маргааныг бага, их танхимаар шийдвэрлэх зохицуулалт байхгүй. Харин 1995 онд баталж мөрдөж байсан Үндсэн хуулийн шүүхийн дүрэмд зааснаар маргааныг 10 болон 9 шүүгч шүүгчээс бүрдэх их, бага танхим харьяалан шийдвэрлэж байсан. Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Үндсэн хуулийн шүүхийн дүрмийг 2011 онд баталсан бөгөөд түүнд Үндсэн хуулийн шүүхийг шүүгчдийг танхимуудад хуваарилах зохицуулалт тусгагдаагүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 4-р зүйлд “Үндсэн хуулийн шүүх нийт шүүгчийн 2/3 байгаа тохиолдолд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх эрхтэй” гэж зааснаас

³⁰ Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023 он, 19 дэх тал.

³¹ Мөн тэнд.

үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаан нийт 19 шүүгчийн 13 нь оролцсоноор ирц хүчинтэйд тооцдог байна.

БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн 3 гишүүнтэй Салбар хуралдаанаар Шүүхэд гаргасан гомдлыг урьдчилан шалгадаг. Гомдлыг хүлээн авахаас татгалзсан шийдвэр гаргах бүрэн эрхтэй ба энэ тохиолдолд санал нэгтгэйгээр шийдвэр гаргах ёстой. Салбар хуралдаан хүлээн авахаас татгалзсанаас бусад бүх гомдол Их суудлын хуралдаанд (7-9 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй) шилжинэ. Хүлээн авахаас татгалзах шийдвэрийг 30 хоногийн дотор гаргаагүй бол гомдол Их суудлын хуралдаанд шилжсэнд тооцдог. Оролцож байгаа шүүгчдийн олонхийн саналаар шийдвэр гаргана. Гэхдээ дараах асуудлыг 6 ба түүнээс дээш шүүгчийн саналаар шийдвэрлэх ёстой. Тухайлбал, хууль үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, импичмент, улс төрийн намыг татан буулгах, үндсэн хуулийн гомдлыг хангах, Үндсэн хууль, эсхүл хууль тайлбарласан, хэрэглэсэн Үндсэн хуулийн шүүхийн өмнөх шийдвэрийг хүчингүй болгох асуудал багтдаг.

Латви Улсад Үндсэн хуулийн шүүх хэргийг хамтын зарчмаар хянан шалгах ба тогтоол, шийдвэр, дүгнэлт гаргахдаа нийт шүүгчдийн 2/3-оос доошгүй нь оролцсон байх шаардлагатай. Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоол, дүгнэлт болон тодорхой тогтоол, дүгнэлтийг тайлбарлах тухай шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт шүүгчийн олонхийн саналаар батална. Үүнээс бусад Үндсэн хуулийн шүүхийн актыг хуралдаанд оролцсон шүүгчдийн олонхийн саналаар баталдаг.

Иймд Үндсэн хуулийн цэц 9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байхаар хуульд тусгасан атал бодит байдал дээр маргааныг 3 шүүгчийн саналаар ч шийдвэрлэж болох байдал нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нийцэхгүй гэж үзэж, Цэцийн дотоод бүрэлдэхүүн буюу бага, дунд, их суудлын бүрэлдэхүүний тоог нэмэгдүүлэх эсхүл шийдвэр гаргах саналын квотыг нэмэгдүүлэх, шаталсан зарчмаар дахин хэлэлцэж шийдвэрлэх гэх мэтээр гадаад орнуудын сайн туршлагыг нутагшуулж хуульчлах замаар Үндсэн хуулийн шүүхийн легитм чанарыг дээшлүүлэх шаардлага байна гэж үзлээ.

Хэдийгээр иргэдээс ирсэн гомдлыг цөөн тооны гишүүдээс бүрдэх бүрэлдэхүүнээр шийдэж, онцгой чухал асуудлыг шүүх үндсэн бүрэлдэхүүнтэйгээр шийдэхийг хэргийн ачааллыг бууруулах оновчтой арга зам гэж үздэг ч манай улсын хувьд иргэнээс ирүүлсэн мэдээлэл, эрх бүхий албан тушаалтнаас ирүүлсэн хүсэлт аль алийг нь дунд суудлын хуралдаанаар шийдвэрлэдэг тул дунд суудлын хуралдааны бүрэлдэхүүнийг нэмэгдүүлж, ингэхдээ хэргийн хуваарилалтыг аливаа этгээдийн дур зоргоос ангид байлгахад чиглэсэн тохиолдлын журамд суурилах зарчмыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

3.5 Хэргийн харьяалал тогтоох Цэцийн оролцоо- Тулгамдсан асуудал

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны

хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.” гэж заасан. Уг хууль хүчин төгөлдөр болсноос хойш иргэдээс 30 гаруй удаа хэргийн харьяалал тогтоолгохоор хандсан байна. Харин 2005, 2010, 2017 онд холбогдох гомдлын дагуу маргаан үүсгэн Дунд суудлын хуралдаан хийжээ.³² Тодруулбал, Үндсэн хуулийн цэцийн 2005 оны 03, 2010 оны 08 дугаар магадлалаар тус тус иргэний гомдлын хүрээнд хэргийн харьяалал тогтоох үндэслэлгүй байна гэсэн шийдвэрийг гаргасан байна. Харин 2017 оны 11 дүгээр магадлалаар харьяалал тогтоож, Улсын дээд шүүхээр шийдвэрлүүлэх шийдвэр гаргажээ.³³

Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 25 дугаар зүйлд Улсын дээд шүүх, түүний бүрэн эрхийн талаар тусгахдаа 25.7 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт “хуулиар харьяаллыг нь тогтоогоогүй эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоох” бүрэн эрхийг олгожээ. Ингэснээр Дээд шүүхийн бүрэн эрхээр шийдвэрлэх асуудлыг практик дээр, Үндсэн хуулийн цэцэд хэргийн харьяалал тогтоох тухай мэдээлэл ирүүлснээр Үндсэн хуулийн цэц хянаад тус маргаан нь Үндсэн хууль зөрчөөгүй тохиолдолд Цэцийн гишүүн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа эхлүүлэхээс татгалзаж Дээд шүүх рүү шилжүүлдэг байна. Өөрөөр хэлбэл нэг асуудлыг хоёр шүүхэд өөр өөр хууль зүйн үндэслэлээр шийдвэрлэж байна. Үүнийг аль нэг шүүхийн бүрэн эрхэд харьяалуулж нэг мөр шийдвэрлэснээр Үндсэн хуулийн цэцийн ачаалал буурч, чиг үүрэгт үл харьяалагдах асуудлаа шийдвэрлэхгүй байх боломжтой юм.³⁴

Иймд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.” гэж заасныг хасаж, хууль тогтоомж хоорондын уялдааг хангах нь зүйтэй юм. Ингэснээр Цэц өөрийн чиг үүрэгт хамаарахгүй асуудлыг хүлээн авч шийдвэрлэх шаардлагагүй болж, ажлын ачаалал буурах ач холбогдолтой.

³² Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 122 дахь тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

³³ Мөн тэнд.

³⁴ Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, 122 дахь тал, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.

ДӨРӨВ. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийг судалж, Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 6 дугаар хавсралтаар баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу үнэлгээ хийлээ.

Энэхүү судалгааны хүрээнд, дараах ерөнхий дүгнэлтэд хүрэв. Үүнд:

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль одоогоос 26 жилийн өмнө батлагдсанаас хойш дорвитой шинэчлэгдээгүй учир хэт ерөнхий зохицуулалттай, Цэцэд хандах эрх, арга, хэлбэр хязгаарлагдмал, тодорхой бус, өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт хүлээн авах болон маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохион байгуулалт, шийдвэр гаргах оролцоог оновчтой, нарийвчилж журамлаагүй зэрэг дутагдал бий. Үүний улмаас тус хуулийг хэрэгжүүлэхэд хүндрэл, бэрхшээл үүсч, улмаар хүний эрхийн хамгаалал төдийгүй хүний эрх хамгааллын үндэсний механизмд сөрөг нөлөө үзүүлж байгааг олон талын судалгааны үр дүн харуулж байна.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн талаарх үндэсний эрх зүйн онол, практикийн болон харьцуулсан судалгаа нэлээд сайн хийгдсэн бөгөөд судалгааны үр дүнг хэлэлцэх, зөвлөлдөх ажиллагаа өрнөж, олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлэх хандлага сайжирсан байгааг онцлох нь зүйтэй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн төдийгүй бусад шүүхийн байгууллагад маргаан хянан шийдвэрлэж буй дэлхий нийтийн чиг хандлага, олон улсын сайн туршлага болон Монгол Улсын шүүхийн шинэтгэлийн ололт амжилтыг тусган Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн үндсийг шинэчлэн бүрдүүлэх хэрэгцээ, шаардлага тулгамдаж байгаа бөгөөд үүнийг зохицуулах нөөц боломж байна. Шинжлэх ухаанд суурилж, хууль тогтоомжийн шинэтгэлийг хийх утгаар авч үзвэл Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгож, хуулийг шинэчлэх үндэслэл хангалттай байна.

Энэхүү судалгаагаар, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ, Цэцэд хандах арга, хэлбэр, Цэцэд маргаан үүсгэх ажиллагаа, Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн, хэргийн харьяалал тогтоох Цэцийн оролцоотой холбоотой зарим асуудлыг хөндөж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтын хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийсэн. Үнэлэх үе шатанд томьёолсон шалгуур үзүүлэлтийн дагуу судалсан үр дүнд тулгуурлан дараах дүгнэлт, зөвлөмжийг боловсруулав. Үүнд:

Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ- Тулгамдсан асуудлын тухайд

Цэц Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж, түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ нь иргэдийн өргөдөл, мэдээлэл болон эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтэд тулгуурладаг. Гэвч энэ хүрээг зохистой тогтоогоогүй, ялангуяа иргэний үндсэн эрхийн хамгааллыг орхигдуулсан бөгөөд үүнийг залруулах шаардлагатай хэмээн эрдэмтэн судлаачид санал нэгджээ. Үүнийг хуульд тусгах замаар ҮХЦМХШТХ-ийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавьж, түүнийг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэнэ” гэсэн заалтыг бодитой хэрэгжүүлж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйл болон бусад зүйлд заасан үндсэн болон түүнтэй адилтгах эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн тохиолдолд сэргээхтэй холбоотой дээд хяналт тавих бүрэн эрхийг баталгаажуулан, иргэн субъектив үндсэн эрхээ хамгаалуулах Үндсэн хуулийн механизмыг бий болгох шаардлагатай.

Үүний зэрэгцээ Цэцэд зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр хандах боломжийг олгохдоо ердийн шүүхийн хяналтын давхардлаас урьдчилан сэргийлэх, Цэцийн ачаалал, хэрэг маргаан шийдвэрлэлтийн чанарын асуудлыг анхаарах үүднээс тодорхой босго шалгуур, шаардлагыг зохистой тогтоох нь зүйтэй.

Ингэснээр Цэц нь иргэний үндсэн эрхийн зөрчилтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэж, Үндсэн хуульт ёс, хүний эрхийг дээдлэх зарчмыг хангах юм. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүнийг зөрчсөн тухай маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий, Үндсэн хуулийн шүүх байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа болно.

Цэцэд хандах арга, хэлбэр- Тулгамдсан асуудлын тухайд

Цэц иргэдийн өргөдөл, мэдээллийг хянан шийдвэрлэхээс өмнө харьяаллын маргаан мөн эсэхийг урьдчилан шалгах босго тогтоосон бол эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтийг шууд хэлэлцдэг эрх зүйн орчин нь ялгавар бий болгож, улмаар хууль, шүүхийн өмнө хүн бүр тэгш байх Үндсэн хуулийн зарчмыг зөрчсөн үр дагаврыг үүсгэж байна.

Түүнчлэн УИХ олонхийн саналаар баталсан хууль тогтоомжоо Үндсэн хууль зөрчсөн хэмээн мөн олонхийн саналаар Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргах шаардлага төдийлөн гарахгүй нь практикаар нотлогдсон асуудал юм. Иймд эрх бүхий албан тушаалтан Цэцэд хүсэлт гаргах зарчмыг хэрэгжүүлж, УИХ бус, УИХ-ын гишүүнд Цэцэд хандаж хүсэлт гаргах боломж олгох нь зүйтэй гэсэн судлаачдын байр суурийг дэмжиж байна.

Иргэдийн хувьд төлөөлөгчөөр дамжуулан, тухайлбал итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, түүнчлэн иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн асуудлаар өргөдөл, гомдол хүлээн авч шийдвэрлэдэг байгууллагууд, тухайлбал, ХЭҮК, хүний эрхийн чиглэлээр албан ёсны үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллагууд иргэдийн үндсэн эрх зөрчигдсөн талаар өргөдөл, мэдээллийг гаргах нөхцөлийг хуульчлан бүрдүүлж, зохистой арга, хэлбэрийг тусгах нь зүйтэй.

Түүнчлэн, Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуульд өргөдөл гомдлыг цахим сүлжээгээр дамжуулан гаргаж болохоор тусгасныг харгалзан, өнөөгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан Үндсэн хуулийн цэцэд иргэд, эрх бүхий албан тушаалтан цахим хэлбэрээр хандах боломжийг бүрдүүлбэл Цэцэд хандах субъект төдийгүй Цэцийн үйл ажиллагаанд шуурхай, хялбар, хэмнэлтэй байдал бий болох талтай.

Ийнхүү дээр дурдсан зохицуулалтыг тусгаж Цэцэд хандах арга, хэлбэрийн зохистой хувилбарыг хуульчилснаар, хүний эрхийг хамгаалах чухал механизм болдог утгаараа хүний эрхийг хамгаалах үндэсний тогтолцооны уялдаа, холбоог хангах Цэцийн үүрэг бодитой биелэх үндэс бүрдэнэ.

Цэцэд маргаан үүсгэх ажиллагаа- Тулгамдсан асуудлын тухайд

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан үүсгэх эсэхийг урьдчилан шийдвэрлэх ажиллагааг нарийвчлан зохицуулах, ингэхдээ өргөдөл, мэдээллийг шалгах хугацааг уртасгах, Цэцэд ирэх гомдлын тоо жилээс жилд ихэсэх үзүүлэлттэй байгааг харгалзан хэлбэрийн шаардлагыг шалгах чиг үүргийг Тамгын газарт шилжүүлэх, маргаан үүсгэх эсэх шийдвэр гаргах бүрэн эрхийг Цэцийн 1 гишүүнд олгосныг өөрчилж, бага суудлын хуралдаанаар санал нэгтэй шийдвэрлэх, ийнхүү санал нэгтгэйгээр шийдвэрлээгүй тохиолдолд маргаан үүссэнд тооцох, цаашлаад өргөдөл, мэдээлэл өгсөн этгээдийн тухайн шатанд хүлээх эрх, үүргийг тодорхой болгох зэрэг олон талын шаардлага практикт тулгамдаж байгааг хуульчлан шийдвэрлэх нь зүйтэй.

Нэг талаас, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаан дахь талуудын оролцоо, эрх үүргийг нарийвчлан тодорхойлсон зохицуулалт, нөгөө талаас Цэц шийдвэрээ онолын түвшинд үндэслэл сайтай гаргах нөхцлийг бүрдүүлж, дэмжлэг болохуйц зохицуулалт үгүйлэгдэж байгааг харгалзан шинэчлэл хийх хэрэгцээ, шаардлагыг хангах учиртай.

Ингэснээр Цэцийн маргаан шийдвэрлэх ажиллагааны төдийгүй иргэдтэй харилцах үйлчилгээний чанар сайжирч, хүний эрхийг хамгаалах чадамж дээшилнэ.

Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн- Тулгамдсан асуудлын тухайд

Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны Үндсэн хуулийн цэц 9 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байхаар, Бага, Дунд, Их суудлын хуралдааны бүрэлдэхүүн, тэдгээрийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зохион байгуулалт, хэлэлцэж байгаа асуудлыг Цэцийн хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэх зарчмыг хуульчилсан. Гэвч уг зарчим хангагдахгүй, улмаар Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нийцэхгүй байдлыг анхаарч, Бага, Дунд, Их суудлын хуралдаанаар маргаан шийдвэрлэх процессыг маргааны төрлөөр нь ялгамжтай, нарийвчилж хуульчлах шаардлагатай.

Цэцэд маргаан хянаж шийдвэр гаргах хамтын зарчмыг бүрдүүлэх, дотоод бүрэлдэхүүн буюу Бага, Дунд, Их суудлын бүрэлдэхүүний тоог нэмэгдүүлэх, улмаар шийдвэр гаргах процесс ажиллагааг тодорхой зохицуулах, ялангуяа Дунд, Их

суудлын хуралдааны процесс, шийдвэр гаргах оролцоог нарийвчлах нь зүйтэй.

Энэ нь Үндсэн хуулийн шүүхийн легитм чанарыг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийг “Маргаан хянан шийдвэрлэх Цэцийн бүрэлдэхүүн” гэж томъёолсон хэрнээ маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны гол харилцааг агуулсан байдлыг анхаарч, хуулийн бүтцэд тавигдах шаардлагын дагуу хууль зүйн техникийг сайжруулах, Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуультай давхардал үүсгэсэн байдлыг залруулах шаардлагатай.

Хэргийн харьяалал тогтоох Цэцийн оролцоо- Тулгамдсан асуудлын тухайд

Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг Үндсэн хуулийн цэц тогтоох(ҮХЦМХШтХ), хуулиар харьяаллыг нь тогтоогоогүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг Улсын дээд шүүх тогтоох(МУШтХ) эрх зүйн орчин үйлчилж байна. Иймд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан шийдвэрлэх тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.” гэж заасныг хүчингүй болгох; эсвэл уг чиг үүргийг Үндсэн хуулийн Тавьдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 3 дахь заалтад тусгасан “хууль, түүнд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах талаар Үндсэн хуулийн цэц, Улсын ерөнхий прокуророос шилжүүлсэн асуудлыг Улсын дээд шүүх хянан шийдвэрлэх” бүрэн эрхтэй уялдуулж, хэрэгжүүлэх процессыг хуульчлах шаардлагатай.

Ингэснээр хууль тогтоомжийн нэгдмэл байдал, уялдаа холбоог хангах, улмаар чиг үүргийн давхардал, хийдэл, зөрчил үүсэхээс сэргийлж, шаардлагагүй ачааллыг багасгах юм.

ЭХ СУРВАЛЖ

Хууль тогтоомж

- Монгол Улсын Үндсэн хууль.
- Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль.
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль.
- Шүүхийн тухай хууль.
- БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль.
- ХБНГУ-ын Үндсэн хууль зэрэг хууль тогтоомж.

Ном, сурах бичиг, эмхэтгэл

- Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, Улаанбаатар, УБ, 2008.
- Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, УБ, 2007.
- Г.Совд, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар”, УБ, 2000.
- Ц.Сарантуяа, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” Хоёр дахь хэвлэл, 2021.
- Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар, Адмон принт, 2022.
- С.Нарангэрэл, Эрх зүйн эх толь бичиг, Анхны хэвлэл, УБ, 2007.
- Арне Мавчич, “Үндсэн хуулийн хяналт”, УБ, 2014.
- Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын Газар, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж. /Боть 9/”, УБ, 2022.
- О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны хүрээлэн, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй хянах нь” (Эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл), УБ, 2023.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Венецийн комисс Страсбург 2020.04.22 Санал № 2022CDL-PI(2020)004 “Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан судалгааны эмхэтгэл”, УБ, 2023.
- МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Венецийн комисс Страсбург 2021.02.22 Санал № 1004/2020 CDL-AD(2021)001 “Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх шинэчилсэн тайлан”, УБ, 2023.

Судалгааны тайлан, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл

- О. Мөнхсайхан, “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох боломж”, “Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015.
- Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн

харьцуулалт", Ж.Амарсанаа нар, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц: өгүүлэл, илтгэлийн эмхэтгэл (УБ, 2007), Хууль зүйн үндэсний төв.

- Н.Болортунгалаг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлууд (Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд), Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023.
- "Үндсэн хуулийн эрх зүй ба цаашдын чиг хандлага" сэдэвт хуралдааны хэсгээс, Хуульчдын форум- 2018".
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2023.
- Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Н.Отгончимэг, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орны туршлага судлах харьцуулсан судалгаа, 2019.
- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны 30 жилийн тоон үзүүлэлт /1992-2021 он/, УБ, 2021.

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ

✓ Дагах

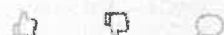
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ
НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ

1 дүгээр зүйл. Хуулийн зорилт

1.1. Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид "Цэц" гэх/-ийн бүрэн эрх, үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, зохион байгуулалт, бие даасан байдлын баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

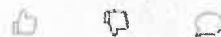
2 дугаар зүйл. Хууль тогтоомж

2.1. Цэцийн тухай хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль /цаашид "Үндсэн хууль" гэх/,¹ Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан бусад хууль тогтоомжоос бүрдэнэ.

2.2. Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хянан шийдвэрлэнэ.

3 дугаар зүйл. Цэцийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим

¹ 1. Хууль, тусгай зөвшөөрөл, эрх зүйн акти...

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ

✓ Дагах

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ

1 дүгээр зүйл. Хуулийн зорилт

1.1. Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Үндсэн хууль /цаашид "Үндсэн хууль" гэх/ зөрчсөн тухай маргааныг Үндсэн хуулийн цэц иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар буюу эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтээр хянан шийдвэрлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

2 дугаар зүйл. Хууль тогтоомж

2.1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид "Цэц" гэх/-д маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан бусад хуулиас бүрдэнэ.

2.2. Маргаан хянан шийдвэрлэх нарийвчилсан журмыг Цэцийн зөвлөгөөнөөс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль болон энэ хуульд нийцүүлэн баталсан Үндсэн хуулийн цэцийн дэг /цаашид "Дэг" гэх/-ээр зохицуулна.

3 дугаар зүйл. Нэр томьёоны тодорхойлолт

МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХИЙН
ЕРӨНХИЙ ШҮҮГЧ Д.ГАНЗОРИГ
ТАНАА

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН
Цэндийн МӨНХ-ОРГИЛ

14201 Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг,
Жанжин Д.Сүхбаатарын талбай 1, Төрийн ордон,
Утас: 26-29-18, Факс: 32-70-16
E-mail: munkhorgilts@parliament.mn
<http://www.parliament.mn>

2023.10.28 № 419-03/8254
танай _____-ны № _____-т

Хуулийн төсөлд санал авах тухай

Монгол Улсын Их Хурлын Хууль зүйн байнгын хорооны 2021 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдрийн 22 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулах, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан бөгөөд уг ажлын хэсгийг миний бие ахлан, гишүүдэд Улсын Их Хурлын гишүүн Н.Алтанхуяг, Ё.Баатарбилэг, Ж.Батсуурь, С.Бямбацогт, Ц.Сандаг-Очир, Б.Энхбаяр, Н.Энхболд нар ажиллаж байна.

Энэ хүрээнд ажлын хэсэгт мэргэжил, арга зүй, техник зохион байгуулалтын дэмжлэг үзүүлэх дэд хэсгийг байгуулан, эрдэм шинжилгээний бага хурал, хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс болон Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаатай танилцан, туршлага судлан ажиллаа.

Үүний үндсэн дээр ажлын дэд хэсэг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын урьдчилсан төслийг олон улсын сайн туршлага, хууль хэрэгжүүлэх явцад гарсан зөрчил, хийдэл, эрдэмтэн, судлаачдын шүүмжлэл, өнгөрсөн хугацааны ололт, амжилтад үндэслэн боловсруулаад байна.

Ажлын хэсгийн гишүүдийн зүгээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан бүрэн эрхийнхээ хүрээнд ойрын хугацаанд хуулийн төслийг хэлэлцэж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэхээр төлөвлөн ажиллаж байгаа бөгөөд хуулийн төсөлд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд тавих болзол, шалгуур, журам, түүнчлэн иргэний үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх зэрэг зарчмын шинжтэй зохицуулалт туссан тул төслийг эцэслэн боловсруулж, өргөн мэдүүлэхээс өмнө Монгол Улсын дээд шүүхийн саналыг авах зайлшгүй шаардлагатай гэж үзэж байгаа болно.

Иймд хуулийн урьдчилсан төслийг Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдаанаар хэлэлцүүлж, гарсан саналыг ирүүлэхийг Танаас хүсье.

Хүндэтгэсэн,

АЖЛЫН ХЭСГИЙН АХЛАГЧ,
УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН

Ц.МӨНХ-ОРГИЛ

0900243

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН
ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ДАРГА
Н.ЧИНБАТ ТАНАА

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН
Цэндийн МӨНХ-ОРГИЛ

14201 Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг,
Жанжин Д.Сүхбаатарын талбай 1, Төрийн ордон,
Утас: 26-29-18, Факс: 32-70-16
E-mail: munkhorgilts@parliament.mn
http://www.parliament.mn

2023. 10. 23 № 349-03/8255
танай _____-ны № _____-т

Хуулийн төсөлд санал авах тухай

Монгол Улсын Их Хурлын Хууль зүйн байнгын хорооны 2021 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдрийн 22 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулах, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан бөгөөд уг ажлын хэсгийг миний бие ахлан, гишүүдэд Улсын Их Хурлын гишүүн Н.Алтанхуяг, Ё.Баатарбилэг, Ж.Батсуурь, С.Бямбацогт, Ц.Сандаг-Очир, Б.Энхбаяр, Н.Энхболд нар ажиллаж байна.

Энэ хүрээнд ажлын хэсэгт мэргэжил, арга зүй, техник зохион байгуулалтын дэмжлэг үзүүлэх дэд хэсгийг байгуулан, эрдэм шинжилгээний бага хурал, хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс болон Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаатай танилцан туршлага судлан ажиллаа.

Үүний үндсэн дээр ажлын дэд хэсэг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын урьдчилсан төслийг олон улсын сайн туршлага, хууль хэрэгжүүлэх явцад гарсан зөрчил, хийдэл, эрдэмтэн, судлаачдын шүүмжлэл, өнгөрсөн хугацааны ололт, амжилтад үндэслэн боловсруулаад байна.

Ажлын хэсгийн гишүүдийн зүгээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан бүрэн эрхийнхээ хүрээнд ойрын хугацаанд хуулийн төслийг хэлэлцэж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэхээр төлөвлөн ажиллаж байгаа бөгөөд хуулийн төсөлд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд тавих болзол, шалгуур, журам, түүнчлэн иргэний үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх зэрэг зарчмын шинжтэй зохицуулалт туссан тул төслийг эцэслэн боловсруулж, өргөн мэдүүлэхээс өмнө Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн саналыг авах зайлшгүй шаардлагатай гэж үзэж байгаа болно.

Иймд хуулийн урьдчилсан төслийг Үндсэн хуулийн цэцийн зөвлөгөөнөөр хэлэлцүүлж, гарсан саналыг ирүүлэхийг Танаас хүсье.

Хүндэтгэсэн,

АЖЛЫН ХЭСГИЙН АХЛАН,
УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН

Ц.МӨНХ-ОРГИЛ

000074A

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
ГИШҮҮН Ц.МӨНХ-ОРГИЛ ТАНАА

МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХ

Ж.Самбуугийн гудамж 18,
Чингэлтэй дүүрэг, Улаанбаатар хот, 15170
Утас: 26 15 44, Цахим шуудан: info@supremecourt.mn

2023.11.29 № 01/3906

танай _____-ны № _____-т

Хуулийн төслийг хэлэлцсэн тухай
санал хүргүүлэх нь

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн урьдчилсан төслийг 2023 оны 11 дүгээр сарын 20-ны өдөр Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдаанаар хэлэлцээд гаргасан саналыг хүргүүлж байна.

Уг төсөлд Үндсэн хуулийн цэцийн зохион байгуулалт, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг боловсронгуй болгох замаар Үндсэн хуулийн шүүх болж төлөвшүүлэхэд зорьсон, цэцийн гишүүнд тавигдах болзол шаардлага, томилгооны процессын хугацаа, үе шатыг тодорхой, нээлттэй болгох, цэцэд ирсэн өргөдөл, мэдээллийг хуваарилах, бүрэлдэхүүний томилгоо урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хүний оролцоо, хамааралгүй байхад чиглэсэн зэрэг олон дэвшилттэй зохицуулалт орсон байгааг дэмжиж байна.

Нийт шүүгчийн хуралдаанаас Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн урьдчилсан төслийн зохицуулалттай холбогдуулан дараах тухайлсан саналыг төслийг гүйцээн боловсруулахад анхаарах нь зүйтэй гэж үзэв. Үүнд:

1.Цэцийн гишүүн нь төрийн тусгай албан хаагч болохын хувьд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн урьдчилсан төслийн 7 дугаар зүйлийн 7.3 дахь хэсгийг “Цэцийн гишүүнээр томилогдсоноос хойш төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн нь тухайн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох үндэслэл болохгүй” гэсэн зохицуулалтыг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 1, төслийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.1-тэй уялдуулан хасах;

2.Хуулийн төсөлд тусгагдсан “Үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх” зохицуулалтын талаар: Төсөлд тусгаснаар “хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүй Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг нь зөрчсөн, эсхүл зөрчих нь гарцаагүй гэж үзсэн тухайн иргэн эрхээ хамгаалах, сэргээх шүүхийн болон бусад арга замыг дуусгасны дараа энэ хуульд заасны дагуу Цэцэд хандах”, энэ агуулгаар гаргасан иргэний өргөдлөөр “үндсэн эрхийн маргаан” үүсэж, Үндсэн хуулийн цэц харьяалан шийдвэрлэхээр заасантай холбоотой дараах анхаарах асуудал байна.

Хуулийн зохицуулалтын дээрх агуулгад багтаж буй "... гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйлдэл, эс үйлдэхүй" гэдгийг Үндсэн хуулийн Дөрөвдүгээр бүлэгт хамаарах институцийн хүрээгээр авч үзсэн ч, хууль хэрэгжүүлэгч чиг үүргийнхээ хүрээнд "гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага" гэдэг агуулгаараа ч уг ойлголтод шүүхээс гадна Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Шүүхийн сахилгын хороо, Прокурорын хүчин төгөлдөр шийдвэр, эдгээр байгууллагын албан тушаалтнуудын үйл ажиллагаа (үйлдэл, эс үйлдэхүй) бүхэлдээ хамаарахаар байгаа нь хууль тогтоогчийн хүсэл зориг мөн эсэх.

- Үндсэн хуулийн цэцэд хянан шийдвэрлэх "үндсэн эрхийн маргаан" нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн хүрээнд үүссэн бүх маргааны хувьд үүсэж болохоор төсөлд тусгасан байна. Гэтэл Үндсэн хуульд "үндсэн эрх"-ийг баталгаажуулахын гол зорилго нь хүний эдгээр эрх, эрх чөлөөг "нийтийн засаглалыг хэрэгжүүлэгч" этгээдээс хамгаалахад чиглэгддэг. Энэ ч утгаараа "үндсэн эрхийн маргаан"-ы нэг гол шинж нь нийтийн захиргааны үйл ажиллагааны улмаас гомдол гаргагчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол зөрчигдсөн байхыг шаарддаг. Манай улсын хувьд энэ төрлийн маргааныг захиргааны хэргийн дагнасан шүүх шийдвэрлэдэг, өөрөөр хэлбэл ердийн харьяаллын шүүх шийдвэрлэдэггүй.

- Үндсэн хуулийн цэц нь "зөвхөн Үндсэн хуульд заасан эрхийг зөрчсөн эсэхийг хянаж, ердийн хууль зөрчсөн эсэхийг хянахгүй" гэх боловч Үндсэн хуульд заасан хүний эрхүүдийн агуулгад ердийн хуульд заасан зохицуулалт багтаж, процессжуулж бататгаж байдаг тул "үндсэн эрх" бусад эрх гэж шууд ялгах боломжгүй. Бусад хуульд заасан хүний эрх нь өргөн агуулгаар аль нэг үндсэн эрхийн агуулгад хамаарч байдаг. Иймд "үндсэн эрхийн маргаан"-ыг Үндсэн хуулийн цэц хэрхэн, ямар шалгуураар ялгах, тодорхойлох нь ойлгомжгүй, тодорхойгүй байна. Үүний улмаас Үндсэн хуулийн цэц өргөдлийг өөрийн "үзэмжээрээ" сонгон авах боломж бүрдэх тул хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгох дур зоргыг хэрхэн хязгаарлах талаар зохицуулалт байхгүйг анхаарах нь зүйтэй. (ХБНГУ-ын хувьд Үндсэн хуульдаа "үндсэн эрх" нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн хувьд шууд үйлчлэхээр заасан байдаг тул шүүх маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ үндсэн эрхийг тайлбарлан хэрэглэх боломжтой байдаг. Иймээс Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын хүрээ нь шүүх хэрэг, маргааныг шийдвэрлэхдээ тухайн үндсэн эрхийн агуулгыг зөв тайлбарласан эсэхийг шалгадаг, өөрөөр хэлбэл шалгах хүрээ нь тодорхой гэж хэлж болно. Харин манай улсын хувьд ердийн шүүх Үндсэн хуулийг шууд хэрэглэдэггүй, гагцхүү маргааныг зохицуулсан хууль байхгүй бол Үндсэн хуулийн агуулга, ерөнхий үндэслэл, үзэл санаанд нийцүүлэн шийдвэрлэдэг. Гэвч ийм тохиолдол маш цөөн. Иймээс Үндсэн хуулийн цэцийн хянах хүрээ нь үнэн чанартаа шүүх бусад хуулийг тайлбарлан хэрэглэхдээ үндсэн эрхийн агуулгыг зөрчсөн эсэхийг хянах өргөн цар хүрээтэй болохоор байгаа нь Үндсэн хуулийн цэцийн болон ердийн шүүхийн хяналтыг зааглахад нилээд бэрхшээл учрахаар байна. Үндсэн хуулийн цэц шүүх тухайн хуулийг буруу буюу Үндсэн хуулийг зөрчсөн байдлаар хэрэглэсэн, эсхүл хэрэглэсэн хууль нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн гэсэн дүгнэлтэд хүрч болох бөгөөд энэ тохиолдолд үр дагаврыг хэрхэх вэ гэдгийг мөн тооцох шаардлагатай.)

- Хуулийн төслийн агуулгаар шүүхийн маргаанд ялагдсан тал "үндсэн эрх зөрчсөн" гэх үндэслэлээр Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргах боломжтой байна. Зарчмын хувьд шүүхийн эцсийн шийдвэр гарсны дараагаар ч (шүүх захиргааны

шийдвэрийг хэвээр үлдээсэн тохиолдолд) Үндсэн хуульд заасан хүний үндсэн эрх нь өмнөх (нийтийн захиргааны) актаар зөрчигдсөн хэвээр байна гэж үзвэл зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх зорилгоор Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах боломж нээгддэг. Гэтэл иргэний болон захиргааны хэргийн маргааны хувьд цөөнгүй тохиолдолд нэхэмжлэгч, хариуцагч, гуравдагч этгээд оролцдог бөгөөд шүүхийн шийдвэрийн үр дагавар нь хэргийн оролцогч нарт өөр өөрөөр нөлөөлдөг. Жишээ нь захиргааны актын улмаас эрх нь зөрчигдсөн нэхэмжлэгчийн эрх шүүхийн шийдвэрээр сэргэсэн боловч гуравдагч этгээдэд сөрөг нөлөөлөл үзүүлсэн тохиолдолд тухайн оролцогч “үндсэн эрхийг зөрчсөн” гэх агуулгаар Үндсэн хуулийн цэцэд хандах боломжтой юу, эрүүгийн хэргийн тухайд шүүгдэгчид зэрэг нөлөөтэй гарсан шүүхийн шийдвэрийг хохирогч эс зөвшөөрч Үндсэн хуулийн цэцэд хандах уу, мөн иргэний хэргийн хувьд хариуцагч, гуравдагч этгээд хандах уу зэрэг асуудлыг тодорхой болгох шаардлагатай.

- Өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулиудаар хэрэг маргааныг хянан хэлэлцээд гаргаж буй шүүхийн шийдвэр (анхан шатны шүүх шийтгэх ба цагаатгах тогтоол, шүүхийн шийдвэр, шүүгч шийтгэвэр, давж заалдах шатны шүүх магадлал, хяналтын шатны шүүх тогтоол), түүнчлэн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гаргаж буй шүүгчийн захирамж, шүүхийн тогтоолын “хүчин төгөлдөр болох” журмыг нарийвчлан зохицуулсан, тодруулбал, шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсноор дахин маргах “арга зам” дуусдаг бөгөөд тухайн шийдвэрийг гагцхүү “шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас дахин хянуулах хүсэлт гаргах” боломжийг хуульчилсан байгаа. Энэ тохиолдолд хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэр Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрээр хүчингүй болох, хүчингүйд тооцогдох тохиолдолд шүүх ямар журмаар хэргийг шийдвэрлэх вэ гэдгийг мөн урьдаас тооцох шаардлагатай. Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын хүрээ нь шүүхийн шийдвэр Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг л хянахаас бус шүүхийн шийдвэрийг мэргэжлийн үүднээс зөв, буруу гэж дүгнэхгүй, мөн хэргийн үйл баримт, хууль зүйн бусад асуудлын талаар дүгнэлт өгөхгүй. Иймээс шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас хэргийг хянадаг шиг шүүх тухайн маргааныг бүр эхнээс (анхан шатнаас) нь үйл баримтыг дахин тогтоох байдлаар шийдвэрлэх үү, эсхүл зөвхөн Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрт нийцүүлэн хууль хэрэглээгээ (шийдлээ) өөрчлөх үү, энэ тохиолдолд хэргийн оролцогч нар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцох эсэх зэрэг асуудлыг (процесс ажиллагааг) тус тусын хуулиудад зохицуулах шаардлага мөн үүснэ.

- Үндсэн хуулийн гомдол (өргөдөл) нь хувь хүн өөрийн үндсэн эрхээ хамгаалах эрх зүйн онцгой хэрэгсэл болохын хувьд гомдол гаргагч Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахаас өмнө бүх шатны шүүхэд, өөрөөр хэлбэл дээд шүүх хүртэл хандаж, бүх боломжит арга хэмжээг авч дууссан байхыг шаарддаг ба уг хязгаарлалтын зорилго нь нийт шүүхүүд ердийн хуулийн дагуу хэргийг хянан шийдвэрлэхдээ Үндсэн хуулийн үнэт зүйлийг удирдлага болгох үүргээ хэрэгжүүлэхэд чиглэдгээс гадна Үндсэн хуулийн шүүх болон бусад шүүхийн хэргийн харьяаллыг зааглах, шүүхийн шийдвэрийн нэгдмэл байдлыг хангахад чиглэгддэг байна.

Төсөлд тусгасан “шүүхийн болон бусад арга замыг дуусгасны дараа” гэсэн нь гурван шатны шүүхээр тухайн маргаан хэлэлцэгдсэн нөхцөлийг ойлгож байна уу, эсхүл аль нэг шатны шүүхийн шийдвэр (тогтоол, захирамж) хүчин төгөлдөр болсныг

ойлгох уу гэдэг нь бүрхэг байна. Учир нь, Монгол Улсын шүүхийн тухай хуульд зааснаар хяналтын шатны шүүх хуралдаанаар хэргийг хэлэлцүүлэх эсэхийг шийдвэрлэхдээ Улсын дээд шүүх тодорхой хэдэн үндэслэлийг харгалзан үзэхээр хуульчилсан.¹ Иймд хэрэв дээрх зохицуулалтыг тухайн маргаан гурван шатны шүүхээр хэлэлцэгдэж дууссан байх гэж ойлговол Улсын дээд шүүхээс шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээс татгалзсан хэргийн оролцогчийн хувьд Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл гаргах эрх хязгаарлагдах нөхцөл үүснэ. Эсхүл “гомдлыг хэлэлцүүлэхээс татгалзсан нь үндсэн эрх зөрчсөн” гэх агуулгаар Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл гаргах боломжтой гэж үзэж байгаа юу? Мөн давж заалдах журмаар хэлэлцээд дуусгавар болдог зарим маргааны хувьд хэрхэн ойлгох нь бүрхэг байна. Шүүхийн шийдвэр гэдэгт гомдол гаргах эрхгүйгээр хүчин төгөлдөр болсон шүүгчийн захирамж орох уу, нэхэмжлэлийг хүлээн авахаас татгалзсан, эвлэрлийг баталсан зэрэг процессын шинжтэй шийдвэрүүд орох уу гэх мэт асуудлуудыг төсөлд тодорхой болгох.

- Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ. Хэрэв Улсын дээд шүүхийн шийдвэр хуульд харшилбал түүнийг Улсын дээд шүүх өөрөө хүчингүй болгоно. Улсын дээд шүүхийн тайлбар хуульд харшилбал хуулийг дагаж биелүүлнэ” гэж заасантай нийцэж байгаа эсэхийг анхаарч үзэх.

- Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн Жаран зургаадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан “хаалттай жагсаалт”-д хамааруулаагүй асуудлаар (шүүхийн шийдвэр, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Сахилгын хороо...) дүгнэлт гаргах боломжгүй. Хэрэв шүүхийн шийдвэрийг хянах тохиолдолд Үндсэн хуульд нийцэх эсэхийг анхаарах нь зүйтэй.

- Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс болон бусад үндсэн эрхийн гомдолтой холбогдуулан шүүхийн шийдвэрийг хянадаг улсуудын Үндсэн хуульд тухайлан шүүхийн шийдвэрийг үндсэн эрхийн гомдлын хүрээнд хянах зохицуулалт, дээд шүүхийн шийдвэр эцсийн байх гэсэн зохицуулалт тус тус тусгагдсан байдаг эсэх талаар тодорхой судалгаа хийх шаардлагатайг анхаарна уу.

Хуулийн төсөлд тусгагдсан шинэ зохицуулалтыг энэ хэвээр нь баталвал:

Хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэр бүрд эс зөвшөөрсөн талын “үндсэн эрхийг зөрчсөн” гэх өргөдлөөр 4 шатлалаар хэрэгт хяналт тавих бодит практик үүсэх, улмаар цэцийн ачаалал нэмэгдэх, шүүхийн шийдвэр биелэгдэх хугацаа сунжрах, хэргийн оролцогчдыг чирэгдүүлэх зэрэг сөрөг үр нөлөө үүсэх магадлал өндөр байна.

Үндсэн хуулийн цэцээс “үндсэн эрх зөрчсөн” гэх агуулгаар дүгнэлт гаргасан тохиолдолд хэрхэх нь тодорхойгүй байна. Төсөлд тусгаснаар Улсын дээд шүүхэд ирүүлнэ гэх боловч Улсын дээд шүүхээр хянагдаагүй хэргийн хувьд хэрхэх нь тодорхойгүй, хянагдсан хэргийн хувьд Улсын дээд шүүх шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас хэргийг бүхэлд нь дахин хэлэлцүүлэхээр анхан шатны шүүхэд буцаах эсэх, өөрөө дахин хянах эсэх, хэргийн бусад оролцогчийг хэрхэх эсэх нь тодорхойгүй. Дахин шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрт дахин гомдол гаргах

¹ Улсын хэмжээнд хяналтын шатны шүүхээр хянан хэлэлцэгдэж буй хэргийн тоо нь анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэгдсэн нийт хэргийн 2 орчим хувь байна.

боломжтой эсэх, Үндсэн хуулийн цэц дахин хянах эсэх зэрэг олон асуудал тодорхойгүй байна.

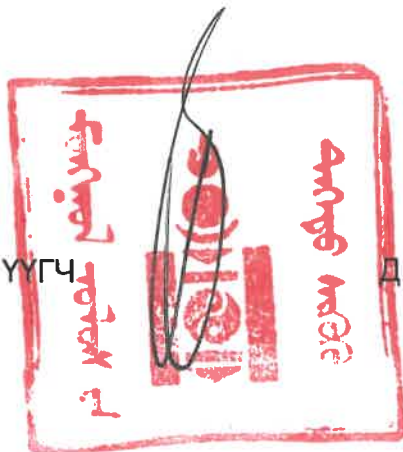
Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа бол хуулиар тусгайлан заасан нарийвчилсан зохицуулалт бөгөөд тус бүрдээ хугацаатай, үр дагавар үүсгэж байдаг тул дээрх байдлаар тодорхойгүй “зарчмын шинжтэй” зохицуулалтыг хуульд шууд оруулснаар хэрэг маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн шийдвэр нь аль болох, хэзээ эцэслэгдэх нь тодорхойгүй болох ноцтой үр дагавар үүсэхээр байна.

Иймд, уг зохицуулалтыг хуульд оруулахын өмнө Монгол Улсад “үндсэн эрхээ шүүхээр хамгаалуулж чадаагүй, эсхүл чадахгүй байгаа” тохиолдлын статистик тоон мэдээ, учир шалтгаан, үндэслэлд тодорхой судалгаа хийх (хүний эрхийг хангах талаар), ийм байдлаар хуулийн зохицуулалтыг шинэчилснээр Үндсэн хуулийн цэц болон ердийн шүүхүүдийн маргаан хянах шийдвэрлэх ажиллагааны үр нөлөө, зохистой байдал хэрхэн дээшлэх, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг (эрүү, иргэн, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа тус бүрд) хугацаа, хэргийн хөдөлгөөн, ачаалал, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн үйл ажиллагаатай уялдуулан судалж, энэхүү зохицуулалтын зайлшгүй шаардлагыг тодорхойлох нь зүйтэй.

Түүнчлэн, уг зохицуулалтын шүүн таслах ажиллагаанд нөлөөлөх, үр нөлөөг тодорхойлж, ердийн шүүхүүдийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай нягт уядуулах шаардлагатай.

Хүндэтгэсэн,

ЕРӨНХИЙ ШҮҮГЧ

Д. ГАНЗОРИГ